

श्रीगुरु कृतिभागवतसूचीसंस्कृत अथभाषा अन्थांक ११६

अध्यात्मगीता-अनुवाद

ः दशगिता
शास्त्रविमर्श भोजनिष्ठ दैनाभाष्य
श्रीगुरु कृतिभागवतसूचीसंस्कृत

भाष्यलेखक
श्रीगुरु भाष्यलेखक श्री कृतिभागवतसूचीसंस्कृत

१९५०
१९५० १९५० १९५० १९५० १९५०

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા સંસ્કૃત શાસ્ત્રમાળા કાન્ડ ૧૧૬

અધ્યાત્મગીતા-અનુવાદ

• અધ્યાત્મ •
 આચાર્યશાસ્ત્ર મોક્ષાનંદ દેવનાથ
 શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા સંસ્કૃત શાસ્ત્રમાળા

આચાર્યશાસ્ત્ર મોક્ષાનંદ દેવનાથ
 આચાર્યશાસ્ત્ર મોક્ષાનંદ દેવનાથ

આચાર્યશાસ્ત્ર મોક્ષાનંદ દેવનાથ
 આચાર્યશાસ્ત્ર મોક્ષાનંદ દેવનાથ

આચાર્યશાસ્ત્ર મોક્ષાનંદ દેવનાથ

✱

પૃષ્ઠ ૫-૬ આપેલ શુદ્ધિ-પત્રક જોઈ તે મુજબ સુધારીને વાંચવું. તથા કાના, માત્રા, અનુસ્વારો અને શ્લોકોની સંખ્યામાં સુધારો કરવો રહેલ છે તે કરી લેવો.

★

પૃષ્ઠ ૭ આપેલ અં ૩૦ જ્ઞાં ૩૦ મંડળના સભ્ય થવાની યોજના જરૂર વાંચશો—

અને

મંડળે પ્રગટ કરેલ પુસ્તકોની નામાવસ્ત્રી પૃષ્ઠ ૧૬૫ થી ૬૮ આપેલ છે તે જરોબર જોવી તેમાં જલેક ટાઇપથી ૦ + આ નિશાનીવાળા અન્યો લેટ અપાયા છે તે સભ્ય બની લેટ મેળવવા ચુકવું નહિ.

✱

✱

✱

ખંભાતથી પ્રગટ થતા 'બુદ્ધિપ્રભા' માસિકના ગ્રાહક અવશ્ય થવું. પાંચ વર્ષના રૂા. ૧૧) વાર્ષિક રૂા. ૨૦ લવાજમ છે.

★

મુદ્રક - શ્રી અમરચંદ જોયરદાસ મહેતા
શ્રી બ્રહ્મદુર્ગસિંહજી પ્રો. ગ્રેમ,
પાલીતાણા (મોરારજી)

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ તરફથી પ્રકટ
થયેલ ગ્રંથો મળવાનાં ઠેકાણાં.

- ૧ શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિ જ્ઞેન જ્ઞાનમંદિર
શ્રી વિજયપુર (ગુજરાત)
  - ૨ શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ, મુંબઈ
ઠેં ૩૪૭-કાલખાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨
  - ૩ શ્રી મેઘરાજ પુસ્તક ભંડાર
ઠેં ગોડીજીની ચાલ, કીકાસ્ત્રીટ, મુંબઈ ૨
  - ૪ શ્રી અમૃતલાલ ચક્રચંદ હીરાચંદ
ઠેં અવેરીવાડ, આંબલી પોળ,
ઉપાશ્રમ પાસે, અમદાવાદ
  - ૫ શ્રી સોમચંદ ડી. શાહ
ઠેં જીવનનિવાસ સામે, પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)
અને જાણીતા પુસ્તકેલરો પાસેથી.
-

गोमतिप्रभात श्रीभट्ट महर्षिभाष्यः ॥ १ ॥

ॐ श्रीग नमः

श्री अष्टात्म-गीता-अनुवाक

德隆隆源行有限公司

[illegible]

दशरथनामः श्रीगुरुः कृष्णदेवराय

[illegible]

શ્રીમદ્ બુદ્ધિભાગવત્સરીશ્વરજી પ્રથમાળા અન્યાંક ૧૧૬

અધ્યાત્મગીતા-અનુવાદ

: અધ્યયિતા :

માસવિશારદ યોગનિષ્ઠ વૈનાચાર્ય
શ્રીમદ્ બુદ્ધિભાગવત્સરીશ્વરજી

: અવ્યતરણકાર :

આચાર્ય માડારાજ શ્રી બુદ્ધિભાગવત્સરીશ્વરજી

૩૫૨૩

શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાનમંસારક મંડળ

૧૯૩૫-૩૬

પ્રિન્ટ : ૧૯૩૬-૩૭

श्री गुरुभ्यो नमः

श्री अष्टात्स-गीता-अनुवाद

*****

१. अध्याय १. शर्माजी. १. अध्याय - १. अध्याय ।
२. अध्याय १. शर्माजी. १. अध्याय - १. अध्याय ।
३. अध्याय १. शर्माजी. १. अध्याय - १. अध्याय ।
४. अध्याय १. शर्माजी. १. अध्याय - १. अध्याय ।
५. अध्याय १. शर्माजी. १. अध्याय - १. अध्याय ।
६. अध्याय १. शर्माजी. १. अध्याय - १. अध्याय ।
७. अध्याय १. शर्माजी. १. अध्याय - १. अध्याय ।
८. अध्याय १. शर्माजी. १. अध्याय - १. अध्याय ।
९. अध्याय १. शर्माजी. १. अध्याय - १. अध्याय ।
१०. अध्याय १. शर्माजी. १. अध्याय - १. अध्याय ।

અધ્યાત્મ તેના સહજ સ્વભાવમય ધર્મથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, ઉપયોગ, આનંદમય સ્વરૂપવંત છે. તેમજ સર્વ જગતમાં આત્મા સદા સર્વ દ્રવ્યનયની સત્તાથી શાશ્વતો જ છે. તેમજ પર્યાય-નયની અપેક્ષાએ પૂર્વના અનાદિકાળથી કરાયેલા કર્મોનો-જ્ઞાનાદિ ગુણોને આવરનારા કર્મોથી ઘેરાયેલો-તે કર્મોનો સંગી છે. તેમજ સર્વ કર્મનો સમૂહ નાશ કરનારો, લવિષ્યમાં સર્વથા કર્મથી રહિત થનારો પણ તે જ આત્મા છે. તેથી દ્રવ્યાર્થિક-નયની અપેક્ષાએ જ્ઞાન-દર્શનાદિ ગુણવાળો અને પર્યાયાર્થિક-નયની અપેક્ષાએ કર્મનો સંગી હોવાથી અને સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરી મુક્ત થનાર એવો હું મોક્ષના આનંદનો ભોગવવાવાળો આત્મા છું. ૩.

આત્મસ્વભાવઃ સજ્જ્ઞાનં, સુખં પૂર્ણમતીન્દ્રિયમ્ ।

આત્માનગન્તરા સર્વં, જડં મિત્રં વિચારય ॥ ૪ ॥

આત્મશુદ્ધસ્વભાવો ય, આત્મધર્મો નિજાઽઽત્મનિ ।

જ્ઞાતૃત્વં વ્રત્તરૂપં સ્વં, વ્યક્તં કુરુષ્વ માવતઃ ॥ ૫ ॥

હે ભગ્યાત્માઓ ! તમે એકાન્તમાં શાન્તચિત્તે હૃદયમાં વિચાર, કરશો તો જણાશે કે આ આત્મા પોતાના સહજ સ્વભાવથી જ ચૈતન્ય-એટલે સદાય જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, ઉપયોગ અને આનંદ-મુખરૂપ ગુણોથી પરિપૂર્ણ છે; સહજ ભાવે પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનથી પણ ગ્રહણ કરી શકાય તેવા સ્વરૂપવાળો નથી જ એટલે આતીન્દ્રિય જ છે અને તમે જે પાંચ ઇન્દ્રિય તથા મનથી ગ્રહણ કરી શકો, ભોગ કરી શકો છો તે મર્ચે પુદ્ગલમય હોવાથી રૂપ, રસ, ગન્ધ, સ્પર્શ, શબ્દ-

הנה נראה כי המושגים הללו הם חלק מהתאוריה הכללית של המספרים הממשיים. המושגים הללו הם חלק מהתאוריה הכללית של המספרים הממשיים. המושגים הללו הם חלק מהתאוריה הכללית של המספרים הממשיים.

המושגים הללו הם חלק מהתאוריה הכללית של המספרים הממשיים. המושגים הללו הם חלק מהתאוריה הכללית של המספרים הממשיים. המושגים הללו הם חלק מהתאוריה הכללית של המספרים הממשיים. המושגים הללו הם חלק מהתאוריה הכללית של המספרים הממשיים. המושגים הללו הם חלק מהתאוריה הכללית של המספרים הממשיים.

તે અશુદ્ધ પર્યાયોથી બુદ્ધ આત્મામાં જ્ઞાનાવરણ-દર્શનાવરણનો
ક્ષયોપશમ થવાથી તથા ચારિત્રાવરણ-વીર્યાન્તરાય વગેરે ધાતિ-
ક્રમોનો ક્ષયોપશમ થવાથી સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વીર્ય-
શુદ્ધોપયોગમય જે પર્યાયો, તે આત્માના શુદ્ધપર્યાયો બાબવા,
તે જ વસ્તુતઃ આત્મામાં જ આત્માના સ્વતત્ત્વરૂપે છે, તે
આત્માથી જરાપણ બુદ્ધા-લેહરૂપે નથી. ૭.

સુખમાત્મસ્વભાવોઽસ્તિ, દુઃખં મોહસ્ય વૃત્તિષુ ।

મોહરૂપમનોદુઃખં. જ્ઞાત્વાઽઽત્મનિ રતિં કુરુ ॥ ૮ ॥

જીવોને જે બાહ્ય કારણો વિના જ સહજથી જે સુખનો
અનુભવ થાય છે, તે વસ્તુતઃ આત્મ-સ્વરૂપના જ સહજ અનુ-
ભવથી થાય છે. પણ પુદ્ગલથી સાચા સુખનો અનુભવ કોઈને
પણ નથી જ થતો. પણ જે દુઃખનો અનુભવ મનથી કે કાયાથી
થાય છે, તે મોહનીય કર્મના ઉદયથી થાય છે. માટે હે
ભવ્યાત્મા ! તું સાતા કે અસાતાને પુણ્ય-પાપના યોગે મળેલા
બાહ્ય પદાર્થોથી અનુભવતો છતો. સુખ-દુઃખરૂપે માને છે તે
વસ્તુતઃ મનમાં માનેલા સુખ-દુઃખરૂપ પરિણામે મોહનીય-
કર્મના પર્યાયો છે-તેમ બાળીને તેનો ત્યાગ કરીને સહજ
સ્વરૂપ સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ આત્મ-સ્વરૂપમાં જ સ્થિર-
તામય રતિને પ્રાપ્ત કર. તેમાં જ સાચા સુખનો અનુભવ
તને પ્રાપ્ત થશે જ. ૮.

મંકલ્પવર્જિતં વ્રજ, વિઘ્નલ્પવર્જિતં સ્થિરમ્ ।

નિષ્ક્રિયં ચિદ્વચનં શુદ્ધં, ત્વમેવાઽઽત્મા સ્વભાવતઃ ॥૯॥

સ્વતન્ત્રો વીતરાગોઽસ્તિ, નિર્મયો જ્ઞાનવાન્ સ્વલુ '૧'
પરતન્ત્રઃ સદા મોહી, સ્વતન્ત્રો ભવ ચેતન ! ॥ ૧૨ ॥

જે રાગ-દ્વેષ આદિ આત્મઘાતી કર્મોનો વિનાશ કરીને
વીતરાગ થયેલા પરમાત્માઓ નિશ્ચયથી મૃત્યુ આદિ સર્વ
ભયથી રહિત-નિર્ભય થયેલા છે તેમજ સર્વ પ્રકારનું
અપ્રતિહત કેવલજ્ઞાન પામેલા હોવાથી જગતને ઉપદેશ કરીને
નિર્ભય બનાવવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તે જ વસ્તુતઃ પૂર્ણ સ્વતંત્ર
થયેલા જાણવા. અને જે આત્માઓ કામ, ક્રોધ, મોહ, માયા,
લોભ અને અજ્ઞાનથી વ્યાપ્ત થયેલા છે, તે સદા કર્મના યોગે
પરતંત્ર બનેલા જ સમજવા. તેથી જ્ઞાનીઓ કહે છે, કે—હે
ચેતન ! તું મોહાદિકનો ત્યાગ કરી સમ્યક્ સ્વરૂપે જ્ઞાન-દર્શન
તથા ચારિત્રને આરાધીને પૂર્ણ સ્વતંત્રભાવને ભજનારો થા. ૧૨

કલ્પનાં વાદ્યભાવેષુ, સ્વાતન્ત્ર્યપારતન્ત્ર્યયોઃ ।

સન્ત્યજ્ય વ્રહ્મણઃ સત્યં, સ્વાતન્ત્ર્યં પ્રકટીકુરુ ॥ ૧૩ ॥

ઇન્દ્રિયો મન-કાયાના વિષયો ભોગવવાની સ્વતંત્રતા કે
પરતંત્રતા તો માત્ર બાહ્ય ભાવથી રાજ-પ્રજાના અધિકારીઓએ
કલ્પેલી જ સ્વતંત્રતા કે પરતંત્રતા છે. વસ્તુતઃ કર્મના સંયોગથી
પ્રાપ્ત થયેલા અનુકૂલ કે પ્રતિકૂલ વિષયોથી જીવે શાતા કે
અશાતા અનુક્રમે અનુભવે છે. તેથી જ્યાં કર્મની પરતંત્રતા
છે ત્યાં વસ્તુતઃ આત્મ-સ્વતંત્રતા છે જ નહિ માટે તેવી કલ્પના-
મય સ્વતંત્રતાનો ત્યાગ કરીને ઇન્દ્રિય અને મનને વિષયોથી
વારીને સત્ય બ્રહ્મ-સ્વરૂપનો અનુભવ ધર્મ અને શુક્લધ્યાનવડે
કરીને આત્મ-સ્વરૂપની સત્ય સ્વતંત્રતાને પ્રકટ કરો. ૧૩.

આત્મામાં પોતાના સત્ય સુખનો અનુભવ થાય છે. પણ આત્માથી જે અન્ય પૌદ્ગલિક પદાર્થો છે, તે વાસ્તવિક સુખ કદાપિ આપી શકતા નથી જ્યાં સુધી વિષયભોગોની વૃત્તિ મનમાં ઘોળાતી હોય ત્યાં સુધી આત્મા ચંચલવૃત્તિવાળો હોવાથી સ્થિરતાના અભાવને કારણે આત્માને ઓળખી શકતો ન હોવાથી સુખનો લાભ પણ પામી શકતો નથી. તેથી શાસ્ત્રકારો કહે છે, કે-ભવ્યાત્મન્ ! તું આત્મામાં સ્થિર દષ્ટિ કરીને બાહ્ય વસ્તુમાં ભ્રમવાના સ્વભાવને ત્યાગ કરીને આત્મ-સ્વરૂપમાં જ સ્થિર થા તેથી જ તને સુખની પ્રાપ્તિ થશે. ૪૦.

यत्र नास्ति सुखं तत्र, सुखभ्रान्तिं निवारय ।

सुखरूपो निजाऽऽत्माऽस्ति, तत्रैव स्थिरतां कुरु ॥૪૧॥

જે બાહ્ય પદાર્થોમાં સુખ આપવાની શક્તિ જ નથી તેવા બાહ્ય-પદાર્થોમાં અનાદિકાલથી સુખની મોટી ભ્રમણા થયેલી છે. તેને હે ભવ્યાત્મન્ ! તું દૂર કર અને સહજ સ્વભાવે સુખ રૂપ પોતાનો આત્મા જ છે, તેના ધ્યાનમાં સ્થિરતા કર જેથી સુખ પ્રાપ્ત થાય. ૪૧.

चक्रवर्णादिभोगेन, सुखं सत्यं न लभ्यते ।

इन्द्रादिकपदेच्छાतઃ, મૃત્વં કિન્ચિન્ન લભ્યતે ॥૪૨॥

હે ભવ્યાત્માઓ ! તમે નિશ્ચયથી સમજશો કે ચક્રવર્તિઓ બાહ્યદષ્ટિએ મહાન્ માનવભોગોને ભોગવતાં પૂર્ણ સુખી દેખાય છે, પણ જે તેમના મનની દશા જોવામાં આવે તો તેઓ પણ બહુ જ અમતોષી અને દુઃખી જણાશે તેથી જેમ

ત્વને પ્રાપ્ત થયેલા ભિક્ષુ-સાધુ થયા હોય છે, તેઓ વનવગ-
ડામાં ભોંય પર સુતેલ હોય કે મલિન-છર્જ વગેરે શરીર
ઢાંકેલ હોય કે હુખા-સુકા રોટલાના ટુકડાથી ભૂખને શાંત
કરનારા હોય છે. જેઓ આત્મ-સ્વરૂપની વિચારણા કરનારા
હોય, પરમાત્મ-સ્વરૂપનું ધ્યાન કરનારા હોય, તેઓ જે આત્મ-
સુખનો અનિર્વચનીય આનંદ અનુભવે છે તેના સુખનો અદ્ય
અંશ પણ ચક્રવર્તિ વગેરે અનુભવી શકતા નથી. કારણ કે-
તેઓ વિષય-લોગોની લાલચથી લેપાયેલા હોવાથી તેઓની
તૃષ્ણા કદાપિ શાન્ત નથી જ થતી. ૪૪.

આત્મજ્ઞાનિમુલ્યસ્યાગ્રે, સ્પર્શેન્દ્રિયાદિમોગતઃ ।

યત્સુખં તત્તુ દુઃખાદિ-કારકાદ્ દુઃખમેવ ચ ॥૪૫॥

અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ બાહ્ય પદાર્થોના લોગની સામગ્રી ન
હોવા છતાં પણ આત્મ-સ્વરૂપના ધ્યાનથી જે સુખનો અનુ-
ભવ નિરંતર કરી રહ્યા છે તેની આગળ સ્પર્શ-રસ-રૂપ-
ગંધાદિ અનેક પ્રકારના વિષયલોગોના સુખો લક્ષ્યાંશમાં પણ
આવી શકતા નથી. તે પુણ્ય મોહથી જ તેમાં અનાદિકાલથી
સુખની જ્ઞાન્તિ થાય છે. તે જ્ઞાન્તિમય સુખો દુઃખના ઉપાદાન
કારણો હોવાથી સમ્યગ્જ્ઞાનીઓ તે સુખને માત્ર એક દુઃખ
રૂપ જ જણાવે છે. ૪૫.

સર્વગ્રન્થિવિનિર્મુક્તો મિશ્રુકોઽસ્તિ સ્વયં મુખ્યો ।

તદગ્રે ચક્રવર્ત્યા, રુદ્ધાયન્તે હિ દુઃખિનઃ ॥૪૬॥

જે ભગ્યાત્માઓ સર્વ પ્રકારની જગત્ની સ્થિતિને જાણીને
મનથી સ્વપ્નની મમતાનો ત્યાગ કરી-મોહવગ્ન્યથીથી મુક્ત

છોડી દેવો જોઈએ. અને સ્વશક્તિથી સ્થિરતાપૂર્વક આત્મ-
સ્વરૂપની એકત્વભાવે હૃદયમાં જ શોધ કરવી જોઈએ. ૬૦

યોગભેદસમૂહોઽપિ, ચિદાનન્દપ્રકાશને ।

હેતુરેવં પરિજ્ઞાય, મા મુહઃ સાધનેષ્વપિ ॥૬૧॥

સર્વ યોગોના ભેદોનો સમૂહ ચિદાનંદ સ્વરૂપને પ્રકાશ-
વામાં કારણ થાય છે. તેનું યથાસ્વરૂપ અનુભવમય જ્ઞાન
પ્રાપ્ત કરીને આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવાનો યત્ન કરવો, પણ
તે હેતુઓમાં મોહ ન પામવો. સાધન તે સાધ્યની સિદ્ધિ
માટે જ છે. તે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી તે જ સાધનોના અનુ-
ધાનનો હેતુ છે. ૬૧.

યોગસાધનભેદેષુ, ધર્મભેદેષુ ચ ક્વચિત્ ।

જ્ઞાનિનો નૈવ મુહ્યન્તિ, સમ્યગ્વિજ્ઞાનશક્તિતઃ ॥૬૨॥

યોગના સાધનના ભેદોમાં કોઈ પ્રકારે કે ધર્મના અનુધા-
નના ભેદોમાં સમ્યગ્જ્ઞાની આત્માઓ જરા પણ મુંઝતા નથી.
પણ જે સાધનથી આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય તેના વડે
પ્રગતિ કરે છે. ૬૨.

સર્વદર્શનભેદેષુ, વિરુદ્ધેષુ મુપણ્ઠિતાઃ ।

રાગદ્વેષો ન કુર્યન્તિ, શુદ્ધબ્રહ્મોપયોગિનઃ ॥૬૩॥

જગતના સર્વ-ધર્મ-દર્શનમાં તત્ત્વજ્ઞાન, તપ, ક્રિયાનુધાનો,
મતો વગેરેમાં પરસ્પર ભેદના કારણે યોગાનુધાનોમાં ભેદ
પડે છે. તેવા પરસ્પર વિરુદ્ધતાના ભેદોમાં સમ્યગ્જ્ઞાની પડિતો
રાગ-દ્વેષ નથી જ કરતા. પણ એક શુદ્ધ બ્રહ્મજ્ઞાનમાં માર્ગ-
સ્થિતિભાવે આત્મ-સ્વરૂપની સાધના કરે છે. ૬૩.

રની ભિન્નતા અનુભવતા છતાં તેમાં દરેક દર્શનોમાં નૈગમાદિક નયોની અપેક્ષાએ ગુણ-પર્યાય-દ્રવ્યત્વની અપેક્ષાએ બેટલા અંશમાં જે જે વિષયોમાં બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં ઉપયોગી દેખાય તે તે સર્વ સત્યોને-સર્વ સત્ય જ્ઞાનને બ્રહ્મયોગીશ્વરે પ્રકાશ કરે છે. ૬૭.

પરસ્પરવિરુદ્ધેષુ, -ધર્મેષુ દર્શનેષુ ચ ।

સત્યં સાપેક્ષિકં યત્તદ્, ગૃહ્ણન્તિ નયકોવિદાઃ ॥૬૮॥

જગત્માં તત્ત્વજ્ઞાનની અપેક્ષાએ, ક્રિયાની અપેક્ષાએ, તત્ત્વ-જ્ઞાનની અપેક્ષાએ જે જે ધર્મોમાં અને દર્શનોમાં પરસ્પર વિરોધ આવતો હોય તેને નયનિક્ષેપ પ્રમાણ-જ્ઞાનમાં પંડિત પુરુષો તે તે અપેક્ષાને દૃષ્ટિ સન્મુખ રાખીને સત્ય વસ્તુતત્ત્વને શ્રદ્ધા કરે છે ૬૮.

સર્વદર્શનધર્માણાં, -સાપેક્ષનયદૃષ્ટિતઃ ।

જૈનધર્મે સમાવેશો, વિશ્વધર્મસ્તતોઽસ્તિ સઃ ॥૬૯॥

જગત્માં જે જે દર્શનોવડે નવા નવા જુદા જુદા આકારે ધર્મો ઉત્પન્ન થયેલા છે તે સર્વ દર્શનરૂપ ધર્મોમાં એક એક નય-નિક્ષેપની અપેક્ષાએ તે તે નયરૂપ દૃષ્ટિમય દર્શન-ધર્મો છે. તે સર્વને સર્વનયરૂપ પ્રમાણસ્વરૂપ જૈનધર્મમાં સમાવેશ થતો હોવાથી જૈનધર્મ કે જે પરમજ્ઞાની દેવલી પરમાત્માથી પ્રરૂપાયેલો છે, તે જૈનધર્મ એક વિશ્વધર્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયેલો છે. ૬૯.

एकमेव चिदानन्द, -माऽऽत्मानं निर्विकल्पकम् ।

निर्विकल्पोपयोगेन, ध्यायन्ते पूर्णरागतઃ ॥ ૭૦ ॥

જે આત્માઓએ મનને જીત્યું નથી તે બાહ્યસંપત્તિથી ઇન્દ્ર, મહેન્દ્ર, રાજા, ચક્રવર્તિ^૧ કે ગમે તેવો શક્તિશાલી હોય છતાં તે પામર જ છે. જ્યારે જેમણે પોતાના મનને વશમાં કર્યું છે તેવા સાધુપુરુષો નિર્ગન્થ હોવા છતાં સર્વ દેવોથી અધિક ઐશ્વર્યવાળા, અને દેવેન્દ્રોથી પણ પૂજનીય છે. ૭૩.

ગ્રાહ્યં ત્યાજ્યં ન ચિત્તેષુ. યસ્ય કિચ્ચિન્ન માસતે ।

સાક્ષી કાયાદિકાર્યેષુ, બ્રહ્મજ્ઞાની સ ઉચ્યતે ॥૭૪॥

જે જ્ઞાન યોગિઓના ચિત્તમાં રૂપ-રસ-ગન્ધ-સ્પર્શ-શબ્દ રૂપ અતુલ^૨ વિષયોમાં સ્વીકાર કરવાની વૃત્તિ અને પ્રતિકૂલ વિષયોમાં ત્યાગ કરવાની વૃત્તિ જરાપણ ઉઠતી નથી અને જે જે કાર્યો કરે છે તેમાં જરાપણ ન લેપાતા માત્ર સાક્ષીભાવે જ આત્માને માને છે, તે વસ્તુતઃ બ્રહ્મસ્વરૂપ હોવાથી બ્રહ્મ-યોગી જાણવા. ૭૪.

જડસ્ય સર્વભાવેષુ, સ્વાડ્ઽત્મનઃ પર્યવેષુ ચ ।

અહંત્વમિતિ મોહેન, સ્વાડ્ઽત્મશુદ્ધિર્ન જાયતે ॥ ૭૫ ॥

સર્વ પૌંદ્રગલિક પદાર્થોમાં આત્માની પોતાના સ્વરૂપની જે બુદ્ધિ તેથી-અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાયમય આત્માના પયોયો થાય છે. જેથી કોઈવાર તને રાજા, શેઠ કે ચક્રવર્તિ^૩ વગેરેના સ્થાનમાં અહંત્વ-મમત્વની જે બુદ્ધિ થાય છે, તે માત્ર મોહના જ સ્વરૂપો છે, તેવા પદાર્થોનો જે સંબંધ છે તેમાં આત્મશુદ્ધિ કદાપિ પણ થવાની જ નથી પણ તેવા સ્વરૂપવાળા મોહનીય પરિણામનો ત્યાગ કરવાથી જ આત્મ-શુદ્ધિનો સંભવ થાય છે. ૭૫.

પોતાનામાં રહેલા સદ્ગુણો કે દોષોને દેખીને તેના વિષયમાં રાગ-દ્વેષ નહિ કરતાં પોતાના દોષોને ત્યાગ કરવા પ્રવૃત્ત થાય અને અન્ય પ્રત્યે ઉપદેશથી દોષો નાશ કરાવવા પ્રવૃત્ત થાય છતાં તેમાં સાક્ષિભાવે જ જે મહાજ્ઞાની વર્તે છે તે જ સમયોગી-મહાન્ યોગી જાણવા. ૭૬.

यस्य दृष्ट्यां न मित्रत्वं, शत्रुत्वं न च भासते ।

निर्मोही वीतरागः स, जीवन्मुक्तो जिनो भवेत् ॥ ८० ॥

જે યોગીની દૃષ્ટિમાં કોઈ પણ પ્રાણી પ્રત્યે કોઈ પણ પદાર્થ પ્રત્યે શત્રુપણું કે મિત્રપણું નથી, તે નિર્મોહી, વીતરાગ જીવન્મુક્ત જિનેશ્વર બને છે. ૮૦.

आत्मज्ञानप्रभावेन, माहृदृष्टिर्विनाश्यति ।

सम्यग्दृष्टिर्भवेद्भव्यक्ता, सर्वकर्मविनाशिका ॥ ८१ ॥

જ્યારે સમ્યાત્માઓને સમ્યગ્ભાવે આત્મ-સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તે જ્ઞાનના પ્રભાવથી મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાનરૂપ જે મોહમય દૃષ્ટિ છે તેનો નાશ થાય છે, સમ્યક્દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે, એવા અંતરાત્મ યોગીઓ શુદ્ધશ્રેણિએ ચડી સર્વ કર્મનો વિનાશ કરે છે.

सम्यगाऽऽत्मनि विज्ञाने, ज्ञातं विद्यं न संशयः ।

आत्मनि नैव विज्ञाते, न विज्ञातं जगत्रयम् ॥ ८२ ॥

જ્યારે ડવાત્માઓને અનન્તાનુબન્ધી કયાય મોહનીય કર્મનો નાશ થવાથી અમ્યગ્મોહનીય, મિશ્રમોહનીય અને મિથ્યાત્વ-મોહનીય કર્મ પ્રવૃત્તિનો દાય, ઉપગમ કે દાયોપગમ થવાથી

ધ્યાન વડે નાશ કરે છે ત્યારે તેના તે શુદ્ધ પ્રકટ થાય છે. અને તે આત્મા જ્ઞાનયોગી-કેવલજ્ઞાનધારી બને છે. ૮૪.

મૂર્તકર્માદિસંયોગી, દેહસ્થો મૂર્તરૂપવાન ।

શરીરપરિણામોઽપિ. જ્ઞાનેન વ્યાપકો વિભુઃ ॥ ૮૫ ॥

ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તેજસ, કાર્મણ વગેરે મૂર્ત-યુક્તગતના સંયોગથી આત્મા શરીરમાં રહેતો હોવાથી અને તેમાં લોહ-અગ્નિથી પેઠે વ્યાપક હોવાથી આત્મા પણ મૂર્ત-રૂપવાન કહેવાય છે. તેથી શરીર પરિણામ આત્મા હોવા છતાં પણ જ્ઞાન વડે વ્યાપક અને સમર્થ છે. ૮૫.

સ્થાતવ્યં નિર્જને સ્થાને, પ્રથમાભ્યાસસાધકૈઃ ।

સર્વોપાધિવિનિર્મુક્તૈઃ, શુદ્ધોપયોગહેતવે ॥ ૮૬ ॥

આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાથમિક યોગનો અભ્યાસ કરનાર સાધકોએ એકાન્ત સ્થાનમાં રહેવું જોઈએ અને સર્વ પ્રકારની ઉપાધિનો ત્યાગ કરીને, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે નિરંતર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૮૬.

સાચ્ચિદ્ઽહારપાનેન, યોગ્યનિદ્રાવિહારતઃ ।

ચિત્તશુદ્ધિઃ પ્રકૃત્તવ્યા, શુદ્ધોપયોગહેતવે ॥ ૮૭ ॥

જ્યાં આત્માઓએ આત્માનો શુદ્ધ સ્વરૂપમય ઉપયોગ પ્રાપ્ત કરવા માટે સાત્ત્વિક પવિત્ર આહાર-પાન વડે અને યોગ્ય સમયે નિદ્રા અને આહાર કરવા વડે ચિત્તની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ અને શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે નિરંતર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૮૭.

પોતાના સમાન ગણી મૈત્રી-પ્રમોદ-કારુણ્ય અને માધ્યમ્ય ભાવના વડે સર્વ જીવોનું કલ્યાણ થાય તેનું કાર્ય કરવું જોઈએ. ૯૦.

ક્રિયમાણેષુ કાર્યેષુ, દુઃખં સહ્યં સ્વથૈર્યતઃ ।

વિપત્તૌ સંકટે ચાપ્તે, શીઘ્રમાઽઽત્મોન્નતિર્ભવેત્ ॥૧૧॥

શીઘ્ર આત્માની ઉન્નતિ થાય એવું લક્ષ ધારણ કરીને ભગ્યાત્માએ દરેક અનુષ્ઠાનો કરવાં જોઈએ અને તેમાં જે દુઃખ આવે તેને ધૈર્યપૂર્વક સહન કરવું જોઈએ. કારણ કે આવેલા સંકટો અને વિપત્તિઓને સહન કરવાથી શીઘ્ર આત્માની ઉન્નતિ થાય છે. ૯૧.

દુષ્ટશત્રુકૃતે ધોરે, સંકટે ચાઽઽત્મશુદ્ધતા ।

શુભેઽશુભે ભવેદાઽઽત્મ, - શુદ્ધિરધ્યાઽઽત્મવેદિનામ્ ॥૧૨॥

અધ્યાત્મ જ્ઞાનના વિશારદોએ આત્માની શુદ્ધિ માટે નિરંતર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ દુષ્ટ શત્રુઓએ કરેલા ઘોર ઉપસર્ગમાં પણ સમભાવમાં સ્થિર રહેવાથી આત્મશુદ્ધિ થાય છે.

યુદ્ધેઽપિ ચાઽઽત્મસંશુદ્ધિર્-ર્થોગે રોગે વને રણે ।

અધ્યાઽઽત્મજ્ઞાનિનાં નિદ્રા, - સ્વપ્નાદૌ નિજવોધતઃ ॥૧૩॥

જે આત્માઓ સમભાવમાં સ્થિર હોય છે તેઓને મંદિર કે સંઘ આદિની રક્ષા માટે વિષ્ણુકુમાર મુનિની પેઠે શુદ્ધમાં ચડવું પડે તો પણ તેઓનું માનસ આત્મ-રમણતામાં જ લીન હોય છે ભોગોમાં પણ તેઓ જલ-કમલવત્ નિર્લેપ રહે છે. મનત્ક્રમાર ચક્રવર્તિ જેવા પણ શરીરમાં અનેક રોગોથી

1. 2

પ્રદક્ષ-સ્વરૂપ ધ્યાનમાં-આત્મચિંતનમાં લીન હોય તો તે અવશ્ય મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

તીવ્રકર્મવિપાકાનાં,-મોક્ષારસ્ત્યાગિનો જનાઃ ।

શુદ્ધોપયોગયુક્તાસ્તે, કુર્વન્તિ નિર્જરાં મૃશમ્ ॥ ૧૭ ॥

જે ભવ્યાત્માઓ સાધુ અવસ્થામાં હોવા છતાં સનત્કુમાર ચક્રવર્તિની માફક પૂર્વના ભયંકર અથાતાવેદનીય કર્મના ઉદયથી તીવ્ર કર્મ વિપાકની વેદના ભોગવવા છતાં તે સમતા ભાવથી અનન્તકર્મનો ક્ષય કરે છે, સર્વથા કર્મને અપાવી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ૯૭

પારબ્ધકર્મભોગસ્તુ, શ્રુજ્યતે ગૃહિસાધુભિઃ ।

વિના ભોગં ન મુચ્યન્તે, ઇન્દ્રાદ્યા અપિ જાનત ॥ ૧૮ ॥

ગૃહસ્થ હોય, ત્યાગી હોય કે ચાહે ઇન્દ્ર હોય કરેલા કર્મો તો સૌને ભોગવવા પડે છે. કારણ કે ભોગવ્યા વિના છૂટતા નથી. ઇન્દ્રો વગેરે અવધિગાનથી જાણવા છતાં પણ તે કર્મોથી મુક્ત થઈ શકતા નથી એમ તમે જાણો. ૯૮.

આત્મતત્ત્વાદિસજ્ઞાનં, કુર્વન્તિ જ્ઞાનિનો જનાઃ ।

કર્મરૂપં ચ જ્ઞાનન્તો, ભવન્તિ વ્રત્તસમ્મુખાઃ ॥ ૧૯ ॥

જે ભવ્યાત્માઓ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના સ્વરૂપને સમજનારા હોય છે તેઓ પરમ ગુરુદેવની ઉપાસનાથી અવશ્ય આત્મ-સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે અને કર્મના સ્વરૂપને જાણીને પ્રદક્ષસ્વરૂપ તરફ ગમન કરનારા થાય છે. ૯૯.

કર્મરૂપં ન જાનન્તો, મુહ્યન્તિ ધોરસંકટે ।

આત્માદિતત્ત્વવેત્તારો, મુહ્યન્તિ નૈવ સંકટે ॥૧૦૦॥

જે લાઘ્વોદ્દેશ આત્મ-સ્વરૂપને અને કર્મના સ્વરૂપને જગપણ જાણતા નથી તેવા કર્મના ઉદ્ધયથી લયંકર સંકટોમાં જ્યારે ફસાય છે, ત્યારે ‘મારે શું કરવું ? કેવી રીતે આ દુઃખ-માંથી મુક્ત થવું ?’ તેનો ઉપાય હાથમાં ન આવતાં બહુ જ મુંઝાય છે અને તે વખતે અનેક આચાર્ય-ગોષ્ઠી બાદ્ય ઉપાયો કરે છે જ્યારે આત્મ-તત્ત્વને અને કર્મસ્વરૂપને જાણનારા શાની પુરુષો લયંકર કષ્ટમાં પણ મુંઝતા નથી. ૧૦૦.

આત્મજ્ઞાનિમનુષ્યાણાં, શુદ્ધોપયોગલક્ષ્યતઃ ।

સ્વાધિકારેણ કાર્યાણાં, પ્રવૃત્તિર્જાયતે સ્વલુ ॥૧૦૧॥

જ્યાં આત્માઓ-આત્મજ્ઞાની મનુષ્યો શુદ્ધ ઉપયોગપૂર્વક પોતાપોતાના અધિકારપૂર્વક વ્યવહારના કે ધર્મના કાર્યોમાં-મતલબ કે દેવ-શુરુ-ધર્મ, સંઘ, દેશ કે કુટુંબના હિત માટે અવશ્ય પ્રવૃત્તિ કરે છે. ૧૦૧.

પ્રવૃત્તૌ વા નિવૃત્તૌ વા, સ્વતન્ત્રા જ્ઞાનિનઃ સદા ।

યદ્યોગ્યં તત્પ્રકુર્વન્તિ, સર્વકાર્યવિવેકિનઃ ॥૧૦૨॥

જે સમ્યગ્જ્ઞાનયોગી મહાત્માઓ હોય છે તે યોગ્ય સમયે દેશ-કાલને અનુસારે સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકા, ગામ-દેશના લલા માટે યોગ્ય હોય તેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે. પણ તેમાં પોતાને અયોગ્ય જણાય ત્યારે તે પ્રવૃત્તિથી મુક્ત થવામાં તે શાની-મહાત્માઓ અવશ્ય સદાય સ્વતંત્ર જ હોય છે. તેઓ

ઉપર લૌકિક ધારા-ધોરણનો કેાઈ પ્રતિબંધ હોઈ શકતો જ નથી જે સમયે જે યોગ્ય જણાય તે સર્વ કાર્યોમાં વિવેકપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે, અન્યને પણ તેમાં જોડે છે અને અયોગ્ય જે પ્રવૃત્તિ લાગે તેથી નિવૃત્તિ પણ કરી શકે છે. ૧૦૨.

શુદ્ધાઽઽત્મરાજ્યલાભાર્થ, - માઽઽત્મશુદ્ધોપયોગિનઃ ।

भवन्ति बाह्यराज्येषु, निर्लेपाः कर्मयोगिनः ॥૧૦૩॥

આત્મસ્વરૂપના લાભ માટે આત્મસ્વરૂપના શુભ લાવમય ઉપયોગવાળા યોગીજનો રૂપસ્થ ધ્યાન અને રૂપાતીત ધ્યાનના બળથી અવશ્ય શુદ્ધ આત્મરાજને પ્રાપ્ત કરનારા થાય છે. પરન્તુ બાહ્ય સર્વ પૃથ્વીના રાજ્યને માટે તેઓ મન-વચન-કાયાથી નિર્લેપ હોય છે. તેઓ કર્મયોગીઓ હોવાથી બાહ્ય રાજ્યમાં લોભાતા નથી. ૧૦૩.

सर्वसंगेषु निःसंगाः, क्रियासु चाक्रियाः स्वयम् ।

योगिनो नैव योगेषु, भोगेषु न च भोगिनः ॥૧૦૪॥

નિર્લેપ કર્મયોગીઓ સર્વ લોકોની મધ્યમાં રહેવા છતાં અંતરંગથી તો તેઓ નિર્લેપ જ હોય છે. બાહ્ય ક્રિયાઓ કરવા છતાં અંતરંગથી અક્રિય જ હોય છે, સમભાવમાં સ્થિર હોય છે. હઠાદિ યોગની ક્રિયાઓ કરવા છતાં અંતરંગથી નિર્લેપ હોય છે. સરસ કે વિગ્સ આહારાદિ લોભો લોભવ્યાં છતાં મનથી તો અજોગીજ હોય છે. એટલે મનથી તેમાં લુબ્ધ નથી હોતા ૧૦૪.

मृतास्ते मोहमायेन, जीवन्तो ज्ञानभावतः ।

मुमा विकल्पमंकल्प, - त्यागेनाध्याઽઽત્મવેદિનઃ ॥૧૦૫॥

તે થોગીઓ મોહના ભાવથી મરેલા હોય છે એટલે મોહ રહિત હોય છે અને નિરંતર આત્મચિંતનમાં લીન હોવાથી જ્ઞાનસ્વરૂપે જીવતા હોય છે. સંકલ્પ-વિકલ્પથી રહિત હોવાથી બાહ્ય ભાવોનાં ચિંતનમાં સુતેલા હોય છે અને અધ્યાત્મ-સ્વરૂપના ધ્યાનમાં ઉપયોગવાળા હોવાથી તે સ્વરૂપે સદા જાગૃત હોય છે.

મોહસ્વપ્નો ન યસ્યાઽસ્તિ, જ્ઞાનદૃષ્ટ્યાં ભવોત્પિતઃ ।

સ જ્ઞાની દિવસે રાત્રી, જાગર્તિ નિદ્રિતાઽપિ સન્ ॥૧૦૬॥

સમ્યજ્ઞાનીઓની મોહ-ચેષ્ટાઓ મનથી સર્વથા નષ્ટ થએલી હોય છે, તેથી સ્વપ્નમાં પણ તેમને મોહને ઉત્પન્ન કરનારી વસ્તુઓ હોતી નથી. અને જ્ઞાનદૃષ્ટિમાં-આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાન-દર્શન-આરિત્ર-આનંદમય પર્યાયોમાં નિરંતર સ્થિર હોવાથી તેઓ સદા જાગતા જ હોય છે. બાહ્ય દૃષ્ટિએ શરીરથી તેઓ ઉઘતા હોવા છતાં પણ રાત-દિવસ અંતરથી જાગતા જ હોય છે. ૧૦૬.

રાગદ્વેષસ્વરૂપં તદ્-દ્વૈતં યસ્માદ્વિનિર્ગતમ્ ।

સ વિશ્વેશો મહાદેવો, વિશ્વરસ્તિ મુખાલ્લયઃ ॥૧૦૭॥

રાગ અને દ્વેષનું જે સ્વરૂપ એટલે ‘આ મારું અને આ તારું’ એવું દ્વૈતપણું જેમાંથી આલ્યું ગયું છે, અથવા જેમને સારી વસ્તુ જોઈને રાગ થતો નથી અને નરસી વસ્તુ જોઈને દ્વેષ થતો નથી, એવા જ્ઞાની પુરુષો જ આ સંસારના સાચા સ્વામી છે, તેજ મહાદેવ છે, તેમજ સમર્થ છે, અને તે જ સુખના ધામ છે.

આત્મૈવ પરમેશોઽસ્તિ, સંગ્રહનયસત્તાયા ।

एक आत्मा स संध्येयः, शुद्धात्मव्यक्तिहेतवे ॥१०૮॥

સંસારમાં જડ અને ચેતન બન્ને પદાર્થો છે. કેટલાક લોકો ચિંતામણિરત્ન, કામકુંભ, કલ્પવૃક્ષ આદિ વસ્તુઓ જેને પ્રાપ્ત થઈ હોય તેને પરમ સુખી સમજે છે. પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષો સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ આત્માને જ પરમ સામર્થ્યવાન માને છે. તેથી શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપ પ્રગટ કરવા માટે એક આત્માનું જ સારી રીતે ધ્યાન કરવું જોઈએ. ૧૦૮.

સંગ્રહનયસત્તાયા, - અપેક્ષાતો વિવેકિનઃ ।

आत्मसत्तां हृदि ध्यात्वा, भवन्ति परमेश्वराः ॥१૦૯॥

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સંગ્રહનયની સામાન્ય ભાવમય સત્તાની અપેક્ષાએ ઉર્ધ્વતા સામાન્યની અપેક્ષાથી અનાદિકાલથી પરંપરાગત અનેક ભવમાં જન્મ-મરણ ધારણ કરનાર નવનવા પરિણામમય અશુદ્ધ પર્ચાયને પ્રાપ્ત કરતા તેમાં અનુગત સત્તાથી આત્મસ્વરૂપ રહેલું છે, તે વિવેકી પુરુષો સમજે છે. તેથી હૃદયમાં આત્મ-સત્તાનું ચિંતવન કરીને આત્માનું સ્વરૂપ વિચારીને યોગીઓ પરમેશ્વર થાય છે. પરમપદને પામે છે.

સંગ્રહનયસત્તાયા, - દૃષ્ટ્યા સર્વં જગદ્દિ ।

एकब्रह्मस्वरूपेण, ध्यातारो यान्ति सत्पदम् ॥११०॥

જે ભગ્યાત્મા સંગ્રહનયની અપેક્ષાને દષ્ટિ સન્નિવૃત્ત રાખીને સર્વ આત્માઓમા સર્વ શુદ્ધ-પર્ચાયનો ગમાન શુદ્ધ-ધર્મ શાશ્વતો હોવાથી 'એક આત્મા' પણ કહેવાય છે. અને

તેથી શુદ્ધ અદ્વૈત મતમાં ' સત્યં વ્રદ્ય જગન્મિથ્યા ' અથવા બધું પ્રદ્યસ્વરૂપ છે, એમ કહેવાય છે. તે દષ્ટિ લક્ષ્યમાં રાખીને ધર્મ, શુકલ, રૂપસ્થ, રૂપાતીત ધ્યાનમાં સ્થિર થતા સર્વ જગત્ પોતાના હૃદયમાં પ્રતિબિમ્બિત થાય છે, અને તેવા ધ્યાની પુરુષો મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૧૦

શુદ્ધવ્યવહૃતેર્દૃષ્ટ્યા, વ્રહ્મધ્યાનપરાયણાઃ ।

આત્મશુદ્ધિ પ્રકુર્વન્તિ, ગૃહસ્થાસ્ત્યાગમાર્ગિણઃ ॥૧૧૧॥

આત્મધ્યાનમાં પરાયણ જ્ઞાનીઓ શુદ્ધ ધર્મ વ્યવહારને લક્ષ્યમાં રાખીને શ્રાવકના બાર વ્રત, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધવડે આત્મશુદ્ધિને કરે છે. ૧૧૧.

સર્વનયોક્તસાપેક્ષ, -દૃષ્ટ્યાઽઽત્મરૂપચિન્તકાઃ ।

સમ્યગ્દૃષ્ટિપ્રભાવેન-મિથ્યાત્વનાશકારકાઃ ॥૧૧૨॥

સર્વનયથી કહેવાયેલી સાપેક્ષદષ્ટિથી આત્મસ્વરૂપની વિચારણા કરનારા સમ્યગ્દૃષ્ટિના પ્રભાવવડે આત્મ-સ્વરૂપનું ચિંતન કરતા મિથ્યાત્વ-અજ્ઞાન-અવિરતિ ભાવનો નાશ કરે છે. ૧૧૨.

અસંખ્યયોગતો મુક્તિઃ, સર્વદર્શનધર્મિણામ્ ।

નયસાપેક્ષવોધેન, મવત્યેવ યદા તદા ॥૧૧૩॥

જીવાત્માઓને આત્મ-સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે અનેક પ્રકારના સાધનો યોગો છે અને અસંખ્યાત યોગથી આત્મા મુક્તિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સર્વ ધર્મદર્શનો પણ એક એક નયની અવલબનાવડે-પોતાના ધર્મના અનુકાનો તપ-જપ-ધ્યાનવડે અંશતઃ ધર્મના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી પછી સર્વનયની અપેક્ષાએ સંપૂર્ણ જ્ઞાનવડે મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૧૩.

સર્વનયોક્તસાપેક્ષ-જ્ઞાનં સ્યાત્સવિકલ્પકમ્ ।

નિર્વિકલ્પં તતો ભિન્નં, જ્ઞાનં શુદ્ધાઽઽત્મકારકમ્ ॥૧૧૪॥

ભાવ્યાત્માએને સર્વનયોની અપેક્ષાએ સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી સવિકલ્પ જ્ઞાન થાય છે. ત્યાર પછી વિકલ્પરહિત આત્મ-સ્વરૂપની શુદ્ધતાને કરનાર જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર પ્રગટ થાય છે. ૧૧૪

નિર્વિકલ્પોપયોગેન, પૂર્ણાનન્દઃ પ્રકાશતે ।

અનુભવપ્રમાણેન, સાક્ષાત્કારો નિજાઽઽત્મનઃ ॥૧૧૫॥

સવિકલ્પ સમાધિનો અભ્યાસ કરતા અનુક્રમે નિર્વિકલ્પ સમાધિ યોગ પ્રાપ્ત થાય છે, નિર્વિકલ્પ સમાધિ યોગથી આત્મ-સ્વરૂપનો પૂર્ણભાવે આનંદમય પ્રકાશ પ્રાપ્ત થાય છે, તેના અભ્યાસથી અનુભવ પ્રમાણુવડે પોતાના આત્મ-સ્વરૂપનો પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર થાય છે. ૧૧૫.

અનુભવં વિના કોઽપિ, યાતિ નૈવાઽઽત્મદર્શનમ્ ।

આત્મસિદ્ધૌ મયા સાક્ષાદ્, વેદ્યતેઽનુભવઃ કલૌ ॥૧૧૬॥

સમ્યક્ શાસ્ત્રોના અનુભવ વિના કોઈપણ આત્મદર્શન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. પણ આ કલિયુગમાં સમ્યગ્જ્ઞાનનો અનુભવથી મને સાક્ષાત્ આત્મ-સ્વરૂપની નિશ્ચલતાપૂર્વક સિદ્ધિ થઈ છે, એમ વેદાય છે-જ્ઞાનમાં જણાય છે. ૧૧૬.

સર્વનયોક્તતત્ત્વાનાં, -વૌધં વિના જગજ્જનાઃ ।

પરસ્પરં ચ યુદ્વચન્તિ, વિઠ્ઠશ્યન્તિ ધર્મમેદતઃ ॥૧૧૭॥

સર્વનયોના કહેલા અપેક્ષામય તત્ત્વોના બોધ વિના સંસારના પ્રાણીઓ પોતાના માન્ય રાખેલા તત્ત્વોનો આગ્રહ રાખીને

અને ખીલના તરવોને જોતા સિદ્ધ કરતા પરસ્પર ધર્મના મતભેદને આગળ રાખીને લડે છે અને સીદ્ધાય છે. ૧૧૭.

આત્મજ્ઞાનવિકલ્પો યઃ સ તુ શ્રુતાનુસારજઃ ।

નિર્વિકલ્પં સ્વભાવેન, રાગદ્વેષવિનિર્ગતમ્ ॥૧૧૮॥

શાસ્ત્રના વચનોને અનુસારે આત્મજ્ઞાનમય વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે તેના અનુભવથી ધ્યાન કરતા રાગ-દ્વેષનો ક્ષય થાય છે. ત્યારે તેવા આત્મજ્ઞાની યોગીઓને સ્વભાવસિદ્ધ નિર્વિકલ્પ યોગથી પૂર્ણ આત્મ-સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. ૧૧૮.

નયાદિસવિકલ્પેભ્યો, મિત્ત્રં દ્વૈતવિનિર્ગતમ્ ।

અદ્વૈતં નિર્વિકલ્પં તુ, જ્ઞાનં શુદ્ધાઽઽત્મવેદકમ્ ॥૧૧૯॥

નય-નિક્ષેપ-ભંગ આદિના અનુભવથી જે જે વિભિન્ન વિકલ્પ-સંકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી દ્વૈતનો-અનેકતાનો અનુભવ થાય છે. પણ આત્મ-સ્વરૂપના ધ્યાનમાં એકત્વભાવમય અદ્વૈત-રૂપ નિર્વિકલ્પજ્ઞાન ઉપયોગી છે. કારણ તે નિર્વિકલ્પ જ્ઞાનથી જ શુદ્ધ-આત્મ-સ્વરૂપનો અનુભવ છે. ૧૧૯.

નિર્વિકલ્પં પરબ્રહ્મ, ક્ષયમાત્રં મુદ્દુર્મુદ્દુઃ ।

પૂર્ણાનન્દસ્વરૂપેણ, મયાઽનુભૂયતે મયિ ॥૧૨૦॥

હે ભગવાત્મા ! તું સમ્યક્-ધ્યાનથી નિર્વિકલ્પ પરબ્રહ્મનું ધ્યાન પ્રત્યેક ક્ષણે નિરંતર કર, જેથી તને પૂર્ણ આનંદમય આત્મ-સ્વરૂપનો અનુભવ થશે, મને પણ નિર્વિકલ્પક સમાધિથી પ્રત્યક્ષભાવે પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ પરમબ્રહ્મનો સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે. ૧૨૦.

નિર્વિકલ્પસ્વરૂપે તુ, અહં ત્વં તન્ન ભાસતે ।

જ્ઞાતા જ્ઞાનં તથા જ્ઞેયં, તદૈકયં વર્તતે સ્વયમ્ ॥૧૨૧॥

જ્યારે નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપમય આત્મસમાધિમાં તદાકાર થાય છે ત્યારે હું, તું કે તે એવા રૂપે તથા જ્ઞાતા-ધ્યાન કરનાર, જ્ઞાન-ધ્યાન અને જ્ઞેય-ધ્યેય એ ત્રણેનું અલેદ સ્વરૂપે એકપણું નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં આત્મા સ્વયં અનુભવે છે. ત્યાં અદ્વૈતભાવ આવી જાય છે એટલે ધ્યાતા પોતે જ ધ્યેયરૂપે અનુભવાય છે. ૧૨૧.

સવિકલ્પં પરબ્રહ્મ, મુહુર્મુહુર્નિજાત્મના ।

ચિદાનન્દસ્વરૂપેણ, મૃશં મયાઽનુભૂયતે ॥૧૨૨॥

સવિકલ્પ સ્વરૂપે પરમ બ્રહ્મનું ધ્યાન આત્મામાં વારંવાર કરવાથી અત્યન્ત પ્રગટભાવે ચિદાનન્દ સ્વરૂપ પરમ બ્રહ્મનો અનુભવ થાય છે. હું પણ તેવા સ્વરૂપનો અનુભવ કરું છું ૧૨૨.

આત્મૈવ પરમાઽઽત્માઽસ્તિ, સ્વાઽઽત્મના વેદ્યતે સ્વહ ।

સ્વાઽઽત્માનમન્તરા સ્વાન્ય, -જ્ઞાતા કોઽપિ ન વિદ્યતે ॥૧૨૩॥

આત્મા તેજ વસ્તુતઃ પરમાત્મા છે, અને પોતાના સ્વરૂપો પોતે જ નિશ્ચયથી જાણે છે. પોતાના સત્ય-સ્વરૂપને પોતાથી અન્ય કોઈ જાણનારો કે દેખનારો નથી. ૧૨૩.

નિજાઽઽત્મગુણપર્યાય, -રક્ષણં ધર્મં લચ્યતે ।

આત્મગુણસ્ય નાગો યો, હિંસૈવ કથ્યતે જુવેઃ ॥૧૨૪॥

પોતાના આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો અને તેના ક્ષણે ક્ષણે બદલાતા જે પદાર્થો તેનું રક્ષણ કરતાં શુદ્ધ કરવા રૂપ જે ક્રિયા આત્મામાં થાય છે તે ધર્મ કહેવાય છે. અને નિશ્ચયથી

આત્માના જે જ્ઞાનાદિ શુભો તેનો નાશ તેને જ પંડિતપુરુષો
હિંસા કહે છે. જે કે લોકમાં ળીલના શરીરનો નાશ કરવો
કે તેને દુલ્લવવું તેને હિંસા કહે છે; એટલે બાહ્ય હિંસા
કરવામાં આત્મામાં કષાયરૂપ મલીનતા ઉત્પન્ન થતી હોવાથી
દ્રવ્ય-હિંસામાં ભાવ-હિંસા આવી જાય છે. ૧૨૪.

સાધનધર્મતો મિત્તઃ, સાધ્યધર્મો નિજાઽઽત્મનિ ।

આત્મતો નૈવ મિત્તોઽસ્તિ, સ્વધર્મસ્તુ નિજાઽઽત્મનિ ॥૧૨૫॥

પાંચ ઇન્દ્રિયોનો નિયંત્ર કરવો, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ
શુદ્ધિનું પાલન કરવું, દશ પ્રકારના યતિધર્મનું પાલન કરવું.
આ બધા સાધન ધર્મોનો અભ્યાસ કરવાથી સાધ્યધર્મ-આત્મ-
સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી તે સાધ્ય-ધર્મ આવે છે. કારણ કે પર્થોય
નયની અપેક્ષાએ સાધ્ય અને સાધનમાં ભિન્નતા અવશ્ય અનુ-
ભવાય છે. પરંતુ તે આત્મ-રૂપ એક જ દ્રવ્યમાં પર્થોયરૂપે
પૂર્વોત્તરભાવે પ્રાપ્ત થવા છતાં દ્રવ્યનયની અપેક્ષાએ એક જ
છે-અભિન્ન છે. કારણ કે જેટલા દ્રવ્યો છે, તે સર્વે શુભ-પર્થો-
યને અલેદભાવે ધરનારા હોય છે. તેથી કહ્યું છે કે-“ ગુણ-
પર્યાયવદ્વચ્ચમ્ ” શુભ-પર્થોયવાળું હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય. ૧૨૫.

વાત્સાધનધર્મણાં, મૈદેષુ વાત્સદૃષ્ટિઃ ।

અજ્ઞાનિનઃ પ્રમુહ્યન્તિ, પ્રમુહ્યન્તિ ન કોવિદાઃ ॥૧૨૬॥

અજ્ઞાનીઓ વસ્તુસ્વરૂપને યથાર્થસ્વરૂપને નહીં જાણતા
હોવાથી બાહ્ય સાધનો એટલે સંપ્રદાય ગરબ લેદની બાહ્ય
ક્રિયાઓના લેદથી આપસમાં લડે છે, જેમ કે વર્તમાનમાં
તિથિલેદ વગેરેથી લોકો અઘડે છે, વાસ્તવમાં તેઓને અજ્ઞા-

નીચો જ સમજવા. અને તેવા અજ્ઞાનીઓ બાહ્યથી પોતાની ક્રિયાને સાચી માની અને અન્યની ક્રિયાને જોટી માની આપસમાં ઝઘડે છે. ત્યારે જ્ઞાની પુરૂષો આત્મ-સ્વરૂપના રમણમાં પરમાનંદ અનુભવે છે. બાહ્ય ક્રિયાઓમાં મુગ્ધતા નથી. તેમજ તત્ત્વની બાબતમાં અપેક્ષાએ સમન્વય કરી આત્મ-ધર્મનો અનુભવ કરે છે. ૧૨૬.

શુદ્ધાઽઽત્મા સાધ્યતે સદ્ધિ-રસંખ્યધર્મસાધનૈઃ ।

દૈશકાલદશાબોધ,-રુચિર્વૈચિત્ર્યધારકૈઃ ॥ ૧૨૭ ॥

ધર્મના સાધનો અસંખ્ય છે, સંત-પુરૂષો તેમાંથી દેશ, કાલ અવસ્થા, સંયોગ અને સંબંધને અનુકૂલ પોતાને જે શાસ્ત્રોનો બોધ હોય તેને અનુસરે તથા પોતાની વિચિત્ર પ્રકારની રુચિને અનુસારે આત્મ-સ્વરૂપને સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. ૧૨૭.

શુદ્ધમેષ્ણા પ્રલીનાસ્તે, ભવન્તિ હિ નિજાઽઽત્મનિ ।

આત્મસમં ન જાનન્તિ, ચક્રવર્ત્યાદિકં પદમ્ ॥ ૧૨૮ ॥

તે સંત-પુરૂષો પોતાના આત્મ-સ્વરૂપમાં શુદ્ધ પ્રેમ વડે લીન બનેલા હોય છે તેથી તેઓ ચક્રવર્તિ, દેવેન્દ્ર, નાગેન્દ્ર કે મહાન્ ધનપતિના પદને પણ પોતાના આત્મ-સ્વરૂપની આગળ તુચ્છ ગણે છે. કારણ કે ભોગો તે અનંતીવાર પ્રાપ્ત થાય પરંતુ તે ભોગોની તૃષ્ણા મટતી નથી અને શાન્તિ મળતી નથી. ત્યારે આત્મ-સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવામાં જ સાચી શાન્તિ સમાયેલી છે. ૧૨૮.

વિશ્વરૂપં નિજાઽઽત્માનં, ભાવયન્તો જ્ઞપેક્ષયા ।

આત્મવદ્વિશ્વજીવાંશ્ચ, પश्यन्ति ब्रह्मभावतः ॥ ૧૨૯ ॥

યોગીઓ અપેક્ષાએ સર્વ વિશ્વને પોતાના આત્મ-સમાન ગણે છે, તેથી પોતાના જીવાત્માને તથા સર્વ વિશ્વને પરમ-બ્રહ્મ-સ્વરૂપ ભાવથી એકરૂપે જ જૂએ છે. તેથી તેઓમાં અનુકૂલ પ્રત્યે રાગ કે પ્રતિકૂલ પ્રત્યે દ્વેષ ઉત્પન્ન થતો નથી. ૧૨૯.

दर्शनं वर्तनं जीवैः, सार्धमाऽऽत्मैक्यभावतः ।

भवेदध्यात्मबोधेन, ब्रह्मानन्दप्रकाशकम् ॥ ૧૩૦ ॥

જગતના સર્વ જીવો પ્રત્યે જેને અધ્યાત્મ-બ્રહ્મસ્વરૂપને અપૂર્વ જ્ઞાનમય બોધ પ્રાપ્ત થયેલો હોય છે તેવા યોગીઓ સર્વ જીવોને અભેદ દૃષ્ટિથી જોવે છે. અને વર્તન પણ એક સરખું જ કરે છે. તેઓના હૃદયમાં બ્રહ્માનંદ પ્રકટ થયેલો જોવાય છે. ૧૩૦

निजाऽऽत्मनि परमैम, कुरुष्व मोक्षहेतवे ।

आत्मानन्देन जीव ॥ त्वं, मा जीव ॥ देहजीवनात् ॥ ૧૩૧ ॥

હે ભગ્યાત્મનું ! તું તારા પોતાના આત્મ-સ્વરૂપને પરમ-પ્રેમથી વ્યાપક કર કે જેથી તે પરમપ્રેમ તને બાહ્ય જડ પ્રેમથી વિરક્ત કરીને મોક્ષતું ઉપાદાન કારણ બને. અને તું આત્મ-સ્વરૂપના આનંદ વડે અનન્ત સમય સુધી જીવ. દેહ-જીવન એટલે મોહમય જીવનનો ત્યાગ કરનાર થા. ૧૩૧.

ચિદાનન્દસ્વરૂપં હિ, ચૈતનસ્ય સ્વભાવતઃ ।

યસ્ય પ્રકાશતે તસ્ય, સાક્ષાદાત્મા પ્રભુઃ સ્વયમ્ ॥૧૩૨॥

નિશ્ચયથી વિચારતાં સમજાય છે, કે આત્માનું સ્વભાવથી તે। ચિદાનન્દ સ્વરૂપ છે. એટલે આત્મા સ્વભાવથી જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમય છે. એવું ચિદાનન્દ સ્વરૂપ જેનું પ્રગટ થાય છે, તે આત્મા સાક્ષાત્ સ્વયં પ્રભુ-સ્વરૂપ છે. ૧૩૨.

જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપોઽસ્તિ, નિજાઽઽત્મા શાશ્વતઃ પ્રભુઃ ।

યાવકો ન ચ દીનોઽસ્તિ, લિઙ્ગી જાતિર્ન રૂપવાન્ ॥૧૩૩॥

આત્માનું શાશ્વતસ્વરૂપ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ આનન્દ-મય છે. તેવું મારું આત્મ-સ્વરૂપ હોવાથી હું નિશ્ચયથી મારો સ્વામી છું. અને તેથી મારા સ્વરૂપને પ્રકટ કરવા સમર્થ છું. અને તેથી મારા સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે કોઈની યાચના કરવાની જરૂર નથી. તેથી હું યાચક કે દીન પણ નથી. વળી આત્મામાં સ્ત્રીલિંગ, પુરુષલિંગ, નપુસંકલિંગ, તેનું લિંગ નથી હોતું, ઉચ્ચ-નીચ આદિ જાતિ પણ હોતી નથી. તેમજ ઠાળો-ઘોળો તેવું રૂપ પણ નથી હોતું. ૧૩૪.

મિચ્યતે છિન્નતે નૈવ, ન ચ કાલેન ભક્ષ્યતે ।

દ્રવ્યરૂપેણ નિત્યોઽસ્તિ, પર્યાયેણ હાશાશ્વતઃ ॥૧૩૪॥

આત્મા બાળ પદ્ધતોથી લોકોતો કે છેદાતો નથી. કાલ તેનું શક્ષણ કરી શકતો નથી. દ્રવ્યરૂપે આત્મા શાશ્વત છે. જ્યારે મનુષ્ય-નિર્મલ આદિ પર્યાયરૂપે અશાશ્વત-નાશવંત છે. ૧૩૪.

મૃતોઽપિ દેહભાવેન, જ્ઞાનાનન્દેન જીવતિ ।

જઠાનન્દવિમુક્તો ય, આત્માનન્દમહોદધિઃ ॥૧૩૫॥

આત્મા-શરીર-ઇન્દ્રિયાદિ પ્રાણોરૂપે નાશ પામે છે. જ્યારે જ્ઞાનાનન્દ-સ્વરૂપે તે સદાય છવતો જ રહે છે. આત્મા પૌદ્ગલિક આનન્દથી રહિત હોય છે. અને પોતાના જ્ઞાન-દર્શન-આશ્રિતમય આનન્દરૂપી મહા-સમુદ્રમાં વ્યાપ્ત હોય છે. ૧૩૫.

દેહસ્થિતોઽપિ વૈદેહ, આત્મારામો હરિર્હરઃ ।

સ્વાનુભવેન ગમ્યોઽસ્તિ, સચ્ચિદાનન્દરૂપવાન ॥૧૩૬॥

આત્મા કર્મના સંબંધને કારણે શરીરમાં વસતો હોવા છતાં તે મૂળ સ્વરૂપે તો દેહ વિનાનો જ છે. આત્મ-સ્વરૂપમાં રમનારો છે. કર્મને હણનારો હોવાથી હરિ છે. સર્વ દુઃખોને હરતો હોવાથી હર પણ કહેવાય છે. આત્માનું જ્ઞાન પોતાના અનુભવથી જ થાય છે. અને તે સત્-ચિત્-આનન્દ-સ્વરૂપ-વાળો છે. ૧૩૬.

નાશો ન દેહનાશોઽપિ, ચેતનસ્ય સ્વભાવતઃ ।

ભિન્નો યઃ પञ્ચભૂતેભ્યઃ, સોઽહમાઽઽત્મા તનુસ્થિતઃ ॥૧૩૭॥

આત્મા પોતાના સ્વભાવથી સદા શાશ્વત જ છે, એટલે શરીરનો નાશ થવા છતાં આત્માનો નાશ થતો નથી. અને પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ આ પાંચ મહા-ભૂતોથી ભિન્ન એવો આત્મા શરીરમાં વ્યાપીને રહેલો છે. ૧૩૭.

સ્વાન્યવિશ્વસ્ય વેત્તાર્જહં, પુદ્ગલસ્યો ન પુદ્ગલી ।

કર્મપર્યાયભિન્નોઽસ્મિ, બ્રહ્મરૂપઃ સનાતનઃ ॥૧૩૮॥

હું આત્મા પોતાના સ્વરૂપનો તથા ચેતન-જડરૂપ અન્ય સર્વ પદાર્થોનો, તેમના ગુણપર્યાયનો જ્ઞાતા છું. કર્મયોગે શરીર-ઇન્દ્રિય-મન અને કાર્મણરૂપ પુદ્ગલમય શરીરમાં વસતો હોવા છતાં નિશ્ચયનયથી હું પુદ્ગલરૂપ નથી. શરીરમાં વસવાના કારણે કર્મના પર્યાયોને ગ્રહણ કરવા તથા છોડવારૂપ ક્રિયા કરવા છતાં હું કર્મના પર્યાયોથી ભિન્ન છું, અને ચેતન્યસ્વરૂપ-અદ્વૈતરૂપે સનાતન-શાશ્વત છું. ૧૩૮.

અનન્તજ્ઞાનવાન્પૂર્ણો, દેવો વિશ્વનિરંજનઃ ।

નિરાકારશ્ચ સાકારો, હ્યલક્ષ્યો ચિત્તબુદ્ધિતઃ ॥૧૩૯॥

અનન્તજ્ઞાનવાળો, સમર્થ, દેવાધિદેવ, જ્ઞેયની જે વ્યાપકતા તેનાથી યુક્ત, રૂપિતની વ્યાપકતાથી યુક્ત-વિભુ અને રાગ-દ્વેષથી રહિત, શરીરના કારણે આકારવાળો હોવા છતાં મૂળ સ્વરૂપે નિરાકાર તથા મન અને બુદ્ધિથી નહિ જણાતો એવો હું અદ્વૈતસ્વરૂપ આત્મા છું.

આત્મજ્ઞાનિગુરોઃ સંગાદ્, વોધાદાઽઽત્મા પ્રકાશતે ।

ગુરું વિના ન વોધોઽસ્તિ, ગુરુઃ સેવ્યઃ સુમાનવૈઃ ॥૧૪૦॥

અવ્યાત્માઓને આત્મજ્ઞાની ગુરુઓના સંગથી આત્મતત્ત્વનો શ્રેષ્ઠ જોધ થાય છે. તેવા જ્ઞાની ગુરુની ઉપાસના વિના સમ્યક્ પ્રકારે દોષપણ આત્માને જોધ થતો નથી. તેથી શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ જ્ઞાની ગુરુની સેવા કરવી જોઈએ ૧૪૦

ગુરુગત્ત્વં વિના જ્ઞાનં, કદાપિ નૈવ જાયતે ।

ગુરુકૃપાં વિના સત્યં, જ્ઞાયતે નૈવ પષ્ટિતૈઃ ॥૧૪૧॥

પૂજ્ય શુરુઓની સેવા કર્યા વિના શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન કોઈને પણ કદાપિ થતું નથી. પંડિતો પણ શુરુકૃપા વિના ભલે શાસ્ત્રો ભણી જાય, પરંતુ સત્ય-તત્ત્વને સમજી શકતા નથી. ૧૪૧.

સદ્ગુરોઃ શ્રદ્ધયા પ્રીત્યા, સેવયા વહુમાનતઃ ।

ગુર્વાત્મીભૂતશિષ્યાણા, - માત્મજ્ઞાનં પ્રકાશતે ॥૧૪૨॥

સાચા શુરુ ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા, અંતરંગ પ્રેમ અને આદર-પૂર્વક સેવા કરવાથી શુરુની પ્રસન્નતા જેમના ઉપર ઉતરી છે તેથી તેમના આત્મભૂત બનેલા શિષ્યોમાં જ આત્મ-જ્ઞાન-સત્યતત્ત્વનું જ્ઞાન પ્રકાશને પામે છે. ૧૪૨.

બ્રહ્મભાવનયા બ્રહ્મ-રૂપો ભવતિ માનવઃ ।

સર્વત્ર બ્રહ્મભાવેન, વ્યાપકો ભવતિ પ્રમુઃ ॥૧૪૩॥

મનુષ્યો જ્યારે સર્વ વિશ્વના આત્માને પોતે જેમ સંશ્રદ્ધ નયની સત્તાથી જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વીર્ય-ઉપયોગમય શુભ્રોથી પૂર્ણ છે, તેમ જગતના સર્વ પ્રાણિઓ પણ સંશ્રદ્ધનયની સત્તાથી પરિપૂર્ણ છે. એમ પ્રદક્ષિણ બને છે, અને તેથી સર્વ આત્માઓ પ્રત્યે પ્રદક્ષિણ ભાવના કરનારો ભવ્યાત્મા પ્રદક્ષિણથી વ્યાપક બને છે. ૧૪૩.

જહ્મભાવનયા દુઃખં, સુખમીશ્વરચિન્તનાત્ ।

સમાધિબ્રહ્મભાવેન, યત્ર તત્ર યદા તદા ॥૧૪૪॥

જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે પુણ્યલ લોગોની ભાવના હૃદયમાં ઉપજે છે ત્યાં દુઃખોની પરંપરા સમાયેલી છે. મનની એકાગ્રતાપૂર્વક સત્ય સ્વરૂપે ઇશ્વરનું ચિંતન કરવાથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આત્મા ન નામરૂપેષુ, નામરૂપાદિવાસનામ્ ।

ત્યક્ત્વા બ્રહ્મસ્વરૂપેણ, સર્વવિશ્વં વિલોકય ॥૧૪૫॥

અત્મસ્વરૂપની જ્યારે શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે કોઈ-
પણ વ્યક્તિના નામની કે રૂપની ખ્યાતિ નથી જ રહેતી, તે
સિદ્ધ-સ્વરૂપ બને છે. અને એવી દશામાં નામ કે રૂપની ધ્યાન
પણ નથી રહેતી. કર્મના યોગે જ બધી વાસનાઓ રહેલી છે,
યોગી પુરુષો તેનો ત્યાગ કરીને આખા બ્રહ્માંડને પોતાના
સ્વરૂપે દેખે છે. તું પણ બ્રહ્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરીને સર્વ
વિશ્વને તારામાં અવલોકન કર. ૧૪૫.

કીર્તિઃ સુખં ન મન્યસ્વ, જ્ઞાત્વા સ્વપ્નોપમં જગત્ ।

આત્મન્યેવ કુરુ પ્રીતિં, મા મુહઃ પુદ્ગલેષુ વૈ ॥૧૪૬॥

હે લબ્યાત્મનૃ ! આ સંસાર સ્વપ્ન સરખો જાણીને આ
સંસારની બાહ્ય કીર્તિમાં તું સુખ ન સમજ, આત્મા ઉપર
પ્રેમ કર અને પુદ્ગલોનાં સુખમાં જરાપણ મુંઝાઈશ નહિ. ૧૪૬.

વર્ણગન્ધરસસ્પર્શ-યુક્તેષુ જડવસ્તુષુ ।

નાસ્તિ બ્રહ્મસુખં સત્યં, મા મુહસ્તત્ર ચેતન ! ॥૧૪૭॥

પાંચ વર્ણ, બે ગન્ધ, છ રસ, આઠ સ્પર્શ અને ત્રણ પ્રકારના
શબ્દોથી યુક્ત જડ પદાર્થોમાં વાસ્તવિક સુખ નથી એટલે હે
ચેતન ! તેમાં તું મોહ ન પામ. ૧૪૭.

પુદ્ગલભોગતઃ શર્મ, જાયતે તત્તુ કલ્પિતમ્ ।

પથ્યાદુઃખં મૃશં જ્ઞાત્વા, જડભોગં ન વાંછય ॥૧૪૮॥

છવે! પુદ્ગલોના ભોગથી સુખ થાય છે એમ માને છે,

પરંતુ તે તો કલ્પના માત્ર જ છે, કારણ કે પૌદ્ગલિક સુખમાં પરિણામે ભયંકર દુઃખ રહેલું છે, એમ સમજી જડ-લોગની- પૌદ્ગલિક સુખની હે લબ્યાત્મન! તું જરા પણ ઈચ્છા ન કરીશ. ૧૪૮.

નરત્વીદેહરૂપેષુ, સ્પર્શેષુ ન ચ શર્મતા ।

સુખં ન સ્પર્શરૂપેભ્યો, મા મુહસ્તત્ર ચેતન ! ॥૧૪૯॥

હે ચેતન ! જડ એવા શરીર કે જે પુરુષરૂપે હોય કે સ્ત્રીરૂપે તેના રૂપમાં કે સ્પર્શરૂપ મૈથુન લોગવવામાં વાસ્તવિક સુખ નથી. તેથી હે ચેતન ! તેવા રૂપ કે સ્પર્શસુખમાં તું લુબ્ધ ન બન. ૧૪૯.

સ્પર્શરૂપેષુ ધાવઘન્મનો, વારય ચેતન ! ।

રસગન્ધેષુ ધાવઘન્મનો વારય ચેતન ! ॥૧૫૦॥

કામભોગેષુ ધાવઘન્મનો વારય ચેતન ! ।

અલ્પસુખં મૃશં દુઃખં, જાયતે કામભોગતઃ ॥૧૫૧॥

હે ચેતન ! સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગન્ધમાં લુબ્ધ બની તે તરફ દોડતા એવા તારા મનને તું વશમા રાખ. હે ચેતન ! વિષયરૂપ કામલોગો તરફ દોડતા એવા તારા મનને ત્યાંથી વાળી દે. કારણ કે તે કામ-લોગોતું સેવન કરવાથી સુખ તો તને જરાક મળશે. જ્યારે પરિણામે દુઃખ ઘણું જ લોગવવું પડશે. ૧૫૦-૧૫૧.

• દુઃખં મોહપરિણામા-ત્સુખમાઽઽત્મસ્વભાવતઃ ।

દુઃખં જડે સુખમ્નાન્ત્યા, જડેઽહંવૃત્તિતથ્થ મોઃ ॥૧૫૨॥

દુઃખનું મૂળ કારણ મોહના પરિણામો છે, આત્મસ્વ-ભાવથી સહજ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. જડ પદાર્થોમાં સુખ, એ વાસ્તવિક સુખ નથી, સુખની ભ્રમણા છે અને અન્તમાં દુઃખરૂપે પરિણમે છે. અને બ્રાન્તિનું કારણ આત્મા અજ્ઞાનથી જડપદાર્થમાં પોતાપણું કલ્પે તે છે. ૧૫૨.

રાજ્યં શુદ્ધાઽઽત્મનો યત્તપુદ્ગલમોહવર્જિતમ્ ।

અનન્તાઽઽનન્દસમ્પન્નં, તત્ર પ્રીતિં કુરુષ્વ મોઃ ॥૧૫૩॥

જ્યારે આત્માને પુદ્ગલ વસ્તુ ઉપરનો મોહ નાશ થામે છે ત્યારે તેને શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપનું અનંત-આનન્દ સમ્પન્ન અખંડ રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. માટે હે ભગ્યાત્મનું ! આત્મ-સ્વરૂપમાં પ્રેમ કર અને મોહનો ત્યાગ કર. ૧૫૩.

વાહ્યરાજ્યં મહામોહ-યુક્તં દુઃખાદિકારકમ્ ।

કામભોગકપાયાઞ્ચૈ-યુક્તં સ્વાતન્ત્ર્યનાશકમ્ ॥૧૫૪॥

દેશ-નગર-ગામ વગેરેનું બાહ્યરાજ્ય મહામોહથી યુક્ત હોવાથી દુઃખ-કલેશ-સંતાપને કરનારું છે. તથા કામ-લોભની વાસનાવાળું છે. કામ-ક્રોધ-માન-માયા-લોભ વગેરે કપાયોથી યુક્ત છે, અને આત્માની સ્વતંત્રતાને નાશ કરનારું છે. ૧૫૪.

વાહ્યરાજ્યે સુખં નાસ્તિ, વિઘ્નાસર્મે વિજ્ઞાનત ।

ભોગાન્રોગસમાન્વિ

રાજ્યે

॥૧૫૫॥

બહારના રાજ્યમાં -

વિ

સાર એ

સમજો. ભોગોને રોગસર

૨

ભય

આત્મના સ્વરૂપમાં સ્થિ.

૫. ૬

ब्रह्मदेशः स्वदेशोऽस्ति-तत्र प्रीतिं कुरुष्व भोः ।

આત્મદેશે સુખં સત્યં, દૃશ્યતે જ્ઞાનચક્ષુષા ॥૧૫૬॥

પોતાનો દેશ પરમ બ્રહ્મસ્વરૂપ તેજ છે, તેથી તેમાં પ્રીતિ કરો. આત્મ-સ્વરૂપ ચિંતવનમાં જ સાચું સુખ રહેલું છે. એમ જ્ઞાનચક્ષુવડે દેખાય છે. ૧૫૬.

स्वतन्त्र आत्मदेशोऽस्ति, निर्भयो निश्चलः सदा ।

जन्ममृत्युजरातीतो, निराकारो निरञ्जनः ॥૧૫૭॥

આત્મ-દેશ-આત્મા પોતાના મૂળ સ્વરૂપે સ્વતંત્ર છે, નિર્ભય છે, નિશ્ચલ છે, જન્મ, જરા (વૃદ્ધાવસ્થા) અને મૃત્યુથી રહિત છે, આકાર વગરનો છે અને નિરંજન એટલે જેમાં કદિય ફેરફાર થતો નથી એવો છે. ૧૫૭.

विदानन्दस्वरूपोऽस्ति, स्वदेशः पूर्णनिर्मलः ।

अध्यात्मज्ञानतः पश्य, स्वदेशं पूर्णनिर्मलम् ॥૧૫૮॥

હે લઘ્યાત્મનું ! તું વિદ્યાનન્દ સ્વરૂપ છે, એટલે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમય છે. અસંખ્ય આત્મપ્રદેશરૂપ તારો દેશ સ્ફટિકની સમાન પૂર્ણ નિર્મલ છે. તે પૂર્ણ નિર્મલ સ્વદેશને અધ્યાત્મજ્ઞાનથી તું જો. ૧૫૮.

बाह्यस्वदेशराज्येषु, मा मुहः सुखबुद्धितः ।

देहेन्द्रियवशं कृत्वा, ब्रह्मराज्यं कुरुष्व भोः ॥૧૫૯॥

બહારના તમારા તાબાના દેશ અને રાજ્યોમાં આનાથી અમને સુખ મળશે એવી બુદ્ધિથી મોહિત ન બનો પરંતુ

શરીર અને ઈન્દ્રિયોને વશમાં કરીને હે લઘ્યાત્મન! તમારા આત્મા ઉપર રાજ્ય કરો. ૧૫૯.

આત્મરાજ્યં કુરુ સ્પર્ણં, જ્ઞાનધ્યાનસમાધિતઃ ।

વાહ્યરાજ્યં મનોરાજ્યં, બ્રહ્મરાજ્યં તુ ચાન્તરમ્ ॥૧૬૦॥

જ્ઞાન-ધ્યાન અને સમાધિવડે આત્મરાજ્યને પ્રગટ કરો. બાહ્યરાજ્ય જે દેશ-ધર-ધનની માલિકીનું છે, અને મનથી કંઈપેહું છે તે બાહ્યરાજ્ય છે. જે રાજ્ય સાચું સુખ આપી શકતું નથી, પરંતુ બ્રહ્મરાજ્ય-આત્મરાજ્ય જ સાચું સુખ આપી શકે છે. ૧૬૦.

અપ્રતિવદ્ધમાત્રેન, સાક્ષિભાવેન ચ સ્વયમ્ ।

સ્વાધિકારક્રિયાયોગી, નિર્વન્ધઃ સર્વકર્મસુ ॥૧૬૧॥

જે લઘ્યાત્માઓ ગૃહસ્થ હોય કે ત્યાગી હોય જગતમાં સર્વ કાર્યો પોતાના અધિકાર પ્રમાણે કરતો હતો. અને તેમાં મનથી નહીં બંધાતો એવો ક્રિયાયોગી મહાત્મા સર્વ કાર્યોમાં સાક્ષીભાવે રહ્યો હતો પોતાના અધિકાર પ્રમાણે ક્રિયા કરતો હતો કમંથી લેખાતો નથી. ૧૬૧.

સર્વેષ્વપિ ન સર્વેષુ, ત્વમગમ્યોઽસિ મોહિનામ્ ।

દેહેઽકલ્પ્ય કલાવન્તઃ, માત્માનં વૈન્નિ વોધતઃ ॥૧૬૨॥

આ અપૂર્વ આત્માનું જે સ્વરૂપ સહજભાવે છે તે મોહ માયારૂપ પ્રકૃતિમાં મુળાયેલા સર્વ પ્રાણિઓને સમજાય તેવું ન હોવાથી અગમ્ય છે. તે આત્મા સર્વ પદાર્થોમાં વસતો હતો પણ સર્વ પદાર્થોથી વિવક્ષણ સ્વરૂપવંત હોવાથી તે અકર્ટમા આત્માને હું સમ્યક્જ્ઞાનના યોગે ગુરુરૂપાથી બાણું છું. ૧૬૨.

ઉન્મત્ત ઇવ જાતોઽસ્તિ, શુદ્ધાત્મન્તે સ્વભાવતઃ ।

ત્વત્સ્વરૂપે વિલીનોઽહ-મવધૂતઃ સ્વરાગતઃ ॥૧૬૩॥

હું સ્વસ્વરૂપના ધ્યાનમાં લીન થયેલો હોવાથી ઉન્મત્તની જેવો ખહારથી દેખાઉં છું, છતાં સ્વભાવથી શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપે છું. તેથી હે પરમાત્મા ! હું તમારા સ્વરૂપમાં અલેહ-ભાવે લીન થયો છો તો આત્મ-સ્વરૂપના રાગથી અવધૂત બનેલો છું. ૧૬૩.

ત્વમેવાઽહં ત્વમેવાઽહં, દેહસ્થો દેહસાક્ષિકઃ ।

અસંખ્યાતપ્રદેશોઽહં, મજામિ સ્વાઽઽત્મના નિજમ્ ॥૧૬૪॥

હે પરમાત્મન્ ! જે સ્વરૂપે તમે છો તે જ સ્વરૂપે હું છું તેથી ‘ત્વમેવ અહ’ તું જ છે તે હું છું. હું શરીરમાં રહ્યો છો તો શરીરથી ભિન્ન દેહસાક્ષિરૂપે તેમાં વસું છું. હું અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો છું. અને પોતાના આત્માના વડે તમારા શુદ્ધ સ્વરૂપને ભળું છું. ૧૬૪.

અનાદિકાલતઃ કર્મ, વલ્લવદ્ દુઃખદાયકમ્ ।

આત્મા શુદ્ધોપયોગેન, હ્રેકક્ષણે નિહન્તિ તદ્ ॥૧૬૫॥

અનાદિકાળથી બળવાન દુઃખદાયી કર્મોને આત્મા પોતાના શુદ્ધ ઉપયોગ વડે સમ્યગ્જ્ઞાન વડે એક જ ક્ષણમાં નિશ્ચય નાશ કરે છે.

અનન્તશક્તિમાનાઽઽત્મા, તદગ્રે કર્મણો વલ્લમ્ ।

· કિંચિદપિ ન વિજ્ઞેયં, વ્યક્તે જ્ઞાને સતિ ધ્રુવમ્ ॥૧૬૬॥

આત્મા અનન્ત શક્તિનો ધણી છે, તેની આગળ કર્મોનું

બળ રજમાત્ર પણ નથી. આત્મા જો પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજે-પ્રગટ કરે તો તે ગમે તેવા કર્મોને પણ ક્ષણમાત્રમાં નાશ કરી શકે છે. ૧૬૬.

અલ્પકર્મ પ્રવધ્નાતિ, કરોતિ વહુનિર્જરામ્ ।

મુંજન્દિ સર્વભોગાન્સ, જ્ઞાની યાતિ શિવં રયાત્ ॥૧૬૭॥

આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરનારા યોગીઓ, ઇન્દ્રિયો અને મન પોતાના કાબૂમાં હોવાથી ઘણી જ ઓછી પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને જે કરે છે તેમાં પણ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ શુદ્ધિનો ઉપયોગ મૂકીને કરતા હોવાથી કર્મનો બાંધ અદ્ય કરે છે અને અસંખ્યગણી કર્મની નિર્જરા કરે છે. અને નિરાસક્ત-પણે સર્વ લોગોને લોગવવા છતાં જ્ઞાનીપુરુષો શીઘ્ર પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૬૭.

પ્રકાશાગ્નિૈ તમોઽન્દં, તિષ્ઠતિ ન સ્વભાવતઃ ।

વ્યક્તે જ્ઞાને તથા કર્મ, તિષ્ઠતિ નેતિ ભાષિતમ્ ॥૧૬૮॥

જેમ જળહળતા પ્રકાશની આગળ અંધકારનો સમૂહ સ્વાભાવિક રીતે જ ઉભો રહેતો નથી તેવી જ રીતે શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રગટ થયે છતે કર્મ ટકતું નથી તેમ તીર્થંકર ભગવંતોએ કહ્યું છે. ૧૬૮.

ભારતસ્ય મહાસમ્રાટ્, ભરતો રાજ્યભોગ્યપિ ।

આત્મોપયોગતો જાતઃ, કેવલી મૃદ્ધસંસ્થિતઃ ॥૧૬૯॥

ભારતવર્ષના મહાસમ્રાટ ભરત મહારાજાએ રાજ્યને લોગવવા છતાં પણ, ઘરમાં રહેતો હોવા છતાં પણ આત્માના

શુદ્ધ ઉપયોગથી અનિત્ય ભાવના ભાવતાં કેવલજ્ઞાનને ઉપાજન કયું હતું. ૧૬૯.

રાજામપિ ગદારાજઃ, સ્વર્ગેન્દ્રાણામધીશ્વરઃ ।

- આત્મારામસ્ત્વમેવાઽસિ, કિંચિન્ન્યૂનં ન તે પદે ॥૧૭૦॥

રાજાઓના પણ મહારાજ અને સ્વર્ગના ઇન્દ્રોના પણ અધીશ્વર એવો તું જ આત્મારામ છે, તારી આગળ કોઈ પદની ન્યૂનતા રહેતી નથી. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમય આત્માજ સર્વ-શ્રેષ્ઠ છે. ૧૭૦.

દાતા ત્વમેવ સર્વેષાં, પુદ્ગલાનાં ન ભિક્ષુકઃ ।

જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપેણ, દેવોઽસિ દેહમન્દિરે ॥૧૭૧॥

તું પુદ્ગલોનો લોગ કરવા છતાં પણ તે પુદ્ગલોને તારાં સ્વરૂપતું દાન કરનારો થયો છે, પણ વસ્તુસ્વરૂપે કદાપિ ભીખ માંગનારો નથી. જડ પુદ્ગલોને તારા સ્વરૂપતું દાન કરીને અજ્ઞાન ભાવે તું એને લોગવે છે. પણ હવે જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ સ્વરૂપ વડે તું દેવ છે અને આયુષ્યકર્મના યોગે દેહ-મંદિરમાં રહેલો છે. ૧૭૧.

મા કુરુ મોહવિશ્વાસં, મોહેન સ્વાઽઽત્મવિસ્મૃતિઃ ।

ભવત્યેવ દ્વદિ જ્ઞાત્વા, કુરુ મોહપરાજયમ્ ॥૧૭૨॥

હે લબ્યાત્મન્ ! તું ક્રોધ-માન-માયા-લોભ આદિ ઉપર વિશ્વાસ ન કરતો. મોહથી યોતાના આત્મ-સ્વરૂપતું વિસ્મરણ જ થાય છે એ પ્રમાણે મનમાં સમજીને મોહના મુલતોનો પરાજય કર. ૧૭૨.

અનેકવૃત્તિરૂપેણ, મોહચિત્તે પ્રજાયતે ।

આત્મોપયોગભાવેન જાયતે મોહસંક્ષયઃ ॥૧૭૩॥

આત્મામાં અનેક વૃત્તિઓ રૂપ-આકાર ધારણ કરીને મનમાં મોહ ઉત્પન્ન થાય છે અને સંસારમાં નાનારૂપે ભ્રમણ કરાવે છે. આત્માના શુદ્ધોપયોગરૂપ સમ્યગ્જ્ઞાન વડે મોહનો નાશ થાય છે. ૧૭૩.

કર્તું નિજાઽઽત્મનો હાનિં, શક્તા ઇન્દ્રાદયોઽપિ ન ।

કર્મોદયં વિના હાનિં, કર્તું શક્તા ન શત્રવઃ ॥૧૭૪॥

પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપની હાનિ કરવાને ઇન્દ્રો વગેરે પણ સમર્થ નથી. શત્રુઓ પણ કર્મના ઉદય વિના નુકશાન કરવા સમર્થ નથી. ૧૭૪.

અતઃ શત્રુષુ મો વૈરં, કુરુષ્વ ભવ્યચેતન ।

શત્રુભિર્ગા વિમેષિ ત્વં, શુદ્ધરૂપં વિચારય ॥૧૭૫॥

હે ભવ્યાત્મન ! તું તારા માનેલા શત્રુઓ ઉપર વૈર-વિરોધ ન કરીશ. શત્રુઓથી ભય પણ ન પામીશ. કારણ કે કોઈ દોષનું બગાડી શકતું નથી. એટલે આત્મ-સ્વરૂપની શુદ્ધ ભાવનાની વિચારણા કર. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કર. આત્મા પરમાત્મા બની જાય છે. ૧૭૫.

ચનીચાન્યે ભાવા, વાલોષુ ન ચિદાત્મનિ ।

મત્ સ્વ સ્મૃત્ , નશ્યતિ મોહભાવના ॥૧૭૬॥

વદારનયથી સંસારમાં ગણાતા કુલ-જાતિ-સાતિના ઊંચ-લાવે ચિદાનંદ સ્વરૂપ આત્મામાં માત્ર બાદ્ય સ્વરૂપે

અનેકવૃત્તિરૂપેણ, મોહશ્ચિત્તે પ્રજાયતે ।

આત્મોપયોગભાવેન જાયતે મોહસંક્ષયઃ ॥૧૭૩॥

આત્મામાં અનેક વૃત્તિઓ રૂપ-આકાર ધારણ કરીને મનમાં મોહ ઉત્પન્ન થાય છે અને સંસારમાં નાનારૂપે ભ્રમણ કરાવે છે. આત્માના શુદ્ધોપયોગરૂપ સમ્યક્જ્ઞાન વડે મોહનો નાશ થાય છે. ૧૭૩.

કર્તું નિજાઽઽત્મનો હાનિં, શક્તા ઇન્દ્રાદયોઽપિ ન ।

કર્મોદયં વિના હાનિં, કર્તું શક્તા ન શત્રવઃ ॥૧૭૪॥

પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપની હાનિ કરવાને ઇન્દ્રો વગેરે પણ સમર્થ નથી. શત્રુઓ પણ કર્મના ઉદય વિના નુકશાન કરવા સમર્થ નથી. ૧૭૪.

અતઃ શત્રુષુ મો વૈરં, કુરુષ્વ ભવ્યચૈતન ।

શત્રુભિર્મા વિમેષિ ત્વં, શુદ્ધરૂપં વિચારય ॥૧૭૫॥

હે ભવ્યાત્મન ! તું તારા માનેલા શત્રુઓ ઉપર વૈર-વિરોધ ન કરીશ. શત્રુઓથી ભય પણ ન પામીશ. કારણ કે કોઈ કોઈનું ખગાડી શકતું નથી. એટલે આત્મ-સ્વરૂપની શુદ્ધ ભાવનાની વિચારણા કર. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવાથી આત્મા પરમાત્મા બની જાય છે. ૧૭૫.

ઉચ્ચનીચાદયો ભાવા, વાલ્મેષુ ન ચિદાત્મનિ ।

આત્મસ્વરૂપસંસ્મૃત્યા, નશ્યતિ મોહભાવના ॥૧૭૬॥

વ્યવહારનયથી સંસારમાં ગણાતા કુલ-જાતિ-સાતિના ઉચ-નીચાદિ ભાવો ચિદ્દાનંદ સ્વરૂપ આત્મામાં માત્ર બાદ્ય સ્વરૂપે જ

રહેલા છે, તેથી આત્માના સ્વરૂપનો વિચાર કરવાથી બાહ્ય મોહલાવના નષ્ટ થાય છે. ૧૭૬.

તીવ્રકામોદયે જાતે, પ્રારબ્ધકર્મયોગતઃ ।

અધ્યાત્મભાવના તીવ્રા, મન્યા વૈરાગ્યકારિકા ॥૧૭૭॥

જીવે પૂર્વલવમાં બાંધેલા શુભાશુભ કર્મો ઉદયમાં આવ્યે છતે જેને દબાવી ન શકાય તેવી કામલોગની અત્યન્ત તીવ્ર કઠીન વાસના ઉદયમાં આવે છે, ત્યારે જો તે આત્મસ્વરૂપના અધ્યાત્મ-સ્વરૂપની અપૂર્વ શ્રેષ્ઠ તીવ્ર ભાવના કે જે વૈરાગ્યથી ઉપજેલી હોય તેવી ભાવવી જેથી કઠણ એવી કામલોગની ભાવના નષ્ટ થાય છે. ૧૭૭.

તીવ્રવૈરાગ્યભાવેન, તીવ્રકામો વિનश्यति ।

મુદુર્મુદુર્ભૂતં માન્યં, શુદ્ધરૂપં નિજાઽઽત્મનઃ ॥૧૭૮॥

અત્યન્ત તીવ્ર વૈરાગ્યની અધ્યાત્મ-સ્વરૂપ ભાવનાવડે તીવ્ર વિષય-લોગની ભાવના નષ્ટ થાય છે. માટે હે લબ્યાત્મન! તું વારંવાર પ્રત્યેકક્ષણે વૈરાગ્ય ભાવનાને ભાવતો છતો આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટ કરજો. ૧૭૮.

પરપુદ્ગલભોગેન, મુખં તુ કલ્પિતં વૃથા ।

મૃશં દુઃખં તતઃ પશ્યા-જ્ઞાત્વા સ્વાઽઽત્મરતિં કુરુ ॥૧૭૯॥

હે લબ્યાત્મન! તું આત્માથી ભિન્ન પુદ્ગલોનાં લોગમાં જે સુખની કલ્પના કરે છે તે વૃથા છે-નકામી છે. તેનાથી વારંવાર તને કંઈ લાભ થવાનો નથી પરંતુ પાછળથી, લયકર દુઃખ મળવાનું છે, એમ સમજી પોતાના આત્મ-સ્વરૂપમાં પ્રેમ કર. ૧૭૯.

દાસોઽસિ જડરાગેણ વ્રહ્મરાગેણ, ભૂપતિઃ ।

પરતન્ત્રં સુખં ત્યાજ્યં, પુદ્ગલાધીનભાવજમ્ ॥૧૮૦॥

હે ભવ્યાત્મન ! બાહ્ય જડ પદાર્થોમાં મોહ પામેલો હોવાથી તું જગતનો દાસ બનેલો છો. જો તું બ્રહ્મરાગ-આત્મરાગવાળો આત્મધ્યાનમાં મસ્ત બને તો તું મહાન્ ભૂપતિ બનીશ. માટે બાહ્ય પુદ્ગલોને આધીન પરતન્ત્ર સુખનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને સાચા આત્મિક સુખને પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. ૧૮૦.

મનોવાક્યાયયોગાનાં, -શક્તિહ્રાસોઽસ્તિ ભોગતઃ ।

લભ્યતે વ્રહ્મચર્યેણ, ધ્યાનમાઽઽત્મસુખં પરમ્ ॥૧૮૧॥

જેમ જેમ મનુષ્યો વિષયભોગમાં રક્ત થાય છે તેમ તેમ તેના મન-વચન અને શરીરના યોગની શક્તિનો નાશ થાય છે. જ્યારે બ્રહ્મચર્ય વડે-આત્મસ્વરૂપના ધ્યાન વડે ઉત્કૃષ્ટ આત્મસુખની-મહાન્ આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૮૧.

અનન્તદુઃખસમ્પ્રાપ્તિ-ર્નારીદેહાદિભોગતઃ ।

સુખં તુ દુઃખરૂપં હિ, જ્ઞાત્વા કામં વિનાશય ॥૧૮૨॥

હે ભવ્યાત્મન ! તું પુરુષપણના અભિમાનથી શરીર આદિનો ઉપભોગ કરવાથી અનન્ત દુઃખની પરંપરા પ્રાપ્ત કરીશ. વિષયભોગનું સુખ પરિણામે દુઃખરૂપ જ છે એમ સમજી કામ-વાસનાનો વિનાશ કર. ૧૮૨.

વ્યક્તં વ્રત્તોપયોગે તુ કામટૃત્તિર્ન તિષ્ઠતિ ।

ગોત્રં નિહાનિતં કમં, -પ્રારબ્ધં નૈવ નશ્યતિ ॥૧૮૩॥

જ્યારે આત્મા કપટપરો બ્રહ્મસ્વરૂપમાં ધ્યાનયોગમાં રિયર

ધાય છે ત્યારે કામ-લોગની વાસના રહેતી નથી. છતાં પૂર્વ-કાલમાં ખાંધેલા અત્યન્ત તીવ્ર કર્મના હૃદયથી તેવી વૃત્તિ જો કે નહીં થતી. છતાં નંદિષેણની પેઠે તે વસ્તુને હૃદયથી ત્યાજ્ય સમજીને ઉપદેશ કરતા તેવી વૃત્તિઓ પણ આત્મબલના યોગથી નહીં ધાય છે. ૧૮૩.

સમ્યગ્દષ્ટિપરિલોકૈઃ પ્રારબ્ધકર્મયોગતઃ ।

મુજ્યતે કામભોગો હિ, તીવ્રવૈરાગ્યભાવતઃ ॥૧૮૪॥

સમ્યગ્દષ્ટિમાં પરાયણ એવા લોકો પૂર્વકાલના નિકાચિત કર્મના યોગથી કદાચિત્ વિષયલોગો લોગવે છે, છતાં તેમના હૃદયમાં તે લોગો પ્રત્યે અત્યન્ત ઘૃણાની લાવના હોય છે. અને મન તીવ્ર વૈરાગ્ય રંગથી રંગાયેલું હોય છે. તેથી તેઓ શીઘ્ર તેનાથી મુક્ત બને છે. ૧૮૪.

કર્મણો નિર્જરા વહ્ની, સ્વલ્પવન્ધોઽસ્તિ દેહિનામ્ ।

જ્ઞાનિનાં હિ ગૃહાવાસ-વર્તિતીર્યક્રાદિવત્ ॥૧૮૫॥

જે લબ્યાત્મા સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શનથી મુક્ત હોય છે. તેઓ ગૃહસ્થદથામાં હોવાથી આરંભ-સમારંભ કરે છે, કામ-વિષયોને પણ લોગવે છે, છતાં તેઓ વિષયોને વિષ સમાન સમજે છે. તેથી લોગવવાં છતાં ઘણા કર્મોની નિર્જરા કરે છે. અને કર્મોના બંધ અલ્પ કરે છે-જેમ ગૃહસ્થ અવસ્થામાં રહેલા તીર્થંકરો. ૧૮૫.

કામભોગેઽપિ મુક્તે હિ, નાસક્તિસ્તત્ર વિચિત્રે ।

ભોગાનન્તરવૈરાગ્યં, પથ્યાત્તાપો ભવેદ્ મૃશમ્ ॥૧૮૬॥

પૂર્વકર્મના યોગે કામલોગો લોગવવા છતાં તેમાં આસક્તિ જરાપણ રાખતા નથી. પરંતુ લોગ પછી તુર્ત જ વૈરાગ્યની લાવના લાવતાં અત્યંત પશ્ચાત્તાપ કરે છે. ૧૮૬.

કામભોગસુખશ્રદ્ધા, તદ્ધૃદિ નાસ્તિ વોધતઃ ।

આત્મન્યેવ સુખશ્રદ્ધા, તદ્ધૃદિ નિશ્ચિતાઽપિ સા ॥૧૮૭॥

સમ્યગ્જ્ઞાનને કારણે ભવ્યાત્માઓના હૃદયમાં કામલોગોમાં સુખ છે એવી શ્રદ્ધા નથી હોતી. જ્યારે આત્મ-રમણતામાં જ સાચું સુખ છે એવી શ્રદ્ધા તેમના હૃદયમાં દૃઢ થયેલી હોય છે. ૧૮૭.

અધ્યાત્મજ્ઞાનતો જ્ઞાની, પ્રારબ્ધકર્મશક્તિઃ ।

કામભોગે છનાસક્તો, ભોગભોક્તા ન વધ્યતે ॥૧૮૮॥

જે ભવ્યાત્માઓ અધ્યાત્મ જ્ઞાનવડે સંપૂર્ણ જ્ઞાની થયેલા હોય છે તેમને પણ પૂર્વકાલના લોગાવલી કર્મના ઉદયથી કામલોગો લોગવવાં છતાં પણ તેમાં જરાપણ આસક્તિ હોતી નથી. તેથી લોગો લોગવવાં છતાં પણ તેઓ કર્મોનો નવો બંધ નથી કરતા. ૧૮૮.

અમોગી કામભોગેષુ, ભોગભોક્તા હિ તાદૃગઃ ।

આત્મજ્ઞાની નિરાસક્ત, આન્તરમોહવર્જિતઃ ॥૧૮૯॥

નિરાસક્તપણે કામભોગોને લોગવનારા અમોગી કહેવાય છે. એવા ભવ્યાત્માઓ લોગ લોગવવા છતાં કર્મોથી લેપાતા નથી. આત્મજ્ઞાની મોહથી રહિત હોવાથી વિષયોમાં તેમને આસક્તિ ઉપજતી નથી. ૧૮૯.

અજ્ઞાની જહમોગેષુ, સુત્વં મત્વા વિમુક્તિ ।

સુત્વં હિ કામમોગેભ્યો, જાયતે તસ્ય નિશ્ચયઃ ॥૧૯૦॥

અજ્ઞાની પ્રાહ્ણિયો કે જે આત્મા અને જડના શુદ્ધરોપને યથાર્થરૂપે ભણતા નથી તેઓ પૌદ્ગલિક ભોગોમાં સુખ માનીને મુલય છે. અને કામભોગોમાં સુખ છે એ પ્રમાણે તેમના હૃદયમાં વિશ્વાસ હોય છે. ૧૯૦.

જહાનન્દસ્ય વિશ્વાસી, જહાનન્દાય વર્તેતે ।

જહાનન્દં વિના વ્રહ્મ, -સુખસ્ય નાસ્તિ નિશ્ચયઃ ॥૧૯૧॥

અજ્ઞાની આત્માઓ પૌદ્ગલિક રૂપ-રસ-ગન્ધ-સ્પર્શરૂપ વિષયોમાં અપૂર્વ આનંદ છે એમ માને છે. અને તેવો તેમને વિશ્વાસ હોય છે. તેઓનું મન જડ-પદાર્થોમાં વિલાસી હોય છે. અને આત્મિક-સુખમાં આનંદ છે એમ તેઓ બિચારા સમજી શકતા નથી. કારણ કે આત્મા વગેરે અરૂપી-ઇન્દ્રિયોથી અગ્રાહ્ય પદાર્થોમાં સુખનો નિશ્ચય જ નથી હોતો. ૧૯૧.

સ્પર્શેન્દ્રિયાદિમોગેભ્ય, સુત્વં મત્વા પ્રજીવતિ ।

ભોગાન્ મુક્ત્વા પુનર્મોગા, -નિચ્છતિ ભોગરાગતઃ ॥૧૯૨॥

સ્પર્શ, રસ, ગન્ધ, રૂપ શબ્દાદિ પાંચ પ્રકારના તેવીશ વિષયોમાં જ નિત્ય મહાસુખ પ્રવર્તે છે, એ પ્રમાણે માનીને વિશેષ પ્રકારે જીવનને તેમાં લગાડે છે. સિનેમા, નાટક, પ્રદર્શન, હાસ્ય, શૃંગાર આદિ નવરસની કથાના દશ્યોને ભોગવી પુનઃ તેવા ભોગોને રાગપૂર્વક ઈચ્છે છે. ૧૯૨.

ભોગાન્ મુક્ત્વા પ્રમોદી સઃ પુનસ્તત્રેવ મુલતિ ।

જહાનન્દાય જન્યાઽસ્તિ, જાનાત્યેવ હિ મોહતઃ ॥૧૯૩॥

અજ્ઞાનીઓ જે લોગોને લોગવ્યા હોય, જેમાં ખૂબ આનંદ માણ્યો હોય તેમાં જ પાછા મોહને પામે છે. મોહવશ પૌદ્ગલિક સ્પર્શદિમાં જ આનંદ છે એમ માની પોતાનું સમગ્ર જીવન તેમાં જ ગુમાવે છે ૧૯૩

અજ્ઞાનિનાં મૃશં તીવ્ર-કર્મવન્ધપરમ્પરા ।

વર્તતે નિર્જરા સ્વલ્પા, મવેષુ ભ્રમણં મૃશમ્ ॥૧૯૪॥

આવી રીતે અજ્ઞાની આત્માઓ વિષયલોગ માટે અનેક પ્રકારના આરંભ-સંભારંભમય કાર્યોને કરતા તેમાં અત્યંત પ્રેમ-પ્રમોદ કરતા ગભરૂ પ્રાણીઓની હિંસા સિત્કાર કરતા ભયંકર તીવ્ર અશુભ કર્મોના બંધને બાંધતા આજકાલ સુધીની પરંપરાગત પ્રવાહરૂપે કર્મની સ્થિતિ વધારે છે, જે કે કોઇક વખત અજ્ઞાનભાવે વિષયોના લાભની અપેક્ષા રાખીને તાવ-ટાઢની વેદના સહે છે. પંચાગ્નિ જેવી તીવ્ર તપસ્યા કરીને કેટલાક કર્મોનો નાશ પણ સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમય વિવેકરૂપ પ્રવૃત્તિનો અભાવ હોવાથી ભાવ-બીજનો નાશ કરી શકતા નથી અને ચારગતિ ચોરાશીલાખ જીવાયોનિમાં અનંત-કાલની ભવપરંપરા તે બહુ જ વધારે છે. ૧૯૪

જ્ઞાનિનો મૃદલોકાના-ગાહારાદિમવર્તનમ્ ।

દૃઢ્યને વાગ્દતમ્નુલ્ય, -મન્તરે નાસ્તિ તુલ્યતા ॥૧૯૫॥

જ્ઞાનીઓ અને અજ્ઞાની લોકોના આદાર-નિદ્રા આદિમાં પ્રવૃત્તિ બહુવધી તો સમાન દેખાય છે પરંતુ આંતરિક દૃષ્ટિએ. ભેદએ તો તેમાં ઘણો ભેદ રહેલો છે ૧૯૫.

પાતાલાકાશવજ્ઞેય-માન્તરમન્તરં મહદ્ ।

જ્ઞાનિનાં ચ વિમૂઢાના-માન્તરવાહ્યદૃષ્ટિઃ ॥૧૯૬॥

જ્ઞાનીઓ અને મૂર્ખદોષોના બાહ્યદૃષ્ટિએ આહાર-વિહાર સમાન દેખાતાં છતાં અંતઃકરણની પરિસ્થિતિ ભેદથી તે તેમાં આકાશ-પાતાલ જેવું મોટું અંતર દેખાય છે. ૧૯૬.

ન જ્ઞાની વધ્યતે યત્ર, નાસ્તિકસ્તત્ર વધ્યતે ।

જ્ઞાનમિથ્યાત્વભેદેન, ભેદોઽસ્તિ હ્યાન્તરો મહાન્ ॥૧૯૭॥

જ્ઞાનીઓ વસ્તુને લોગવવા છતાં તેમાં બંધાતા નથી જ્યારે અજ્ઞાનીઓ આસક્તિને કારણે તેમાં બંધાય છે. આજ જ્ઞાન અને મિથ્યાત્વના ભેદથી તેઓમાં આંતરિક મહાન્ ભેદ રહેલો છે. ૧૯૭.

આન્તરદૃષ્ટિમાન્ જ્ઞાની, મિથ્યાત્વી વાહ્યદૃષ્ટિમાન્ ।

મુક્ત્યર્થં જીવતિ જ્ઞાની, મિથ્યાત્વી ચ મવાય હિ ॥૧૯૮॥

જ્ઞાની અંતરંગ દૃષ્ટિવાળો હોય છે, જ્યારે અજ્ઞાની બાહ્ય દૃષ્ટિવાળો હોય છે. જ્ઞાનિ મુક્તિની પ્રાપ્તિ માટે જીવે છે જ્યારે મિથ્યાત્વી સંસાર વધારવાને માટે જીવે છે. ૧૯૮.

આત્માનન્દસ્ય વિશ્વાસઃ, સમ્યગ્દષ્ટેરનન્તરમ્ ।

ભવેત્તયાપિ દૈવસ્ય, -સાતમોગો વિમુજ્યતે ॥૧૯૯॥

સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને અંતરંગમા દેવ-ગુરુ-ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધા હોવાથી આત્માના સ્વરૂપમાં જ આનંદ છે એવો વિશ્વાસ હોય છે, પણ દૈવ-કર્મને આધીન હોવાથી સાતાથી લોગવાય તેવા લોગની ઇચ્છા કરે છે. ૧૯૯.

તથાપિ જ્ઞાનિનો નાસ્તિ, ભોગેષુ સુખવુદ્ધિતા ।

અનાદિકાલતો દૈવ, - વહેન તત્ર વર્તનમ્ ॥૨૦૦॥

અનાદિકાલની પરંપરાથી વિષયભોગોમાં પૂર્વોપાર્જિત કર્મના બળથી જીવોની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે પણ સમ્યગ્દષ્ટિવંત આત્માઓને તેવા ભોગોમાં સુખની બુદ્ધિ નથી જ હોતી. ૨૦૦

આત્મજ્ઞાનપ્રકાશેઽપિ, ચારિત્રે મોહભાવતઃ ।

જ્ઞાનિનામપિ મોહસ્ય, - ચૈષ્ટા ભોગેષુ વર્તતે ॥૨૦૧॥

બધ્યાત્માઓને દેવ-શુરુ-ધર્મની ઉપાસના કરતા જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને મોહનીય કર્મના કેટલાક અંશ ક્ષયોપશમ થવાથી સદ્ગુરુની કૃપાના યોગે આત્મ-સ્વરૂપનો બોધ થાય છે તે પણ ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ગાઢ ઉદયથી કદાચિત્ તેવા સમ્યગ્જ્ઞાનીને પણ વિષયના ભોગોમાં મોહથી પ્રવૃત્તિ થાય છે. ૨૦૧.

આત્મજ્ઞાને સતિ વ્યક્તે, જાતે સ્વાચરણે હૃદિ ।

આત્મવીર્યપ્રભાવેણ, મોહવીર્યં પ્રણશ્યતિ ॥૨૦૨॥

જ્યારે બધ્યાત્માને સમ્યગ્ આત્મ-સ્વરૂપનું જ્ઞાન વ્યક્ત-ભાવે પ્રગટ થાય છે ત્યારે શ્રેષ્ઠ ચારિત્રની આચરણ કરવાનો દૃઢ્યમાં ઉત્સાહ પ્રગટે છે અને એ આત્મવીર્યના પ્રભાવથી મોહનું બળ તરત જ નાશ પામે છે. ૨૦૨.

તતો ભોગેષુ મોહસ્ય, - બુદ્ધિચૈષ્ટા ન વર્તતે ।

તતઃ પથાન્ન ટામતં, મોહસ્ય જ્ઞાનિનાં મયેત્ ॥૨૦૩॥

જ્યારે આત્મ-જ્ઞાનીઓને ચારિત્રમોહનો વિનાશ થાય

છે ત્યારે વિષયલોગોમાં મોહની બુદ્ધિ કે ચેષ્ટા નથી જ હોતી. અને એવી ચેષ્ટાના અભાવે મોહરાજનું દાસપણું કરવાનું નથી રહેતું અને સુક્તિ-સામ્રાજ્યના લોકતા થવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૦૩.

મોહાધીના મહાદાસાઃ, પરતન્ત્રાથ નાસ્તિકાઃ ।

જડેષુ સુખમન્તારઃ, પાપકાર્યપરાયણાઃ ॥૨૦૪॥

જે આત્માઓ વિષયોના આધીન થયા છે તે ગમે તેવા મોટા હોય તો પણ મોહરાજના મહા દાસ છે, પરાધીન છે, અને દેવ-ગુરુ-ધર્મને નહિ માનનારા એવા નાસ્તિક છે. તેથી જડ પદાર્થોમાં જ સુખને માનનારા છે અને પાપકર્મમાં તદ્દલીન એવા તેઓ ભયંકર અવદશાને પામે છે. ૨૦૪.

આત્માધીનાઃ સ્વતન્ત્રા હિ, બ્રહ્માનન્દપ્રવાદિનઃ ।

હત્ત્વા મોહાદિકં કર્મ, વાન્તિ મુક્તિં સુખાલયમ્ ॥૨૦૫॥

જે યોગીશ્વરો ઇન્દ્રિય-મન અને શરીરને, આત્માને આધીન કરેલા હોય છે તેઓ સ્વતંત્ર કહેવાય છે અને આત્માનંદનો જ ઉપદેશ કરે છે. તેવા યોગીશ્વરો મહાન્ વીર્યનો ઉલ્લાસ ફેરવીને મોહાદિક સર્વ કર્મોને હણીને પરમ સુખના સ્થાન મોક્ષમાં જાય છે. ૨૦૫.

આત્માનમન્તરા જ્ઞાનં, સુખં કુત્રાપિ નાસ્તિ વૈ ।

યત્ર જ્ઞાનં સુખં તત્ર, બ્રહ્મસત્તા પ્રવર્ત્તે ॥૨૦૬॥

આ જગતમાં આત્માનો ત્યાગ કરીને ખીલે કયાંય સુખ કે જ્ઞાનનો સંભવ નથી. જ્યાં સમ્યગ્જ્ઞાન અને સુખની સત્તા છે ત્યાં પ્રજ્ઞની સત્તા રહેલી છે. ૨૦૬

જ્ઞાનાનન્દસ્ય લેશોઽપિ, વૈભાવિકો નિજાઽઽત્મનિ ।

ચિદાનન્દસ્ય લેશસ્તુ, કદાપિ ન જડેષુ હિ ॥૨૦૭॥

જે કંઈ સાચું-ખોટું વિજ્ઞાન અને આનંદનો અનુભવ થાય છે, તે જડ પદાર્થોના ભોગોથી આત્મા વૈભાવિક કહેવાય છે, તે આત્મા જ ભોગ કરે છે તેથી અન્ય કોઈ જ્ઞાન અને ભોગ નથી જ કરતું. આથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે, કે-ચિદાનંદના એક લાખમા અંશનો પણ આનંદ આત્મા પોતાના સ્વરૂપની શક્તિથી જ લે છે, અન્યને આનંદ લેવાની, જ્ઞાન કરવાની કદાપિ પણ શક્તિ આવતી જ નથી. ૨૦૭

જડમોગાત્સુખં કિચ્ચિદ્, યત્તત્તુ સ્વાઽઽત્મજં મતમ્ ।

જડસ્ય જડરૂપત્વાજ્, જ્ઞાનં સુખં ન તદ્ગુણઃ ॥૨૦૮॥

જડ પુદ્ગલભોગથી જે કંઈ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તે પણ પોતાના આત્માથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ્ઞાનીઓનો મત છે, જડ પદાર્થ જડ-સ્વરૂપ હોવાથી તેમાં જ્ઞાનનો શુભ હોતો નથી તેમ સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો પણ શુભ હોતો નથી. ૨૦૮.

શુદ્ધં ચ મિશ્રિતં જ્ઞાનં, સુખં વા સ્વાઽઽત્મસંસ્થિતમ્ ।

અતઃ સ્વાઽઽત્મનિ સંશોધ્યં, જ્ઞાનં સુખં ચ સજ્જનૈઃ ॥૨૦૯॥

પરમ શુદ્ધ જ્ઞાન અને સુખ તેમજ ઇન્દ્રિયો અને મન દ્વારા આત્માએ શ્રદ્ધા કરેલા જ્ઞાન અને સુખ મિશ્રભાવે થાય છે પણ તેનું જ્ઞાન તો આત્મામાં રહે છે, તેથી તેની શોધ આત્મામાં જ મજ્જનોએ કરવી જોઈએ. તે જ્ઞાન અને સુખ આત્મામાં જ પ્રાપ્ત થશે. ૨૦૯.

આત્મનઃ શ્રદ્ધયા પૂર્ણે, - ચારિત્રં સત્પ્રકાશતે ।

પૂર્ણાનન્દો ભવેત્તેન, મુક્તિઃ પશ્ચાદ્ ભવેદ્ ધ્રુવમ્ ॥૨૧૦॥

દેવગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધાથી પરિપૂર્ણ જ્યારે ચારિત્ર આત્મામાં સારી રીતે પ્રકાશિત થાય છે, ત્યારે આત્મામાં પૂર્ણ આનંદ પ્રગટે છે અને તેથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ જરૂર થાય છે, એ નિશ્ચિત છે. ૨૧૦.

આત્માનમન્તરા જ્ઞાનં, સુખં જડે ન વિચતે ।

વિજ્ઞાયૈવં પરપ્રીત્યા, સ્મરાડ્ઽત્માનં ક્ષણે ક્ષણે ॥૨૧૧॥

હે લબ્યાત્મન્ ! તું નિશ્ચયથી માનજે કે આત્માને છોડીને ખીલ કંઈ પણ પદાર્થમાં જ્ઞાન કે સુખ જરા પણ નથી હોતાં. એ પ્રમાણે સારી રીતે સમજીને શ્રેષ્ઠ પ્રીતિ વડે આત્માને પ્રત્યેક ક્ષણે સ્મરણ કર. ૨૧૧.

આત્મોપરિ પરં પ્રેમ, કુરુજ્ઞાડ્ઽત્મન્નિજાડ્ઽત્મના ।

આત્મરાજ્યં વિના શાન્તિઃ, - ભૂતા ન ચ ભવિષ્યતિ ॥૨૧૨॥

હે લબ્યાત્મન્ ! તું તાગ આત્મા ઉપર પરમ-શ્રેષ્ઠ પ્રેમ કરજે. એટલે આત્માને આત્માથી પ્રેમથી જોજે, એટલે સર્વ જીવોને સમદષ્ટિથી જોતા શીખજે. આત્મરાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યા વિના સુખ કે શાન્તિ મળી નથી અને મળશે નહિ. ૨૧૨.

અહં ત્વં તન્ન યત્રાડ્ઽસ્તિ, મનશ્ચારોડ્ઽપિ યત્ર ન ।

નિર્વિકલ્પં પરં બ્રહ્મ, ધ્યાનેન હૃદિ માસતે ॥૨૧૩॥

જ્યાં હું તું, મારું તારું, એવા સકલ્પ-વિકલ્પો સાથે નહોતો અનેક વિષયોમાં ગમન કરવાનો, લોગો લોગવ-

વાનો સ્વભાવ નથી, ત્યાં જ નિર્વિકલ્પ પરમબ્રહ્મસ્વરૂપમય ધ્યાન હૃદયમાં કરનારા યોગીઓ શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપનું દર્શન અવશ્ય કરે છે. ૨૧૩.

પ્રારબ્ધં દેહપર્યન્ત, - માઽઽત્મના સહ તિષ્ઠતિ ।

અશુભે ચ શુભે વ્યવતે, - પ્રારબ્ધે સમતાં ધર ॥૨૧૪॥

ઉદયમાં આવેલા શુભાશુભ કર્મના સંબંધથી શરીર-ઇન્દ્રિય-મન કર્મ જ્યાં સુધી તારા આત્મા સાથે રહેલા છે ત્યાં સુધી તું સમતાભાવે દેહાદિકમાં રહેવાનો જ છે અને તેની સાથે ઉદયમાં આવેલા શુભ કે અશુભ કર્મોના ફલોને સમતાભાવે રાગ-દ્વેષ છોડીને તું ભોગવજે. ૨૧૪.

સર્વજીવેષુ મિત્રત્વં, કુરુષ્વ બ્રહ્મભાવતઃ ।

સદ્ગુણાનાં કુરુ પ્રીતિં, માધ્યસ્થ્યં હૃદિ ધારય ॥૨૧૫॥

હે બળ્યાત્મનુ ! તું સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવ ધારણ કરજે અને તેઓને તારા આત્મા સમાન-બ્રહ્મસ્વરૂપ જ સમજજે. તેમ જ જે મહાત્માઓમાં શ્રેષ્ઠ ગુણોનો વિકાસ થયેલો છે તેઓ પ્રત્યે પ્રીતિ કરજે. તેમજ અલ્પ સદ્ગુણોના જ્યાં વિકાસ દેખાય તેઓ પ્રત્યે તું માધ્યસ્થ્યભાવ અને દુઃખી પ્રત્યે કરુણાભાવ હૃદયમાં ધારણ કરજે. ૨૧૫.

આત્મોપરિ યથા પ્રીતિ, - સ્તથા સર્વજનોપરિ ।

શુદ્ધપ્રીતિ કુરુષ્વાઽઽત્મનુ, ક્રોધં વૈરં ત્રિહાય મો ॥૨૧૬॥

હે બળ્યાત્મનુ ! તને જેમ તારા આત્મા ઉપર પ્રેમ છે, તેમ સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે પ્રેમ કરજે. ક્રોધ અને વૈરને છોડીને સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર નિર્મળ પ્રેમ ધારણ કરજે. ૨૧૬.

શ્રેયઃ કુરુ પરપ્રીત્યા, વૈરિણામપરાધિનામ્ ।

મા કુરુ વૈરમાવં ત્વં, કલહ્કાદિપ્રદાતૃષુ ॥૨૧૭॥

હે લબ્યાત્મન્ ! તું તારા અપરાધી એવા દુશ્મનોતું પણ શુદ્ધ પ્રેમ વડે કલ્યાણ કરજે. તારા ઉપર ભયંકર કલંક કે ઉપ-સર્ગ કરનાર પ્રાણીઓ ઉપર પણ તું વૈર-ભાવ ન કરજે. ૨૧૭.

સમભાવં કુરુ જ્ઞાનાદ્, વૈરિણુ સ્તુતિકર્તૃષુ ।

અહિતં મા કુરુ ક્રોધાત્, કેષાંચિદ્ દુઃસ્વદાયિનામ્ ॥૨૧૮॥

હે લબ્યાત્મન્ ! તું તારી સ્તુતિ કરનાર કે નિંદા કરનાર વૈરીઓ ઉપર પણ જ્ઞાનપૂર્વક સમજીને સમભાવ ધારણ કરજે. અને દુઃખ આપનાર કોઈ પણ જીવોતું તું ક્રોધથી અહિત ન કરજે. અને પૂર્વે કરેલા કર્મોતું જ આ બધું ક્ષણ છે, એમ સમજજે. ૨૧૮.

મહાપાપોપરિ ક્રોધં, મા કુરુ ભવ્યચેતન ! ।

વિશ્વોપરિ કૃપાદૃષ્ટિં, ધારય કરુણોદયે ! ॥૨૧૯॥

હે લબ્યાત્મન્ ! મહાન પાપી ઉપર પણ ક્રોધ ન કર. હે કરુણાના ભંડાર ! સંસારના સમસ્ત પ્રાણીઓ ઉપર દયા-દૃષ્ટિ ધારણ કરજે.

પક્ષાત્મજ્ઞાનિસંગં મો, કુરુષ્વ પૂર્ણરાગતઃ ।

પક્ષાઽઽત્મજ્ઞાનિલોકાના, -મુન્મત્તસ્યેવ વર્તનમ્ ॥૨૨૦॥

હે લબ્યાત્મન્ ! તું પૂર્ણ પાકેલા સમ્યગ્જ્ઞાનીઓનો પૂર્ણ રાગથી સંગ કરજે, તેવા જ્ઞાનીઓની સેવા-સંપ્રિત બહુમાન-પ્રેમથી કરજે. તેમજ તેવા જ્ઞાનીને તું કેવી રીતે ઝાળખીશ

તે જરા તપાસ કરજે. તે અધ્યાત્મજ્ઞાની-યોગીઓ તો ઉન્નત ભાવને પામેલા હોવાથી બાહ્ય દૃષ્ટિએ ઉન્માદિત જેવા-સર્વ બાહ્ય વ્યવહારથી જુદા પડતાં ગાંડા જેવા દેખાશે, પરંતુ તું જો તેઓના સહવાસમાં રહીશ તો તેઓ તને આત્મલક્ષી દેખાશે. ૨૨૦.

परस्परविरुद्धा या, असंख्या धर्मदृष्टयः ।

अविरुद्धा भवन्त्येव, सम्प्राप्याध्यात्मवेदिनम् ॥૨૨૧॥

જગતમાં દર્શનરૂપી ધર્મદૃષ્ટિઓ જે તત્ત્વજ્ઞાનમાં, તપ-જપમાં, ક્રિયાનુષ્ઠાનોમાં એક-બીજાથી વિરોધ-ભાવને ધરનારી હોય છે. તે વસ્તુના સ્વરૂપને યથાર્થ રીતે જાણનારા અધ્યાત્મજ્ઞાની પુરૂષને પ્રાપ્ત કરીને અવિરુદ્ધ બની જાય છે. અર્થાત્ એવા અધ્યાત્મજ્ઞાની પુરૂષો વિરોધિ લાગતી વસ્તુઓમાં પણ એકતાને જૂએ છે અને પ્રબોધે છે. ૨૨૧.

एतादृग्ज्ञानिसंगेन, व्यक्ताऽऽत्मा जायते प्रभुः ।

कोटिकार्यं परित्यज्य, ज्ञानिसंगं कुरुष्व भोः ॥૨૨૨॥

ઉપર જણાવ્યા તેવા અધ્યાત્મજ્ઞાની મહાત્માઓનો સંગ કરવાથી આત્મ-સ્વરૂપની પૂર્ણ વ્યક્તતા પ્રગટ થાય છે. અને આત્મા પરમશ્રદ્ધારૂપ સમર્થ બને છે. તેથી અન્ય સાંસારિક કોટો કામોને પડતા મૂકીને હે ભગ્વાત્મનૃ ! તું તેવા જ્ઞાનીનો સંગ કરજે. તેમાં જ તારું હિત સમાયેલું છે. ૨૨૨

ज्ञानिनां भक्तिमेवान्, आत्मशुद्धिः प्रकाशते ।

आत्मशुद्ध्या भवेज्ज्ञानं, ततो मोक्षमुखोदयिः ॥૨૨૩॥

હે ભવ્યાત્મન! તું સમ્યગ્જ્ઞાની પરમયોગી એવા જ્ઞાની મહાત્માઓની સેવા-ભક્તિ કરજે. તે ભક્તિ-સેવાના બળથી તારા આત્મા ઉપર લાગેલા અજ્ઞાનના આવરણ દૂર થશે અને આત્મા પોતાના નિર્મલ સ્વભાવે પ્રગટ થશે. આત્મશુદ્ધિ થવાથી સાચું જ્ઞાન પ્રગટ થશે અને તેથી મોક્ષસુખના સમુદ્રની પ્રાપ્તિ થશે. ૨૨૩.

રાગદ્વેષાદિસંકલ્પ-વિકલ્પવર્જિતં મનઃ ।

યદા ભવેત્ તદા બ્રહ્મ-સમાધિર્ધર્મદેહિનામ્ ॥૨૨૪॥

ત્યારે રાગ-દ્વેષ-મોહ-માયા-ઝેર-વેર-વિષય-વાંછાથી મન પર બને છે ત્યારે ધર્મ જ છે પ્રાપ્ત જેનો એવા પ્રાણીઓને સાચી બ્રહ્મસમાધિ-આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. ૨૨૪.

આત્મસમાધિલાભેન, પૂર્ણાનન્દોઽનુભૂયતે ।

આત્મના બ્રહ્મલીનત્વા-ત્સર્વકર્મક્ષયસ્તતઃ ॥૨૨૫॥

ત્યારે રાગ-દ્વેષના ભાવ રહિત-આત્મ-સમાધિનો લાભ થાય છે ત્યારે આત્મા પૂર્ણ આનંદને અનુભવે છે. અને આત્મા બ્રહ્મસ્વરૂપમાં લીન થવાથી આત્માની સાથે લાગેલા અનંત ભવના સર્વ કર્મો અલ્પ કાળમાં ક્ષય કરીને શાશ્વત સુખને ભોગવનારો થાય છે. ૨૨૫.

આત્મરસં સમાસાદ્ય, પૌદ્ગલિકસુખમ્નઃ ।

નश्यતિ તત્ક્ષણં વેગાત્, સર્વજ્ઞાનુભવઃ સત્તામ્ ॥૨૨૬॥

સંત પુરુષોના સમાગમથી આત્મસ્વરૂપના સમાધિરૂપને પ્રાપ્ત કરીને પૌદ્ગલિક વસ્તુઓમાં રહેલા સુખનો જન્મ તત્ક્ષણ

શીઘ્રપણે નાશ પામે છે. એમ સર્વત્ર સંત પુરુષોને અનુભવ થયેલો છે. ૨૨૬.

આત્મનો નિશ્ચયાત્ સિદ્ધિ, પ્રાપ્નોતિ સ્વાર્પણોઘ્રમાત્ ।
નશ્યતિ સંશયી ચિત્ત-ચાશ્વલ્યદુર્વલત્વતઃ ॥૨૨૭॥

એ પ્રમાણે આત્મ-સ્વરૂપનો યથાર્થ નિશ્ચય થવાથી આત્મા અવશ્ય સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. અને પૂજ્ય ગુરુદેવ-પરમાત્માને આત્મા અર્પણ કરવાથી સંશયોનો નાશ થાય છે. પરંતુ જે આત્મા દુર્બલ હોય છે તે પોતાના ચિત્તની અસ્થિરતાના કારણે સંશયી બને છે અને વિનાશને પામે છે. ૨૨૭.

આત્માદિતત્ત્વવિશ્વાસા-દાઽઽત્મશક્તિઃ પ્રકાશતે ।

આત્માદિતત્ત્વશક્તાત આત્મશક્તિર્વિનશ્યતિ ॥૨૨૮॥

જેના હૃદયમાં પૂજ્ય ગુરુદેવોએ આત્માદિ સર્વ તત્ત્વનો ઉપદેશ કરેલો હોય છે, અને તેથી તેમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયેલો હોય, તેની આત્મશક્તિ અવશ્ય પ્રકટ થાય છે. પણ જેઓ આત્માદિ તત્ત્વમાં શંકાશીલ હોય છે તેઓની આત્મશક્તિ વિનાશ પામે છે. ૨૨૮

આત્માદિતત્ત્વબોધેન, સ્થિરપજ્ઞા પ્રજાયતે ।

સ્થિરપજ્ઞાવતાં યોગ-સિદ્ધિશ્ચ કર્મયોગિતા ॥૨૨૯॥

આત્માદિ તત્ત્વના યથાર્થ બોધ વડે અનુભવી આત્મા સ્થિર બુદ્ધિવાળો થાય છે અને સ્થિર બુદ્ધિવાળા આત્માઓ યોગની સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરે છે, માટે કર્મયોગીપણું પ્રાપ્ત કરે. ૨૨૯.

આત્મજ્ઞાનં હિ વિશ્વસ્ય, -લોકાનાં શાન્તિકારણમ્ ।

આત્મજ્ઞાનં હિ લોકાનાં, પૂર્ણાનન્દપ્રદાયકમ્ ॥૨૩૦॥

. આત્મસ્વરૂપત્વં યથાર્થ જ્ઞાન જ સંસારના પ્રાણિઓને પરમ-શાન્તિનું કારણ છે. અને આત્મજ્ઞાન જ લોકોને પૂર્ણ આનંદ આપવાવાળું છે. ૨૩૦

આત્મજ્ઞાનં હિ સર્વાસાં, શક્તીનાં મૂલકારણમ્ ।

આત્મજ્ઞાનં વિના સત્ય-સ્થિત્ય કસ્યાપિ નો ભવેત્ ॥૨૩૧॥

આત્મજ્ઞાન જ સમગ્ર શક્તિઓનું મૂલ કારણ છે. આત્માના યથાર્થ જ્ઞાન વિના સત્યમાં સ્થિરતા પણ કોઈની થતી નથી. મતલબ કે આત્મ-સમાધિ પ્રાપ્ત થતી નથી. ૨૩૧.

મન એવાઽસ્તિ સંસારો, મનો ભવસ્ય કારણમ્ ।

આત્માયત્તં મનઃ સ્વર્ગ, મોક્ષં ચ વિદ્ધિ માનવ ॥૨૩૨॥

મન એજ સંસાર છે. મનના સંકલ્પ-વિકલ્પમય રાગ-દ્વેષમય પરિણામોથી જીવ નવનવા કર્મો બાધે છે અને તેથી મન એજ સંસારનું કારણ છે. હે મનુષ્ય ! જોણે મનને પોતાના આધીન કર્યું છે તેનો સ્વર્ગ અને મોક્ષ ઘટેલો જ છે, એમ સમજ. ૨૩૨.

રાગાદિવાસિતં ચિત્તં, યાવત્તત્ત્વ પ્રવર્તતે ।

તાવત્સંસાર એવાસ્તિ, યદ્યોગ્યં તત્સમાચર ॥૨૩૩॥

. જ્યાં સુધી રાગ-દ્વેષ આદિ કપાયોથી યુક્ત તારું ચિત્ત છે, ત્યાંસુધી તારો સંસાર વધતો જ રહેવાનો છે જ્યારે આ

કધાયોથી રહિત થઈશ ત્યારે જ તારૂં ભવબ્રમણ મટશે માટે તને જે ઉચિત લાગે તેનું આચારણ કર. ૨૩૩.

પ્રવર્તતે યદા ચિત્તં, રાગદ્વેષવિનિર્ગતમ્ ।

તદાઽઽત્મા પ્રશુરૂપોઽસ્તિ, નિર્મોહં સ્વં મનઃકુરુ ॥૨૩૪॥

જ્યારે ચિત્ત રાગદ્વેષથી દૂર થઈ આત્મ-સ્વરૂપની અવગાહનામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે સ્વયં પ્રભુ સમાન થાય છે. તેથી હે ભગ્યાત્મન! તું મનને મોહથી રહિત કર જેથી સાચા સુખનો લોકતા બની શકે. ૨૩૪.

સ્વર્ગઃ શ્વભ્રં ચ જીવોઽસ્તિ, શુભાશુભવિચારતઃ ।

શુભાશુભમનોમુક્ત, આત્મૈવ પરમેશ્વરઃ ॥૨૩૫॥

શુભ કે અશુભ વિચારોને કારણે જીવ સ્વર્ગને યોગ્ય કે નરકને યોગ્ય બને છે. જ્યારે આત્મા શુભ અને અશુભ બંને પ્રકારના મનથી-વિચારોથી રહિત બને છે ત્યારે આત્મા જ પરમેશ્વરરૂપે બને છે. ૨૩૫.

સ્વાર્થેન સર્વસમ્વન્ધા, વધ્યન્તે સર્વદેહિભિઃ ।

સ્વાર્થં વિના ન સમ્વન્ધઃ, કેનાઽપિ ભુવિ વધ્યતે ॥૨૩૬॥

હે ભગ્યાત્મન! સંસારમાં લાઈ-બંધન, માતા-પિતા, પુત્ર-મિત્ર, સ્ત્રી આદિ સર્વ સંબંધો સ્વાર્થને લીધે જ બધાય છે. સ્વાર્થના અભાવે સંસારમાં કોઈનો કોઈની સાથે સંબંધ રહેતો નથી. ૨૩૬.

સ્વાર્થં વિના ન જીવાનાં, રાગોઽસ્તિ ન પ્રવર્તનમ્ ।

આન્મનો મુક્તયે કર્મ, -પરમાર્થં ચ તત્સ્મૃતમ્ ॥૨૩૭॥

જગતમાં જે ગાઢ રાગમય સંબંધો બંધુ આદિકમાં દેખાય છે, તે સ્વાર્થ વિનાની પ્રવૃત્તિ હોય તેમ નથી જ. આત્માને સંસારથી મુક્ત થવા માટે જે દેવ-ગુરુ-ધર્મ ઉપર રાગ બંધાય છે તેજ સાચો પારમાર્થિક રાગ છે, એમ ગીતાયો કહે છે. ૨૩૭.

अशुभं च शुभं स्वार्थं, त्यक्त्वा ब्रह्मणि रागिणः ।

निजाऽऽत्मानं परब्रह्म, कुर्वन्ति रागनाशतः ॥૨૩૮॥

જે લબ્યાત્માઓ શુભ કે અશુભ સર્વ પ્રકારના સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી એક પરબ્રહ્મમાં રાગવાળા થાય છે, તે પોતાના આત્માને મોહનો સમૂલ નાશ કરીને પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ કરે છે. ૨૩૮.

सर्वत्र स्नेहसम्बन्धान्, मिथ्या ज्ञात्वा निजाऽऽत्मनि ।

कयलीनो भव प्रीत्या, मुह्यसि किं पुनः पुनः ॥૨૩૯॥

હે લબ્યાત્મનુ ! તું સર્વત્ર-બધે ઠેકાણે સ્નેહ-સંબંધો પોતાના આત્મામાં મિથ્યા સમજવા છતાં પણ વારંવાર સંસારના મોહના કારણે એમાં આસક્ત બને છે અને પછી કેમ ગભરાય છે ? ૨૩૯.

मा प्रीतिं कुरु जीवेषु, स्वार्थयुक्तेषु चेतन ! ।

स्वार्पितः सन्ति पुत्राद्याः, शिष्याद्याः स्वार्थरागिणः ॥૨૪૦॥

હે લબ્યાત્મનુ ! તું સ્વાર્થથી મુક્ત જીવોમાં જરાપણ પ્રેમ ધારણ ન કરીશ. કારણ પુત્ર, મિત્ર, લાભ, કલત્ર વગેરે સૌ સ્વાર્થી છે, અને શિષ્ય વગેરે પણ સ્વાર્થના મતલબી છે 'સ્વાર્થ સયો એટલે વૈધ વેરી' એ કહેવત મુજબ તેઓ જો પોતાના સ્વાર્થમાં જરાપણ આંધ આવશે તો તમારા દુશ્મન યદને હલા રહેશે. માટે સંસ્કાર સ્વાર્થી છે. ૨૪૦.

ત્વામન્યં ત્વાં વિના કોઽપિ, પ્રિયં વૈત્તિ ન માનવઃ ।

અસારઃ સર્વસંસારઃ, સ્વાર્થકામાદિપૂરિતઃ ॥૨૪૧॥

હે ભવ્યાત્મન! તારા સિવાય બીજે કોઈપણ તારું હિત બાંધી શકતો નથી. આ સંસાર અસાર છે. અને સ્વાર્થ તથા કામાદિ કષાયોથી ભરેલો છે. ૨૪૧.

સ્વકીયા દેહસમ્બન્ધા, ક્ષણિકાઃ સ્વપ્નવન્મૃષા ।

જ્ઞાત્વૈવં ત્વં પરપ્રીત્યા, લીનો ભવ ચિદાઽઽત્મનિ ॥૨૪૨॥

આપણે જે દેહ-ઇન્દ્રિયો-મન વગેરેનો નિત્ય સંબન્ધ ગણીએ છીએ, તેથી આત્માને દેહાદિકથી બુદ્ધો બેઠું કે બાંધી શકતા નથી. પણ જ્યારે સદ્ગુરુની ઉપાસના કરતા સમ્યગ્ ભેદ-જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે દેહાદિરૂપે હું નથી, તે મારા આત્મસ્વરૂપે નથી. તેમાં તો કર્મના ચોગે અવતાર લીધો છે એમ ભેદ સમજાય છે. તે દેહાદિ પણ આપણા નથી. તેનો સંબંધ આયુષ્યકર્મ પૂર્ણ થાય ત્યારે ત્યાગ કરવો પડે છે. તે ક્યારે છોડવું પડશે તેનો ખ્યાલ ન હોવાથી તેમાં રાગવાળા થઈએ છીએ. પરંતુ તે બધા સંબન્ધો સ્વપ્નની માફક ક્ષણિક છે એમ સમજી ચિદાનંદ સ્વરૂપ આત્મામાં ગગવાળો થા. ૨૪૨.

સંસારે સાર જાત્માઽસ્તિ, ચિદ્વાનન્દમયઃ પ્રમુઃ ।

તત્ર મનોલયો યસ્ય, તસ્ય મુક્તિઃ પ્રજાયતે ॥૨૪૩॥

હે ભવ્યાત્મન! આ મંસારમાં સારભૂત બે કોઈ વસ્તુ હોય તો તે આત્મા જ છે તે આત્મા ચિદ્વાનન્દમય છે અને સમર્થ છે. તે આત્માના સ્વરૂપમાં જેમનું મન લાગેલું છે તેની મુક્તિ જરૂર થાય છે. એમ ગીતાથી કહે છે. ૨૪૩.

અશુભં ચ શુભં યત્ત, ચિત્તેન તત્તુ કલ્પિતમ્ ।

તત્ર કિન્ચિન્ન સારોઽસ્તિ, તત્ર જ્ઞાની ન મુહ્યતિ ॥૨૪૪॥

મનવડે કલ્પેલી આ વસ્તુ સારી છે કે આ વસ્તુ ખોટી છે, તો તેમાં કંઈપણ સાર નથી. અર્થાત્ મનથી કલ્પેલું સાચા-ખોટાપણું એ ખોટું છે, અને જ્ઞાની તેમાં મુંઝતો નથી. ૨૪૪.

અશુભં ચ શુભં સર્વં, કલ્પિતં તન્મૃષા ચલ્લ ।

જાનાત્યેવ સ્વયં જ્ઞાની, મુક્તોઽદ્વૈતઃ પ્રજાયતે ॥૨૪૫॥

આપણે આપણી અલ્પબુદ્ધિવડે જગત્ના પદાર્થોમાંથી એકાદને શુભ કે અશુભલાવે બાણી લઈએ છીએ. પરન્તુ વાસ્તવિક રીતે તે બધું મિથ્યા છે. વસ્તુતઃ સર્વ પદાર્થો જડ હોવાથી આત્માને આત્મલાવમાં ઉપયોગી નથી એમ સમ્યગ્જ્ઞાનીઓ સ્વયં બાણીને તેના સંબંધથી રાગદ્વેષથી મુક્ત બનીને પરમ-બ્રહ્મરૂપ-અદ્વૈતરૂપ મુક્તિપદને પામે છે. ૨૪૫.

બ્રહ્મભાવનયા સ્વાઽઽત્મન્ !, દેહિમિથ્ જઙ્ઘૈઃ સહ ।

વર્તસ્વ સ્વાર્થરાગાદિ, મોહં ત્યક્ત્વા નહીતલે ॥ ૨૪૬॥

હે ભગ્યાત્મન્ ! તું બ્રહ્મસ્વરૂપ લાવનાવડે જગત્ના સર્વ પ્રાણિઓ અને જડપુદ્ગલોની સાથે સ્વાર્થ-રાગ-કામ-ક્રોધ આદિ મોહનો ત્યાગ કરીને આ પૃથ્વી ઉપર સુખથી રહેજે. ૨૪૬.

આત્મભાવેન સંજીવ્ય, મત્વા ચ દેહિનં પ્રમુષ્ ।

વિશ્વસ્પર્શદંત્રીવાનાં, સેવાં કુરુષ્વ સાક્ષિતઃ ॥૨૪૭॥

હે ભગ્યાત્મન્ ! તું સર્વ દેહ ધાન્ય કરનાર પ્રાણિઓને તારા સમાન સંપ્રહનયની અપેક્ષાએ તિર્યક્ સામાન્યતાએ

અસંખ્ય આત્મપ્રદેશ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રાદિ ચૈતન્ય-શુણી સત્તાએ સમાનતા રહેવાથી સર્વ પ્રભુસમાન ગણુને. અને એવા ભાવથી રાગદ્વેષના અભાવપૂર્વક સાક્ષીભાવે સર્વ જીવોની સેવા-ભક્તિ કરને. ૨૪૭.

સાક્ષિભાવેન કાર્યાણિ, કુરુષ્વ ભવ્યમાનવ ! ।

શુદ્ધાત્મા સંભવસ્વાઽસ્ત્મન્ ! ! ત્વત્કાર્યમીદશં સ્વલ્લુ ॥૨૪૮॥

હે ભવ્યાત્મન્ ! તું સર્વ કાર્યો રાગદ્વેષના અભાવપૂર્વક સાક્ષીભાવે કરને. તેથી તારા આત્મ-સ્વરૂપને શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ સમજને. તારા બધાં કાર્યો એવા હોવા જોઈએ કે જેથી તારા શુદ્ધ સ્વરૂપની તને પ્રાપ્તિ થાય. ૨૪૮.

સ્વનામરૂપકીર્તૌ ચ, પ્રતિષ્ઠાયાં ચ ચેતન ! ।

શુભં પ્રકલ્પિતં મિથ્યા, તદ્ભિન્નં સ્વં નિમાલય ॥૨૪૯॥

હે ભવ્યાત્મન્ ! તું પોતાના નામ, રૂપ, કીર્તિ, યશ, સત્તા, પ્રતિષ્ઠામાં સારા-શુભપણીને જે ઠલવના કરે છે, તે સર્વ મિથ્યા છે, તું તારા આત્માને આ પૌંડ્રગણિક વિગથોથી જુદો જ સમજ. ૨૪૯.

સર્વતસ્ત્વં પ્રભિન્નોઽસિ, ચેતન ! સ્વં વિચારય ।

મગ્નો ભવ સ્વરૂપે ત્વં, કિં વાણિષુ પ્રધાવસિ ॥૨૫૦॥

હે ભવ્યાત્મન્ ! તું ચેતનાચેતન એવા સર્વ પદાર્થોથી વિભિન્ન છો. એ પ્રમાણે તું તારી મેળે વિચાર કરને. તું તારા આત્મસ્વરૂપમાં જડ્દલીન બન. બાદ પદાર્થો તરફ શામાટે દોડે છે ? એમાં તો ધુમાડામાં બાયકા બરવા જેવું છે માટે આત્મ-સ્વરૂપનું જ ધ્યાન કર. ૨૫૦.

કોઽપિ નાસ્તિ ત્વદીયો મો, મમેદમિતિ મા કુરુ ।

આત્માનમન્તરા કોઽપિ, તવ નાસ્તિ કદાચન ॥૨૫૧॥

• હે ભવ્યાત્મન્ ! આ સંસારમાં તારું કોઈ નથી, આ ધર, શ્રી, પુત્ર, પરિવાર મારા છે એમ ન સમજ. તારા આત્મા સિવાય બીજું કોઈ તારું કદાચિ છે નહિ અને થશે નહિ. ૨૫૧.

ગૃહાદિવસ્તુસાર્યોઽપિ, નૈવ સાર્યં ગમિષ્યતિ ।

જાગૃહિ સ્વાઽઽત્મરૂપેણ, મોહનિદ્રાં પરિત્યજ ॥૨૫૨॥

ઘર-મહેલ-વાડી-બગીચા-મોટર આદિ વસ્તુઓનો સમૂહ પણ સાથે નહિં લય. તેથી તારા આત્મ-સ્વરૂપને જાગૃત કર અને મોહ-નિદ્રાનો ત્યાગ કર. ૨૫૨.

મોહનિદ્રાપરિત્યાગાદ્, બ્રહ્મરૂપં વિલાક્યતે ।

સમત્વં સર્વજીવેષુ, જડેષુ ચ પ્રજાયતે ॥૨૫૩॥

અજ્ઞાન-રૂપ મોહ-નિદ્રાનો ત્યાગ થવાથી આત્માનું અસલ સ્વરૂપ-બ્રહ્મરૂપના દર્શન થાય છે અને તેથી સર્વ જીવો અને જડ ઉપર સમભાવ-સમદષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૫૩.

અન્તર્જાનં સુખં વ્યક્ત-માત્મરૂપં તદેવ હિ ।

વ્યવતોઽસ્તિ જૈનધર્મઃ સઃ વિશ્વધર્મશ્ચ ગામ્વતઃ ॥૨૫૪॥

હે ભવ્યાત્મન્ ! આત્માના સ્વરૂપનું શુદ્ધજ્ઞાન જેને પ્રાપ્ત થાય છે. તેને વ્યક્ત-પ્રગટપદે આત્મ-સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે તે વ્યક્ત જે પ્રભોદ, જે આનંદ અનુભવાય છે તે વ્યક્ત આત્મ-સ્વરૂપ જ છે, તેમ જાણવું. શુદ્ધ અને શુદ્ધીનો અભેદ-ભાવ હોય છે. તે જ આત્મસ્વરૂપનો જે સાક્ષાત્કાર તે જ

વસ્તુતઃ વ્યક્તભાવે પ્રગટેદો નૈનધર્મ આત્મધર્મ છે અને તે સર્વ વિશ્વમાં શાશ્વતભાવે પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. ૨૫૪.

ચિદાનન્દમયં બ્રહ્મ, પૂર્ણવ્યક્તં યદા ભવેત્ ।

તદાઽત્મા હિ પરબ્રહ્મ, સિદ્ધોઽસ્તિ ભગવાન્ સ્વયમ્ ॥૨૫૫॥

જ્યારે પરમ આનંદ સ્વરૂપ આત્મા પૂર્ણપણે પ્રગટ થાય છે ત્યારે આત્મા પરમજ્ઞાનવાન બની સિદ્ધપણાને પામે છે અને સ્વયં ભગવાન બને છે. ૨૫૫.

ચિદાનન્દમયં બ્રહ્મ, - ધર્મેષુ નાસ્તિકેષુ ચ ।

વ્યક્તાવ્યક્તસ્વરૂપેણ, સર્વત્રાસ્તિ હિ દેહિષુ ॥૨૫૬॥

ચિદાનંદમય બ્રહ્મસ્વરૂપ જ્યારે પૂર્ણપણે પ્રગટ થાય છે ત્યારે આપણો આત્મા પરમ બ્રહ્મ એટલે સર્વ બ્રાહ્મ-આબ્યંતર કર્મ-મલ રહિત પૂર્ણ સિદ્ધપણાને પામે છે અને સ્વયંસિદ્ધ બને છે. ૨૫૬.

વ્યક્તં જ્ઞાનં સુખં યત્ર, તત્રાઽત્મવ્યક્તદર્શનમ્ ।

સ્થાનુભવપ્રમાણેન, વ્યક્તઃ સોઽહં પ્રભુઃ સ્વયમ્ ॥૨૫૭॥

જ્યાં જે આત્મામાં વ્યક્તભાવે પ્રગટભાવે સમ્યક્ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર ગુણમય સુખનો જેટલા અંશે અનુભવ થયો હોય ત્યાં તેટલા પ્રમાણમાં આત્મસ્વરૂપનું વ્યક્ત દર્શન ભવ્યાત્માઓને થાય છે. પોતાના યથાર્થ અનુભવ પ્રમાણે વ્યક્ત થાય છે. અને પૂર્ણપણે વ્યક્ત આત્મ-સ્વરૂપનું દર્શન જ્યારે થાય છે ત્યારે વ્યક્તભાવે તે પરમાત્મા છે, તે જ હું પણ તેવો પરમાત્મા છું, એવું સોડકું ભાવે વ્યક્ત સ્વયં પ્રભુપણું આત્મામાં પ્રગટ થાય છે. ૨૫૭.

સ્વાનુભવેન શુદ્ધાઽઽત્મા, જ્ઞાનં સુખં ચ વેદ્યતે ।

તત્રાન્યશાસ્ત્રલોકાનાં, નાસ્તિ સાક્ષિપ્રયોજનમ્ ॥૨૫૮॥

• શુદ્ધ આત્માઓ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો સ્વયં અનુભવ કરતા હોય છે, અને જ્ઞાન તથા સુખરૂપ પરમાનંદને વેદતા હોય છે, ભોગવતા હોય છે. ત્યાં અન્ય દર્શનના શાસ્ત્રોનો તથા લોકોના ક્રિયાનુષ્ઠાનો-તપ જપ વગેરેની સાક્ષિનું પ્રયોજન નથી રહેતું. જે આત્માઓને આવરણનો ક્ષયોપશ્ચમ અંતરક્ષિયાથી થતો હોય ત્યાં બાહ્ય નિમિત્તોના પ્રભાણે મળતા આવતા નથી. ૨૫૮.

સ્વાનુભવં વિના સ્વાઽઽત્મા, વાહ્યતો નાનુભૂયતે ।

શાસ્ત્રેણ ચ વિવાદેન, વ્યાખ્યાનશ્રવણાદિતઃ ॥૨૫૯॥

વસ્તુતઃ આત્માનો અનુભવ જ્ઞાનાદિકર્મોના આવરણે જેટલા અંશે ક્ષય થાય છે તેટલા અંશે અનુભવાય છે, શાસ્ત્ર-શ્રવણ, વાદવિવાદ કે વ્યાખ્યાનશ્રવણ આદિ બાહ્ય કારણોથી અનુભવ થતો નથી. ૨૫૯.

સ્વાનુભવઃ પ્રમાણં હિ, સ્વાઽઽત્માનુભવદર્શને ।

આત્માનન્દશ્ચ સજ્ઞાનં, સ્વાનુભવેન વેદ્યતે ॥૨૬૦॥

પોતાના આત્મ-સ્વરૂપના દર્શનમાં પોતાનો સમ્યક્જ્ઞાન વડે ધ્યેયો જે અનુભવ તે જ પ્રમાણ છે. આત્મિક આનંદ અને સમ્યક્જ્ઞાનને પોતાના અનુભવથી પ્રામાણિકપણે વેદે છે, અનુભવે છે. ૨૬૦.

આત્માનુભવતો વર્ય, સુખં જ્ઞાનં પ્રવેદ્યતે ।

તસ્ય વાદવિવાદાદે, નાસ્તિ જિજ્ઞિત્વયોજનમ્ ॥૨૬૧॥

જેને આત્માના અનુભવથી સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન પ્રગટ થાય છે તે સ્વયં જ્ઞાન અને સુખનો અનુભવ કરે છે. તેમાં વાદ-વિવાદ કે શંકાનું કોઈ પ્રયોજન નથી. ૨૬૧.

व्यक्तं ज्ञानं सुखं यस्य, तस्याऽऽत्मा व्यक्त इष्यते ।
तस्य प्रमाणहेतूनां, किञ्चिन्नास्ति प्रयोजनम् ॥२६२॥

જે યોગી જ્ઞાન અને આનંદ સ્પષ્ટપણે અનુભવતા હોય છે, તેવા આત્માને આત્મ-સ્વરૂપ વ્યક્ત થયેલું હોય છે. તેમ આનંદધન જેવા અનુભવી યોગીઓ કહે છે. તેમાં પ્રમાણ કે હેતુનું કોઈ પ્રયોજન નથી. ૧૬૨.

व्यक्तज्ञानसुखस्यैव, वेत्ताहं व्यापकः स्वयम् ।
आत्मना स्वाऽऽत्मनि स्वाऽऽत्मा, मयानुभूयते स्वतः ॥२६३॥

આત્મામાં જે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-આનંદમય સુખાદિશુભો રહેલા છે તેને હું વ્યક્તજ્ઞાનની પેઠે સ્વયં અનુભવું છું, તે સુખાદિશુભો આત્મામાં વ્યાપકભાવે અનુભવાય છે. અને તે ઇન્દ્રિયોથી નથી અનુભવાતો પણ આત્મા પોતાના આત્મશક્તિ-વડે સ્વયં અનુભવે છે. ૨૬૩.

व्यक्तज्ञानसुखात्माऽहं, क्षयोपशमभावतः ।

क्षायिकभावरूपेण, भविष्यामि हि भाविनि ॥२६४॥

હું વ્યક્ત જ્ઞાન-સુખ-આદિ શુભ-પર્યાયનો ભોક્તા છું, તે હાતમાં જ્ઞાનાદિ આવરણોનો જેટલા અશે ક્ષયોપશમભાવ થવાથી શુભો વ્યક્ત થયા છે, તેનો હું જ્ઞાતા છું તો પણ સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપની એવા કરવાથી યોગી પ્રાણી.

યામ-પ્રત્યાહારથી મનને સ્થિર કરીને એકત્વલાવે રૂપસ્થ, રૂપાતીતલાવે પરમાત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરતા સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરવાથી જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના પર્યાયરૂપ શુદ્ધોને પ્રત્યક્ષરૂપે ભાષી કાલમાં પ્રગટ કરશે જ. ૨૬૪.

વૈષયિકસુખં તત્તુ, भवेदिन्द्रियभोगतः ।

अतीन्द्रियं सुखं यत्तदाऽऽत्मसुखं स्वभावतः ॥૨૬૫॥

ઇન્દ્રિયોના લોગથી વિષયજનિત સુખ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ તે સુખ વાસ્તવિક નથી હોતું. જ્યારે અતીન્દ્રિયસુખ-આત્મિકસુખ તે આત્મ-સ્વભાવથી જ ઉત્પન્ન થાય છે.

इन्द्रियविषयेभ्यो यज्जायमानं सुखं तु तद् ।

वाचं च क्षણिकं ज्ञेयं, तत्र मोक्षं न साधुभिः ॥૨૬૬॥

યાંચ ઇન્દ્રિયોના ૨૩ વિષયો અનુભવવાથી જે સુખ ઉત્પન્ન થાય છે તે સુખ બાહ્ય અને ક્ષણિક છે, આત્માર્થી પુરુષોએ તેમાં મોક્ષિત થવું ન જોઇએ. ૨૬૬.

आत्मसुखं ततो भिन्नं, देहेन्द्रियविनिर्गतम् ।

क्षयोपशमभावेन, क्षायिकेण च जायते ॥૨૬૭॥

આત્માના સ્વરૂપનું સુખ ઉપર જણાવેલા શરીર અને ઇન્દ્રિયોથી લોગવાતા વિષય-સુખોથી સર્વથા સર્વ પ્રકારે સિદ્ધ સ્વરૂપના છે. તે આત્માના સુખો ઇન્દ્રિય સુખથી વિશેષ પ્રકારે બુદ્ધિ પડતા ઇન્દ્રિયના વિષયો જેમઘી આત્મા ગયા છે તેવા, આત્મ-સ્વરૂપના સુખો તે ક્ષયોપશમ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રવાળા આત્માઓને દયોપશમશાવે અનુભવાય છે. ૨૬૭.

અન્તર્મુહૂર્તમાનં તુ, ક્ષાયોપશમિકં સુખમ્ ।

નશ્યતિ જાયતેઽસંખ્યવારં તત્તુ મુહુર્મુહુઃ ॥૨૬૮॥

જે પદાર્થો ક્ષયોપશમલાવથી સુખ આપનારા છે, તે ક્ષણિક હોવાથી અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહીને નાશ પામે છે. અને તે અસંખ્યાતવાર વાર વાર ઉત્પન્ન થાય છે. અને નાશ પામે છે. ૨૬૮

ક્ષાયિકભાવસમ્પન્ન-માઽઽત્મસુખમતીન્દ્રિયમ્ ।

જાયતે હ્યેકવારં તત્પુનસ્તન્ન વિનશ્યતિ ॥૨૬૯॥

સર્વ કર્મોના ક્ષય થવાથી સહજ સ્વભાવે આત્મ-સ્વરૂપના આનંદમય જે સુખ છે તે ક્ષાયિકભાવે પ્રાપ્ત થયેલું હોય છે, અતીન્દ્રિય છે, તે એક જ વાર જીવનમાં પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રાપ્ત થયા પછી નાશ નથી પામતું. ૨૬૯.

ક્ષાયિકં ચત્સુખં તત્તુ, પૂર્ણાનન્દઃ પ્રકથયતે ।

જીવન્મુક્તઃ સુખં નિત્યં, મુનક્તિ બ્રહ્મજીવકઃ ॥૨૭૦॥

વીતરાગ પરમાત્માઓને ક્ષાયિકભાવે કેવલજ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તે પૂર્ણ આનંદમય જ હોય છે. તેથી તે વીતરાગ ભગવંતો, તીર્થંકરો કે સામાન્ય કેવલીઓ આયુષ્યકર્મોદિ અઘાતિ ચાર કર્મોના સંબંધથી જીવન જીવતાં છતાં કર્મો બાંધતા ન હોવાથી જીવનમુક્ત બ્રહ્મ સ્વરૂપે જ જીવતા હોય છે. ૨૭૦

દેહાતીતસ્ય સિદ્ધસ્ય, પૂર્ણાનન્દઃ સદાસ્તિ વૈ ।

મુખાય સર્વજીવાનાં, બ્રહ્મજ્ઞાનં પ્રજાયતે ॥૨૭૧॥

દેહથી રહિત લોકના અગ્રભાગમાં બિરાજેલા સિદ્ધ પર-

[૯૧]

માને તદા પૂર્ણાનંદ જ હોય છે પ્રત્યેક પ્રાણિઓને બ્રહ્મજ્ઞાન-
લજ્ઞાન પરમ સુખને માટે જ ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૭૧.

• મુલ્યન્તિ ચે જહાનન્દે, મૂઢા હિંસાદિમાવતઃ ।
અતિદુઃખં સમાયાન્તિ, મ્રાન્ત્વા ભવે હ્યનેકશઃ ॥૨૭૨॥
જે મૂઢ પુરુષો પૌદ્ગલિક આતંદમા હિંસા વગેરે લાવથી
મોહ પામે છે, તે અનેકવાર આ સંસારમાં ભ્રમણ કરીને લીધણ
દુઃખને પ્રાપ્ત કરે છે.

પરતન્ત્રો જહાનન્દઃ, સર્વદુઃખપ્રદાયકઃ ।
મોહિનસ્તત્ર મુલ્યન્તિ, લભન્તે ન નિજં સુખમ્ ॥૨૭૩॥
હે લબ્યાત્મનુ! તું જડ પદાર્થમાં સુખ માને છે, પરંતુ તે
ખરું સુખ નથી, પરતન્ત્ર છે, પરાધીન છે. અને અંતમાં
સર્વદુઃખોને દેવાવાળું છે, મૂઢ પુરુષો જ એવા સુખમાં મુગ્ધ
મને છે. તેથી એવા પરતન્ત્ર સુખમાં આત્માનું જે વાસ્તવિક
સુખ છે તે પ્રાપ્ત થતું નથી. ૨૭૩.

આત્માનન્દઃ સ્વતન્ત્રોઽસ્તિ, સર્વોપાધિવિવર્જિતઃ ।
આત્મવર્ગં સુખં સત્યં, આત્મનો દુઃખનાશકમ્ ॥૨૭૪॥
હે લબ્યાત્મનુ! એ તું સત્ય સમજજે કે સાચું-સ્વતંત્ર
સુખ આત્મિક સુખ જ છે. તે આત્મિક સુખ સંસારની સર્વ
ઉપાધિથી રહિત છે તેમાં કોઈને આધીન કે કોઈની આજ્ઞા
માનવાનું નથી રહેતું. આત્માધીન જ સાચું સુખ છે, અને
તે સર્વ દુઃખનો વિનાશ કરનાર છે. ૨૭૪.
• પરવશં સુખં નાસ્તિ. ધિન્તુ દુઃખં મુઘં મદા ।
રાજ્યમોગાદિજન્યં પન્નરાધીનં સુખં ચ તત્ ॥૨૭૫॥

રાજપાટ અને વિષયાદિ લોગો લોગવવાથી ઉત્પન્ન થતું જે સુખ તે સુખ પરાધીન છે. અને પરાધીન સુખ તે વાસ્તવિક સુખ નથી પરંતુ ભયંકર દુઃખ છે. કારણ કે રાજ્ય અને સ્ત્રીઓ માટે સંસારમાં ભયંકર લડાઈઓ અને ખાનાખરાળી થઈ છે. અને આત્માએ ભયંકર ક્રમો ઉત્પન્ન કરી અનન્ત દુઃખ પ્રાપ્ત કર્યું છે. એ સુખનું કારણ કેવી રીતે હોઈ શકે? ૨૭૫.

આત્માનન્દાય મોગાનાં, -નાસ્તિ કિંચિત્પ્રયોજનમ્ ।

મોગાય પારતન્ત્ર્યં તુ, કુર્વન્તિ તે હિ મોહિનઃ ॥૨૭૬॥

હે ભવ્યાત્માઓ ! જો તમે આત્મિક આનંદ લેવા ઇચ્છતા હો તો તેમાં વિષયલોગોની જરાય જરૂર નથી. લોગોમાં સુખ માની તે માટે જે પરતંત્રતા સ્વીકારે છે તે પરતંત્રતા તમને સંસારના રાગી બનાવે છે. અને અન્તે દુઃખો આપનારી થાય છે. ૨૭૬.

જહાનન્દાય રાજ્યાદિ, -કાર્યેષુ ચે પરાયણાઃ ।

રાગદ્વેષો ચ કુર્વાણાઃ, સુખં યાન્તિ ન માનવાઃ ॥૨૭૭॥

ધૈર્યગતિક આનંદને માટે રાજ્યાદિ કાર્યોમાં જેઓ સારી રીતે પરચણ બને છે, તેઓ નિરંતર તે રાજ્યાદિ માટે રાગ-દ્વેષ-છલ-પ્રપંચ કરતા આત્મ-ચૈત્ર ધ્યાન કરતાં આત્મિક આનંદ એક ક્ષણગર પણ લોગવી શકતા નથી. ૨૭૭.

પરસ્પરં પ્રયુદ્ધયન્તિ, રાજ્યદેશાદિમોહતઃ ।

મોહાગ્રીનાથ ને ભૂન્તા, યાન્તિ દુઃસપ્તમ્પરામ્ ॥૨૭૮॥

રાજ્યો-મંદારાજ્યો-ચક્રવર્તિઓ રાજ્ય અને દેશોને

આધીન કરવા માટે પરસ્પર યુદ્ધો કરે છે, અને મોહમાં મસ્ત બની દુઃખોની પરમ્પરાને પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૭૮.

લક્ષ્મીસ્ત્રીભૂમિરાજ્યાનાં, મોહેન મૃદમાનવાઃ ।

કુંવન્તિ જનતાઘાતં, તતો યાન્તિ હિ દુર્ગતિમ્ ॥૨૭૯॥

લક્ષ્મીના દોલથી, પરસ્ત્રીના દોલથી, ભૂમિના દોલથી અને રાજ્યના દોલથી મહામૂઠ મનુષ્યો લાખો પ્રાણીઓનો સંહાર કરે છે. અને અન્તમાં તે બધું છોડીને દુર્ગતિરૂપ નરકમાં જાય છે. ૨૭૯.

સ્પર્શેન્દ્રિયાદિભોગેભ્યો, જન્યં પરવશં સુખમ્ ।

વસ્તુતો દુઃખમેવાસ્તિ, તત્ર જ્ઞાની ન મુદ્ધતિ ॥૨૮૦॥

સ્પર્શેન્દ્રિયાદિ અને અન્ય વિષયોના લોભમાં પરાધીન થયેલા આત્માઓને જરાપણ સત્ય સુખ મળતું નથી. પરંતુ અનન્ત દુઃખની પરંપરા જ પ્રાપ્ત થાય છે. આવું સમ્યગ્જ્ઞાનીઓ જાણતા હોવાથી તેઓ તેમાં મોહ પામતા નથી. ૨૮૦.

જલભોગસુખેચ્છાતઃ-રત્નપ્રવૃત્તિઃ પ્રજાયતે ।

તતઃ ક્રોધાદયો દોષાઃ, મદન્તિ દુઃખદાયિનઃ ॥૨૮૧॥

જલ પદાર્થોનાં લોભથી મુખની ઇચ્છા થાય છે અને તેથી તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રવૃત્તિ થાય છે. અને તેથી ક્રોધ, માન, માયા, દોષ, ઇર્ષ્યા-દેવ આદિ મહાન દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. જે અન્તમાં ગળાઓ આદિને દુઃખ દેવાવાળા થાય તે ૨૮૧

કાનદેવાદિભોગાનાગિષ્ઠા ચ પરતન્નતા ।

તતો મોહેન તિગ્માય-રાગદુઃખં મર્વન્તે ॥૨૮૨॥

હે ભવ્યપ્રાણીઓ ! તમે નિશ્ચયથી સમજજો કે અજ્ઞાન-મોહને આધીન બનેલા અને કામ-લોભાદિ શરીરના અન્ય વિષયલોભોની ઈચ્છા; કરનારાઓ સર્વ મોહ-માયાને પરાધીન બનેલા હોવાથી અનેક નિર્દોષ પ્રાણીઓની હિંસા અને હુન-ક્રાંત આદિ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને તેથી અનંતકાલ સુધી સંસારમાં રખડે છે અને દુઃખી થાય છે. ૨૮૨.

જહાનન્દાય વિશ્વસ્થલોકાનાં હિ પ્રવર્તનમ્ ।

સ્વલપં કિચ્ચિત્ સુખં તેપાં, મૃશં દુઃખપરમ્પરા ॥૨૮૩॥

સંસારી લોકોની પ્રવૃત્તિ પૌદ્ગલિક સુખને માટે જ હોય છે. પરંતુ તેમાં સુખ અતિ અલ્પ હોય છે જ્યારે પરિણામે ભયંકર દુઃખોની પરંપરા સહવી પડે છે. જેમ તલવારની ધારે રહેલા મધને ચાટતાં જીભ કપાઈ જાય છે. ૨૮૩.

પ્રત્યક્ષં તત્પ્રવિજ્ઞાય, તથાપિ સુખકાંક્ષિણઃ ।

જહમોગેષુ મુહ્યન્તિ, વિરમન્તિ ન મોહતઃ ॥૨૮૪॥

આમ પ્રત્યક્ષ દુઃખોનો અનુભવ કરવા છતાં પણ ભ્રમવશ જડ પદાર્થોમાં સુખની ઈચ્છાથી મુગ્ધ થાય છે અને મોહવશ તેનાથી અટકતા નથી. ૨૮૪.

વાત્યતઃ સુખમન્તારઃ પરાધીનાથ ચક્રિણઃ ।

સ્વસ્મિન્ સુખં ન જાનન્તિ રુદન્તિ જહમોહતઃ ॥૨૮૫॥

ઇન્દ્રિયોના વિષયલોભોમાં મસ્ત બનેલા ચક્રવર્તિ-વાસુદેવ રાજા-મહારાજા વગેરે બાહ્ય પદાર્થોમાં જ સુખને માની રહ્યા છે. અને તેમાં જ પરાધીન બનેલા આત્મિક સુખને સમજી

શકતાં નથી. જ્યારે આ ગંધી વસ્તુઓ તેમના હાથમાંથી ચાલી જાય છે, અથવા મરણ પથારીએ પડ્યા હોય છે ત્યારે ખીચારા આ પૌદ્ગલિક મોહથી આંસુ સારે છે, અને છાતી ફટે છે. ૨૮૫.

આત્મન્યેવ સુખં સત્યં, વાહ્યેષુ ન સુખં ક્વચિત્ ।

જાત્વા જાની સ્વતન્ત્રં સ્વં, સુખં યાતિ નિજાઽઽત્મનઃ ॥૨૮૬॥

આત્મિક સુખ એ જ સાચું સુખ છે. બાહ્ય પદાર્થોમાં કયાંય પણ સુખ રહેલું નથી, તે તો માત્ર આંખવાના નીરની જેમ જમણા માત્ર છે એમ જ્ઞાની પુરુષો સમજીને પોતાના આધીન આત્મિક સુખને પ્રાપ્ત કરે છે ૨૮૬.

જહાનન્દાય મન્યન્તે, રાજ્યં સિયં ધનાદિકમ્ ।

ક્રોધં માનં ચ માયાં ચ, લોભં તદર્થસેવિનઃ ॥૨૮૭॥

દેટલાક વસ્તુના સ્વરૂપને યથાર્થ સમજનારા ન હોવાથી મહામોહને આધીન બની રાજ્ય, સ્ત્રી, ધન વગેરે પૌદ્ગલિક સુખ લોગવવા માટે જ છે એમ માને છે. અને તેમાં જ આસક્ત બનેલા મૂઢાત્માઓ તે માટે ક્રોધ, માન, માયા, દોલ આદિ કષાયો કરે છે. ૨૮૭.

મનોવાકાયયોગાનાં, -પ્રવૃત્તિર્જટશર્મણે ।

ક્રિયમાણા મુજં દુઃસ્વં, યાતિ ચ સ્વમન્તુલ્લભ્ ॥૨૮૮॥

મનના આત્માઓના મન-વચન અને શરીરના વ્યાપારની પ્રવૃત્તિ હંમેશાં પૌદ્ગલિક સુખને માટે હોય છે. પરંતુ એવી પ્રવૃત્તિ કરતા તેઓ લાચકર ચાલતાઓ રહે છે અને સુખ તો સ્વપ્નના સુખ જેવું પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૮૮.

આત્માનન્દરસસ્વાદા, - જ્ઞાનન્દો નિવર્તતે ।

इच्छति न ततः पश्चा, - दाऽऽत्मा जडसुखं खलु ॥૨૧૬॥

મોહાદિ અશુભ કર્મોનો નાશ કર્યા પછી જે આત્મ
આત્મિક આનંદના રસને અનુભવતો હોય તેનો પૌદ્ગલિક
આનંદ નાશ પામે છે. ત્યાર પછી આત્મા પૌદ્ગલિક સુખને
ઇચ્છતો નથી. ૨૬૬.

वाह्यराज्यादिकर्तार उद्विग्रा जडशर्मणि ।

आत्मानन्दप्रकाशाय, भवन्ति त्यागिनो जनाः ॥૨૧૭॥

બાહ્ય રીતે જ્ઞાનીઓ રાજ્ય-કર્ત્ત્રિ વગેરેને લોગવનારા
અંતરથી પૌદ્ગલિક સુખથી ત્રાસેલા હોય છે. ત્યાગી પુરુષો
આત્માના આનંદને પ્રગટ કરવા માટે જ બધી ક્રિયા કરતા
હોય છે. ૨૬૭.

आत्मानन्दप्रकाशार्थ-मिच्छाऽस्ति सर्वयोगिनाम् ।

आत्मानन्दरसास्वादं, विना स्थैर्यं न यान्ति ते ॥૨૧૮॥

સમસ્ત યોગી પુરુષોની ઇચ્છા એજ હોય છે, કે ક્યાં
આત્માનો સાચો આનંદ પ્રગટ થાય. તેઓનો બધો પુરુષાર્થ
આત્માના આનંદના રસનો સ્વાદ લેવા માટે જ હોય છે, અં
એ આનંદ જ્યાંસુધી ન મળે ત્યાં સુધી તેઓ પોતાના પુર
પાર્થને છોડતા નથી, અને સુપચાપ બેસતા નથી. ૨૬૮

आत्मानुभवयोगेन, ब्रह्मानन्दः प्रकाशते ।

आनन्दानुभवो सैव, निर्विकल्पसमाधिमान् ॥૨૧૯॥

તે લઘ્યાત્માઓ આત્માનો અનુભવ પ્રાપ્ત થવાથી પરમ
પ્રદક્ષસ્વરૂપનો આનંદ પ્રગટલાવે અનુભવે છે અને પ્રકાશરૂપે
દેખે છે, તે મહાત્માઓ આત્મ-સ્વરૂપના આનંદના અનુભવી
ધાય છે. ૨૯૯.

રાગદ્વેપવિકલ્પાનાં, નાશો યત્ર પ્રજાયતે ।

ચિદાનન્દપ્રકાશત્વં, સ્વાનુભવઃ પ્રકથ્યતે ॥૩૦૦॥

તે લઘ્યાત્માઓ સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમાં અપ્રમાદી
છે તે ધર્મધ્યાનમાં શુભ્રેષ્ટિએ ચડતા અપૂર્વકરણ વડે ક્ષાયિક-
લાવે અનિવૃત્તિ સૂક્ષ્મ સંપરાય શુભ્રેષ્ટિમાં આગળ ચડીને
બારમા ક્ષીણમોહરૂપ શુભ્રેષ્ટિમાં પ્રવેશ કરનારા રાગદ્વેષરૂપ
સર્વ વિકલ્પોનો વિનાશ કરીને ચિદાનંદરૂપ પ્રકાશને પ્રાપ્ત
કરે છે, તેને યોગીઓ સ્વાનુભવ કહે છે. ૩૦૦.

પરોક્ષેऽપિ ચિદાનન્દે, વિચિતે સ્વાઽઽત્મના સ્વયમ્ ।

ચિત્તેન્દ્રિયરપ સાદાય્યં, -વિનાઽઽત્માનુભવો મહાન્ ॥૩૦૧॥

ક્ષયોપશમ-ભાવના સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રવડે જ્ઞાન
યોગના અભ્યાસીઓ-યોગીઓ હોય છે તેને પણ ચિદાનંદ
સ્વરૂપની પ્રત્યક્ષતા પૂર્ણ ન થતી હોવાથી શાસ્ત્રના અભ્યાસ
અને પૂજ્ય સ્વશુરદેવોની સેવાભક્તિના યોગે પદોક્ષલાવે પણ
ચિદાનંદનો દર્શનરૂપ અનુભવ ધાય છે અને તે પોતે સ્વયં
આત્મામાં અનુભવે છે. તેમાં હન્દ્રિયોની દે નનની સહાયતા
નથી પોતી પણ શાસ્ત્રના અનુભવ પ્રમાણે આત્મ-સ્વરૂપનો
પદોક્ષલાવે મહાન્ અનુભવ તે યોગીઓને ધાય છે. ૩૦૧

સ્વાનુભવપ્રકાશોઽસ્તિ, બ્રહ્મણિ લીનયોગિનામ્ ।

ક્ષયોપશમભાવેન, સ્વાનુભવા અસંખ્યકાઃ ॥૩૦૨॥

પ્રશ્ન-સ્વરૂપમાં લીન બનેલા યોગીઓને આત્મ-સ્વરૂપનો અનુભવનો પ્રકાશ થયેલો હોય છે. ક્ષયોપશમભાવ વડે અસંખ્યાતીવાર જ્યારે આત્મા સ્થિરતામાં હોય છે ત્યારે પ્રત્યક્ષપણે આત્મ-સ્વરૂપની કંઈક ઝાંખી અનુભવે છે. ૩૦૨.

અસંખ્યાનુભવાનાં ચ, વૈચિત્ર્યં વિવિધં મતમ્ ।

ક્ષયોપશમભાવીય, -તારતમ્યેન દેહિનામ્ ॥૩૦૩॥

ધ્યાન કરનાર યોગીઓને જ્ઞાનાવરણાદિક કર્મોનો વિચિત્ર પ્રકારનો ક્ષયોપશમભાવ થવાથી જુદા જુદા પ્રકારે વિચિત્ર અનુભવો થાય છે. અને તેઓના મતમાં પણ વિચિત્રતા આવે એમ અપેક્ષાથી સત્ય જાણવું તેમાં સર્વ પ્રાણીઓને જ્ઞાનાદિકના ક્ષયોપશમભાવે સામાન્ય મતિજ્ઞાન કે શ્રુતજ્ઞાનના અનુભવમાં તાર-તમ્યતા જોવાય છે. ૩૦૩.

આત્માનુભવયોગેઽપિ, બ્રહ્માનુયાયિદેહિનામ્ ।

સ્વાનુભવઃ સમાનો ન, સમાનશ્ચાઽઽત્મનિશ્ચયે ॥૩૦૪॥

પ્રશ્ન-સ્વરૂપની તરફ ગમન કરનારા ભવ્યાત્માઓને જો કે આત્મ-સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે, તો પણ સર્વને એક સમાન પ્રકારનો નથી જ હોતો. જેવા પ્રકારનો કર્મરૂપ આવરણનો ક્ષયોપશમ હોય તેવા પ્રકારે આત્મ-સ્વરૂપનો જોધ પ્રત્યેક આત્માઓને જુદા જુદા પ્રકારે થાય છે. તેથી પ્રત્યેક આત્માઓને સ્વાનુભવ સમાન ન હોવા છતાં પણ આત્મ-સ્વરૂપનો સામાન્યસ્વરૂપે નિશ્ચય તો સમાન જ હોય છે. ૩૦૪.

આત્માનુભવલાભેન, જીવન્મુક્તો જનો ભવેત્ ।

શબ્દસમમિસ્ત્વસ્ય, દૃષ્ટિતો ગીયતે મયા ॥૩૦૫॥

• જે આત્માઓને યથાર્થ આત્મ-સ્વરૂપનો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે તે શબ્દનય અને સમલિંગ નયની અપેક્ષાએ છુવનું મુક્ત થાય છે, એમ અમારા અનુભવવામા આવે છે. ૩૦૫.

સ્વાનુભવઃ પ્રકર્તવ્યઃ, કોટિકોટિપ્રયત્નતઃ ।

સ્વાનુભવપ્રભોઃ પ્રાપ્ત્યા, સ્થિરપ્રજ્ઞા પ્રજાયતે ॥૩૦૬॥

હે લગ્યાત્મનું ! આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને લાખો ઠરોટો પ્રયત્ન કરીને પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. સ્વાનુભવરૂપ પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાથી આત્મા અવશ્ય સ્થિર-પ્રજ્ઞ બને છે. ૩૦૬.

સ્થિરપ્રજ્ઞાવતાં શાન્તિ, - નિર્ભયત્વં પ્રકાશતે ।

રાગદ્વેષં વિના તેષાં, વન્ધનં નાસ્તિ વિશ્વતઃ ॥૩૦૭॥

સ્થિરતાવાળા યોગીપુરુષો પૂર્ણ શાન્તિ અને નિર્ભયતાને અનુભવે છે. અને તેઓ રાગદ્વેષથી રહિત હોવાથી સંસારમાં તેમને કોઈ જાતનું બંધન નથી હોતું. સર્વત્ર નિર્ભયપણે વિચરી શકે છે. ૩૦૭.

અપ્રમત્તસતાં જ્ઞાન-ધ્યાન-સમાધિયોગતઃ ।

સ્વાનુભવઃ સ્થિરપ્રજ્ઞા-પ્રાપ્તાનન્દસ્ય જાયતે ॥૩૦૮॥

અપ્રમાદિ એવા સતપુરુષોને સમગ્રજ્ઞાન-ધ્યાન અને સમાધિના યોગથી સ્થિરપ્રજ્ઞપણું પ્રાપ્ત થાય છે. અને તે સ્થિરપ્રજ્ઞાના બંદે પદ્માનન્દસ્ય આત્મ-સ્વરૂપને અનુભવ કરે છે. ૩૦૮.

સમ્યગ્દષ્ટિમનુષ્યાણાં, સ્વાનુભવઃ પ્રકાશતે ।

તદુત્તરે ગુણસ્થાને, વિશેષતારતમ્યતા ॥૩૦૯॥

સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યોને સ્વાત્માનુભવ પ્રત્યક્ષ થાય છે, અને તેમાં તેના ગુણસ્થાનો પ્રમાણે તે અનુભવમાં વિશેષતા આવે છે. કેવલી પરમાત્માને સયોગી ગુણસ્થાને પૂર્ણ આત્મ-સ્વરૂપનો અનુભવ હોય છે અને તેઓ ભવ્યાત્માઓને ઉપદેશ કરી ભોક્ષમાં ગમન કરાવે છે. ૩૦૯

ચતસ્રો ભાવના ભાવ્યાઃ, સર્વકર્મવિનાશિકાઃ ।

દ્વાદશ ભાવના ભાવ્યા, મોહાદિવિષનાશિકાઃ ॥૩૧૦॥

ચૈત્રી, પ્રમોહ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ એ ચાર પ્રકારની ભાવનાઓ ભાવવી જોઈએ. એ ભાવનાઓ આત્મા ઉપર લાગેલા સર્વ કર્મોને નાશ કરનારી છે મોહનીયાદિ કર્મોના મહા વિષને નાશ કરનારી અનિત્ય આદિ બાર ભાવનાઓ ભાવવી જોઈએ. ૩૧૦.

ધર્મધ્યાનં હૃદિ ધ્યેયં, ધર્મધ્યાનસ્ય ભાવના ।

યત્ર તત્ર સદા ભાવ્યા, દિને રાત્રીં યદા તદા ॥૩૧૧॥

ઉપર્યુક્ત ભાવના ભાવવા સાથે ધર્મધ્યાનને પણ તારા હૃદયમાં રાખજો. આજ્ઞારૂપ, અપાયવિચારરૂપ, વિપાકવિચાર તથા લોકસ્વરૂપ એ ચાર પ્રકારના ધર્મ-ધ્યાનથી આત્માના સ્વરૂપનો તથા જડના સ્વરૂપનો નિક્ષય થાય છે. તેથી રાત્રે કે દિવસે ત્યાં સમય મળે ત્યાં ગમે તે સ્થળે ઉપરની ચાર ભાવના હંમેશાં ભાવવી જોઈએ. ૩૧૧

સર્વથા સર્વદા વ્રહ્મદૃષ્ટ્યા વિશ્વં નિભાલય ।

સર્વત્ર વ્રહ્મદૃષ્ટિ ત્વં, ધારયસ્વ સ્વમુક્તયે ॥૩૧૨॥

હે ભવ્યાત્મનું ! તું એકત્વભાવે-અલેદલાવે બ્રહ્મસ્વરૂપ-મય જગતના સર્વ પ્રાણીઓને સમ્યગ્દૃષ્ટિથી સર્વદા જોજો. જેથી સર્વત્ર તારી બ્રહ્મદૃષ્ટિ-અલેદદૃષ્ટિ થવાથી શત્રુ-મિત્ર ભાવનો વિનાશ થવાથી તારાં કર્મો દૂર થશે અને તું મુક્તિને પ્રાપ્ત કરીશ. ૩૧૨

एकमेव निजाऽऽत्मानं, चिन्तय स्वोपयोगतः ।

अन्यं सर्वं च विस्मृत्य, मग्नो भव निजाऽऽत्मनि ॥૩૧૩॥

હે ભવ્યાત્મનું ! સંસારના સર્વ જીવોને મિત્રસમ ગણીને તારા આત્મ-સ્વરૂપનું નિજાત્મામાં ઉપયોગપૂર્વક ચિંતવન કરજો બાકી બધું ભૂલી જઈને પોતાના આત્મ-સ્વરૂપમાં જ લીન થાવજો. ૩૧૩.

वागमुखपदारिणु. नुखं दुःखं च नास्ति भोः ।

दुःखदाहृतशक्तित्वं, जलेषु नास्ति जानत ॥૩૧૪॥

હે ભવ્યાત્મા ! બહારથી લાગતા મુખપાયક પદાર્થોમાં વાસ્તવમાં મુખ-દુઃખ નથી. ભોક્તાના અધ્ધવસાય પ્રમાણે તે વસ્તુ તેવી રીતે ભોગવાય જે, એક માણસને એક વસ્તુ મુખ-રૂપ લાગે જે બીજાને તે વસ્તુ દુઃખરૂપે લાગે જે તેથી જલ પાણીમાં મુખ આપવાની જે દુઃખ આપવાની રૂઝિ નદી-એ નિદ્રામાં જાગુતો. ૩૧૪.

દુઃખં આત્મસ્વભાવો ન, સુખમાઽઽત્મસ્વભાવતઃ ।

દુઃખં વૈભાવિકં ચાસ્તિ, સુખં સ્વાભાવિકં નિજે ॥૩૧૫॥

શરીરમાં દુઃખ કે સુખ ઉપજે છે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. આધ્યાત્મિક સુખ એ જ આત્માનો સ્વભાવ છે. દુઃખ એ વિભાવ દશાતું કારણ છે. જ્યારે સુખ એ સ્વાભાવિક છે. ૩૧૫.

દુઃખં ભવતિ મોહેન, સુખં નિર્મોહભાવતઃ ।

આત્મોપયોગતઃ કર્મ, જિત્વા સુખી ભવ સ્વયમ્ ॥૩૧૬॥

મોહથી પ્રાણી દુઃખી થાય છે. અને નિર્મોહ દશાથી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી હે ભગ્યાત્મન્ ! તું તારા આત્મસ્વરૂપના ધ્યાનથી ક્રમોને છુટીને સ્વયં સુખી થા. ૩૧૬.

પ્રમાદં મા કુરુ સ્વાઽઽત્મન્ !! જાગૃહિ ત્વં પ્રતિક્ષણમ્ ।

શુદ્ધોપયોગવીર્યેણ, કર્મનાશોઽસ્તિ નિશ્ચયઃ ॥૩૧૭॥

હે ભગ્યાત્મન્ ! તું જરા પણ ગફલતમાં ન રહીશ, પ્રતિક્ષણ જાગતો રહેજે અને તારા શુદ્ધ આત્માના ઉપયોગ-રૂપ વીર્યને ફેરવીને તારા ક્રમોનો નાશ કરજે. ૩૧૭.

સર્વાચારવિચારેષુ, સાક્ષી સમો યદા ભવેત્ ।

કૃત્સ્નકર્મક્ષયો મોક્ષઃ પ્રત્યક્ષમનુભૂયતે ॥૩૧૮॥

સર્વ પ્રકારના પરપરાગત આચાર-વિચારોમાં આત્મા જ્યારે સાક્ષીરૂપે વર્તે છે ત્યારે સર્વ ક્રમોનો ક્ષય કરીને આત્મા મોક્ષ-સુખનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરે છે. ૩૧૮.

મોક્ષાનન્દસ્તુ ચાત્રૈવ, પ્રત્યક્ષમનુભૂયતે ।

મયા ધ્યાનોપયોગેન, ક્ષયોપશમભાવતઃ ॥૩૧૯॥

પરમ ધ્યાન કરનારા અધ્યાત્મ યોગીઓને અહીં જ મોક્ષના આનંદનો અનુભવ થાય છે જેમ આનંદધન, ચિદાનંદ, મણિચંદ, દેવચંદ્ર વગેરે મહાત્માઓ આત્મ-સ્વરૂપમાં મગ્ન થઈ ક્ષયોપશમભાવે મોક્ષસુખનો અનુભવ કરતા હતા; તેમ મને પણ શુદ્ધ નિર્વિકલ્પક ધ્યાનના બળે ક્ષયોપશમ-ભાવથી મોક્ષાનંદનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો છે. ૩૧૯.

શુભાશુભપદાર્થેષુ, શુભાશુભં ન માસતે ।

તદાઽઝ્મનો ભવેન્મુક્તિ-સ્તત્ર કિશ્ચિન્ન સંસયઃ ॥૩૨૦॥

જ્યારે આત્માને સારા કે નરસા પદાર્થોમાં સારું કે નરમું ભાસતું નથી ત્યારે આત્માની મુક્તિ થાય છે એમાં જરાય શંકા નથી. ૩૨૦.

બધ્નન્તિ ન તિજાઽઝ્માનં, વિપયા મોહમન્તરા ।

આત્મશુદ્ધોપયોગેન, મોહો નશ્યતિ દુઃખદઃ ॥૩૨૧॥

પદાર્થોમાં જે મોહ રહેલો છે તે મોહ આત્માને કર્મોથી જકડે છે. આત્માના શુદ્ધોપયોગથી તે દુઃખદાથી મોહ નાશ પામે છે. ૩૨૧.

વ્યક્તશુદ્ધોપયોગેન, વર્તિત્વવ્યં ક્ષણે ક્ષણે ।

વ્યક્તશુદ્ધોપયોગેન, વર્તસ્વ ચેતન ! સ્વયમ્ ॥૩૨૨॥

હે શબ્દાત્મનું ! વ્યક્ત એવા શુદ્ધ સ્વરૂપથી આત્માના ઉપયોગમાં કહે કહે અપ્રમાત્રી ધર્મને પ્રવૃત્તિ કરજે. કેમ કે 'સ્વયં' તું ચેતે જ વ્યક્તભાવે-પ્રત્યક્ષપણે શુદ્ધોપયોગી પરમ-પ્રજ્ઞ તું છે. ૩૨૨.

સર્વત્ર સત્તયા માવ્યા, શુદ્ધાદૈતસ્ય માવના ।

તયા જાગર્તિ દેહસ્થઃ, શક્કરો નિર્ગુણો જિનઃ ॥૩૫૧॥

હે ભવ્યાત્મન ! તું અદૈત ભાવનાવડે સર્વં જીવાત્માઓને એક શંકર સમાન નિર્ગુણ સત્ત્વ, રજ અને તામસ ગુણરહિત શુદ્ધ જિનેશ્વર સમાન ભાવનામાં ઉતારજે. જેથી શરીરમાં રહેલો આત્મા, મોહ, નિદ્રા, ત્યાગ કરીને આત્મસ્વરૂપ પરમ ભાવનાને ભજનારો થાય. ૩૫૧

સર્વત્ર માવના માવ્યા, હ્યેકાઽઽત્મનશ્ચ સત્તયા ।

અમેદબ્રહ્મ જાગર્તિ, રાગદ્વેષો વિના હૃદિ ॥૩૫૨॥

સર્વત્ર સર્વં જીવાત્માઓ પ્રત્યે સંબંધનયની સત્તાએ એક સ્વરૂપે અલેહભાવે રાગ-દ્વેષના અભાવ વિના એક આત્મત્વની ભાવના, સમત્વભાવે ભાવવાથી પરમ બ્રહ્મ-સ્વરૂપની હૃદયમાં જાગૃતિ થાય છે ૩૫૨.

દ્વૈતં હિ રાગરોપસ્થં, નિર્જિતં યેન યોગિના ।

શુદ્ધાદૈતઃ સ વિજ્ઞેયો, જિનો રામો હરિર્હરઃ ॥૩૫૩॥

આ મારું, આ તારું એવી રાગ-દ્વેષની ભાવનાથી યુક્ત જે દૈતપણું તે જે યોગીએ નાશ કર્યું છે તે યોગી સમભાવમ સ્થિર હોવાથી તે શુદ્ધ અદૈતવાદી સમજવા અને તેએ રાગદ્વેષને જિતનારા હોવાથી જિન, આત્મસ્વરૂપમાં રમ કરનારા હોવાથી રામ, સર્વં પ્રાણિઓના પાપને હરણ કરનાર હોવાથી હરિ તથા જન્મ-મરણને હરનારા હોવાથી હરન નામથી જોળખાય છે ૩૫૩

एकेश्वरो हृदि व्यक्तो, निजाऽऽत्मा दृश्यते प्रभुः ।

દેવમુદ્રેઃ પ્રકર્તાઽપિ, ચાકર્તા બ્રહ્મભાવનઃ ॥૧૫૪॥

હે બળ્યાત્મનું ! આપણા શરીરમાં રહેલો મનોગળ્યનો અધિષ્ઠાતા વ્યક્તપણે એક જ ઇશ્વર પ્રભુ છે, અને ધ્યાનબળે તેને જોઈ શકાય છે. તે શરીર અદિને ઉત્પન્ન કરનારા હોવા છતાં અને શરીરનો લોગ કરનાર હોવા છતાં, નિશ્ચયનયથી તે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના જ શુભવાળો હોવાથી અકર્તા પણ છે. ૩૫૪.

दर्शन-ज्ञान-चारित्र, -विशिष्टोऽनादिकाकृतः ।

आत्मैव कर्मनाशात्स, भवेन्नारायणः प्रभुः ॥૧૫૫॥

આત્મા અનાદિકાળથી જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રશુભથી શુદ્ધ રહેલો છે, અને આત્મા ઉપર અનાદિકાળથી જે કર્મો લાગેલાં છે તે કર્મોના નાશથી તે સ્વયં નારાયણ બને છે અને તેજ સિદ્ધ પરમાત્મારૂપ પ્રભુ છે ૩૫૫

तात्त्विकज्ञानरूपा न, शुद्धाद्वैतादिभावना ।

सा च चित्तदिशुद्ध्यर्थ. भावनात्त्वौપचारिकी ॥૩૫૬॥

આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરતાં નયના અવલમ્બનથી આત્માને અઠંતભાવે ચિંતવવો, ઠંતભાવે ચિતવવો. અદિકર્તા, ભોક્તા, કર્તા, અકર્તારૂપે ચિંતવવો. અનેકાન્તભાવે વિચારતા સર્વ દર્શનોમાં તેનું વ્યાપકત્વપણું સમજાવ્યું છે. તે આત્મસ્વરૂપની શક્તિ સ્વયં માટે લાવનારૂપે કહેવાયું છે, તેમા એકાન્તતાએ પરમાદિકતા ન સમજવી. કેમકે આત્મસ્વરૂપની શુદ્ધતા સ્વયં માટે ઔપચારિક અધેશાએ દર્શાવવામાં આવે છે ૩૫૬

સર્વત્ર સત્તયા માવ્યા, શુદ્ધાદૈતસ્ય માવના ।

તયા જાગર્તિ દેહસ્થઃ, શક્રો નિર્ગુણો જિનઃ ॥૩૫૧॥

હે ભવ્યાત્મન ! તું અદૈત ભાવનાવડે સર્વ જીવાત્માઓને એક શંકર સમાન નિર્ગુણ સત્ત્વ, રજ અને તામસ ગુણરહિત શુદ્ધ જિનેશ્વર સમાન ભાવનામાં ઉતારજો. જેથી શરીરમાં રહેલો આત્મા, મોહ, નિદ્રા, ત્યાગ કરીને આત્મસ્વરૂપ પરમ ભાવનાને ભજનારો થાય. ૩૫૧

સર્વત્ર માવના માવ્યા, હ્યેકાઽઽત્મનશ્ચ સત્તયા ।

અભેદબ્રહ્મ જાગર્તિ, રાગદ્વેષો વિના હૃદિ ॥૩૫૨॥

સર્વત્ર સર્વ જીવાત્માઓ પ્રત્યે સંબ્રહ્મચની સત્તાએ એક સ્વરૂપે અભેદભાવે રાગ-દ્વેષના અભાવ વિના એક આત્મત્વની ભાવના, સમત્વભાવે ભાવવાથી પરમ બ્રહ્મ-સ્વરૂપની હૃદયમાં ભગૃતિ થાય છે ૩૫૨.

દ્વૈતં હિ રાગરોપસ્થં, નિર્જિતં યેન યોગિના ।

શુદ્ધાદૈતઃ સ વિજ્ઞેયો, જિનો રામો હરિર્હરઃ ॥૩૫૩॥

આ મારું, આ તારું એવી રાગ-દ્વેષની ભાવનાથી યુક્ત જે દ્વૈતપાત્રું તે જે યોગીએ નાશ કર્યું છે તે યોગી સમભાવમાં સ્થિર હોવાથી તે શુદ્ધ અદૈતવાદી સમજવા અને તેઓ રાગદ્વેષને જિતનારા હોવાથી જિન, આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરનારા હોવાથી રામ, સર્વ પ્રાણીઓના પાપને હરણ કરનારા હોવાથી હરિ તથા જન્મ-મરણને હરનારા હોવાથી હરના નામથી ઓળખાય છે. ૩૫૩.

एकेश्वरो हृदि व्यक्तो, निजाऽऽत्मा दृश्यते प्रभुः ।

देहसृष्टेः प्रकर्ताऽपि, चाकर्ता ब्रह्मभावतः ॥૧૫૪॥

હે ભગવાત્મનું ! આપણા શરીરમાં રહેલો મનોરાજ્યનો આધિપતા વ્યક્તપણે એક જ હશ્વર પ્રભુ છે, અને ધ્યાનપણે તેને ભેધ શકાય છે. તે શરીર સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનારા હોવા છતાં અને શરીરનો ભોગ કરનાર હોવા છતાં, નિશ્ચયતયથી તે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના જ શુભપાળો હોવાથી અકર્તા પણ છે. ૩૫૪.

दर्शन-ज्ञान-चारित्र, -विशिष्टोऽनादिकालतः ।

आत्मैव कर्मनाशात्स, भवेन्नारायणः प्रभुः ॥૧૫૫॥

આત્મા અનાદિકાળથી જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રશુભથી શુદ્ધ રહેલો છે, અને આત્મા ઉપર અનાદિકાળથી જે કર્મો હાગેલાં છે તે કર્મોના નાશથી તે સ્વયં નારાયણ બને છે અને તેજ સિદ્ધ પરમાત્મારૂપ પ્રભુ છે ૩૫૫

तात्त्विकज्ञानरूपा न, शुद्धाद्वैतादिभावना ।

सा च चित्तपिशुद्धयर्थ, भावनात्वीपचारिकी ॥૧૫૬॥

આત્મ સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં નયના અવલમ્બનથી આત્માને અદંતભાવે ચિંતવવો, દંતભાવે ચિંતવવો. સૃષ્ટિકર્તા, ભોક્તા, દર્તા, અકર્તારૂપે ચિંતવવો. અને માન્યતાએ વિચારતાં સર્વ રાજ્યોમાં તેનું વ્યાપકત્વપણું સમજાવ્યું છે. તે આત્મસ્વરૂપની શુદ્ધતા કરવા માટે ભાવનારૂપે રહેવાનું છે, તેના સ્વેદાન્તનાએ પદ્મોદિદાના ન સમજવી. કેમકે આત્મસ્વરૂપની શુદ્ધતા કરવા માટે સૌપચારિક સ્પર્ધાએ રાજ્યવાગાં આપ્યું છે.

આત્મૈવ સર્વસારોઽસ્તિ. મિથ્યાસ્તિ જડજીવનમ્ ।
દેહજીવનતો મિત્ર-માઽઽત્મનો જીવનં તવ ॥૩૭૦॥

આત્મા એ જ સારભૂત છે. જડ પદાર્થોમાં આસક્ત બની
જીવન વીતાવવું એ મિથ્યા છે તારું આત્મિકજીવન શરીર-
જીવનથી ભિન્ન છે. ૩૭૦

બ્રહ્મણો જીવનં સ્મૃત્વા, વિસ્મૃત્ય મોહજીવનમ્ ।
દેહજીવનતો જીવ ! ! બ્રહ્મજીવનલાભતઃ ॥૩૭૧॥

હે આત્મન્ ! તું પરમ બ્રહ્મસ્વરૂપનું સ્મરણ કરીને અને
મોહમય જીવનને ભૂલી જઈને બ્રહ્મજીવનના લાભ યુક્ત શરીર
અને પ્રાપ્ત થી જીવજે. ૩૭૧.

મ્રિયસ્વ મોહમાવાત્સં, જીવઽઽત્મજીવનેન હિ ।
ત્વમેવાઽસ્તિ સ્વયં બ્રહ્મ, કિમન્યત્ર પ્રધાવસિ ॥૩૭૨॥

હે લવ્યાત્મન્ ! તું મોહલાવરૂપ પચાંચોથી મરણ પ્રાપ્ત
કર, અને આત્મજીવન વડે જીવ તું જ સ્વયં બ્રહ્મરૂપ છે,
અન્યત્ર શા માટે ફાંફાં મારે છે ? ૩૭૨.

આત્મદૃષ્ટ્યા ભવેદાઽઽત્મા, પરમાત્મા સ્વયં પ્રમુઃ ।
મીતં કર્તું સમર્થો ન, ત્વામન્યો નિર્ભયોઽસિ હિ ॥૩૭૩॥

જ્યારે આત્મામાં સ્વ-સ્વરૂપની જ્ઞાનમય આત્મદૃષ્ટિ જાગૃત
થાય છે ત્યારે આત્મા સ્વયં પરમાત્મા બને છે. તને કોઈ
પણ કામ ઉત્પન્ન કરવાને સમર્થ નથી. તું સ્વયં અનન્ત વીર્ય-
પરાક્રમવાળો હોવાથી નિર્ભય છે. ૩૭૩.

આત્મપ્રભું વિના નાન્યા. મિથ્યેચ્છા તેઽસ્તિ ચેદ્ભૂતિ ।

સમભાવોઽસ્તિ ચેત્તર્હિ, નેચ્છાયા હિ પ્રયોજનમ્ ॥૩૭૪॥

હે ભવ્યાત્મનુ ! જો તારા હૃદયમાં આત્મા એ જ પરમાત્મા છે, તે સિવાય બાકી બધું મિથ્યા છે તો તને બાહ્ય કૌંઠપણુ પદાર્થો ઉપર રાગ-દેષ ન થાય અને સમભાવની પ્રાપ્તિ થાય અને સમભાવ આખ્યા પછી કૌંઠપણુ ઇચ્છાનુ પ્રયોજન નથી નેહતું. ૩૭૪.

ત્યાગશ્ચ ગ્રહણં સર્વ, - મિચ્છયા ન ભવેત્તદા ।

ત્યાગગ્રહણકર્તાઽપિ, સ્વયમાઽઽત્મા ભવેઽજ્ઞિનઃ ॥૩૭૫॥

જ્યારે આત્મામાં કૌંઠ પણુ સુખની ઇચ્છા નથી નેહતી અને ઉદય ભાવે સર્વ પ્રવૃત્તિ મનોસકલપ-વિકલપ વિના થાય છે ત્યારે ઇચ્છા વિના ઔદયિકભાવે ત્યાગ-ગ્રહણ દરનારે આત્મા સ્વયં દેવલી પરમાત્મા થાય છે ૩૭૫.

ત્યાગશ્ચ ગ્રહણં સર્વ, પ્રારબ્ધસ્ય પ્રયોગતઃ ।

ભવેત્તદા સ્વયં દ્રાક્ષ, - રૂપેણ ભગવાન્ સ્વત્ ॥૩૭૬॥

જ્યારે પૂર્વે આત્મયોગિને ગ્રહણ કે ત્યાગની દિવ્ય ઔદયિક ભાવ આવશી પ્રાગ્બધના પ્રયોગથી જ થાય છે, ત્યારે આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ અવિદ્યારી બની ધાતિર્મનને ત્યાગ દરની વીતરાગ ધ્યેયો એવો સ્વયં ચોતે પરમશ્રદ્ધસ્વરૂપને દરનારે, સામ્યતપસે ભગવાનુ થાય છે ૩૭૬

પ્રારબ્ધકર્મતો દેહ, - ર્હીતનમ્ પ્રમાણતઃ ।

ભવેત્તદાપિ નિર્જન, - આત્મા સાત્ત્વવ્યોમનઃ ॥૩૭૭॥

જ્યારે પૂર્ણ યોગીશ્વર પ્રારબ્ધ-ઉદયમાં વર્તતા કર્મતા યોગથી દેહ-ઇન્દ્રિય-મન-પ્રાણ-જીવન તેની પ્રવૃત્તિના માત્ર સાધન રૂપે રહે છે અને તે પણ સંકલ્પ-વિકલ્પ વિચારથી રહિત વ્યાપાર વિનાનું જ પ્રાયઃ હોય છે, ત્યારે આત્માને કોઈ પણ પ્રકારનો શુભાશુભ બંધ નથી થતો. આત્મા સાક્ષીરૂપે ઉપયોગમાં જ રહે છે. ૩૭૭.

यत्र तर्का न गच्छन्ति, यत्र नैव मनोगतिः ।

रागद्वेषलયો यत्र, तत्राऽऽत्मा जायते प्रभुः ॥૩૭૮॥

જ્યાં તર્કવાદિઓના તર્કો પહોંચી શકતા નથી, અને જ્યાં મન પણ પહોંચી શકતું નથી અને જ્યાં રાગ-દ્વેષનો નાશ થઈ જાય છે-તેવી સ્થિતિ થતાં આત્મા પરમાત્મા બની જાય છે. ૩૭૮.

शुद्धप्रेमप्रवाहेण, द्वेषपादिदोषसंक्षयः ।

द्वेषपादिदोषनाशाद्धि, स्वाऽऽत्मा भवति कैवली ॥૩૭૯॥

શુદ્ધ પ્રેમમય આત્મ-સ્વરૂપના પ્રવાહ વડે રાગ-દ્વેષાદિ દોષોનો નાશ થાય છે અને રાગ-દ્વેષાદિ દોષોના નાશ થવાથી જ આત્મા કેવલજ્ઞાનને ધારણ કરનારો પરમાત્મા બને છે. ૩૭૯.

पश्य निजाऽऽत्मसौन्दर्यं, देवानामपि दुर्लभम् ।

आत्मसौन्दर्यकामेन, सन्तोषो जायते हृदि ॥૩૮૦॥

તે બળ્યાત્મનું ! તું બધું છોડી હૃદયને દેવતાઓને પણ દુર્લભ એવા તારા આત્મ-સ્વરૂપના સુંદરપણાને જો. એવા આત્મ-સૌન્દર્યના દર્શનથી તારા હૃદયમાં પરમ-સંતોષ ઉત્પન્ન થશે. ૩૮૦.

નાર્યાદિદેહરૂપાદિ-સૌન્દર્ય તત્ત્વ કલ્પિતમ્ ।

ક્ષણિકં ચ હૃદિ જ્ઞાતા, તત્ર જ્ઞાની ન મુદ્યતિ ॥૬૮૧॥

• સ્ત્રી-પુરુષો વગેરેના શરીરમાં દેખાતા રૂપ વગેરેની જે સુંદરતા છે તે સુન્દરતા તો શૃંગારી ભાષામાં મોહનીય હર્મના ઉદયથી દેખાયેલી છે, અને ક્ષણિક છે-એમ હૃદયમાં અમલ જ્ઞાની પુરુષો એમાં મુગ્ધાતા નથી. ૩૮૧

દાઘમૌન્દર્યમોદસ્તુ, વ્રાજમૌન્દર્યદર્ગનાત્ ।

નશ્યત્યેવ રવેર્ભાસિ, -રતમોનાશો યથા તથા ॥૬૮૨॥

આત્માને જ્યારે પ્રદા-પરમાત્માના સ્વરૂપની સુંદરતાના દર્શન થાય છે ત્યારે શરીરમાં રહેલી બાહ્ય સુંદરતાનો મોહ તત્કાળ નાશ પામે છે. જેમ સૂર્યના ધિસ્થોળી અંધકાર ભાગી જાય છે તેમ. ૩૮૨.

આત્મસૌન્દર્યલાભેન. રૂપાદિમોદહત્તયઃ ।

નશ્યન્તિ વ્રાજસૌન્દર્ય, ભાસતે વિશ્વદેરિનામ્ ॥૬૮૩॥

આત્મ-સ્વરૂપની સહજ સુંદરતાનો લાભ જ્યારે મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ધૌગલિક રૂપ-રસ-ગન્ધ-સ્પર્શ-શબ્દ આદિમાં જે મોહવૃત્તિ હોય છે તે નાશ પામે છે અને રસાન્ના અમલ પ્રાપ્તિઓમાં તેથી પ્રદા-સુન્દરતાને આત્મ-સ્વરૂપને જે ૩૮૩.

સર્વં વ્રાજમૌન્દર્ય, રવો હિ યજ્ઞ તત્ત્વ ।

વ્રાજમૌન્દર્યમોદય, નાશો મર્યાદા નશ્વર્યાદ્ ।

વ્રાજમૌન્દર્યમોદય, નાશો મર્યાદા નશ્વર્યાદ્ ।

સુંદરતાના દર્શન થાય છે, ત્યારે જડ પદાર્થોમાં-શ્રીઓના શરીર વગેરેમાં રહેલો જે સુંદરતાનો મોહ તે તત્ક્ષણ નાશ પામે છે. ૩૮૪.

આત્માનમન્તરાન્યત્ર, સૌન્દર્યં નૈવ વિચિતે ।

અતઃ શુદ્ધાઽઽત્મસૌન્દર્યં, પશ્યાઽઽત્મના હિ ચેતન ! ॥૩૮૫॥

હે ભગ્ય પુરુષ ! આત્માને છોડીને અન્યત્ર ક્યાંય પણ સુંદરતા નથી રહેલી એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે તેથી તું તારા આત્માવડે શુદ્ધ આત્મિક સુંદરતાનું નિરીક્ષણ કર. ૩૮૫.

યાવન્ન બ્રહ્મસૌન્દર્યં, દૃશ્યતે હિ નિજાઽઽત્મના ।

તાવજ્જહસ્ય સૌન્દર્યં, મોહો ભવતિ દેહિનામ્ ॥૩૮૬॥

જ્યાંસુધી પોતાના આત્માવડે બ્રહ્મ-સૌન્દર્ય નથી જોવાયું, ત્યાંસુધી જ પ્રાણીઓને જડ પદાર્થો ઉપર મોહ ટકે છે. ૩૮૬.

આત્મસૌન્દર્યરૂપેણ, દર્શનં સર્વદેહિનામ્ ।

જાયતે હિ તદા બ્રહ્મ-સુખાસ્વાદઃ પ્રજાયતે ॥૩૮૭॥

જ્યારે ભગ્યાત્માઓ પોતાના આત્મસ્વરૂપની સુંદરતાના દર્શન સર્વ જાતના પ્રાણીઓમા દેખશે ત્યારે પોતાનામા રહેલો આત્મ-સ્વરૂપનો આનંદ અનુભવશે અને ત્યારે પરમ બ્રહ્મના સુખનો સુંદર આસ્વાદ તેને પોતાને પ્રગટલાવે થશે. ૩૮૭.

વિશ્વજીવૈઃ સમં સત્યા, નિષ્કામમિત્રભાવના ।

યેષાં જાતા સદા તેષા, -માઽઽત્મજીવનતા ભવેત્ ॥૩૮૮॥

જ્યારે સર્વ જગતના જીવોની સાથે સમભાવપૂર્વક સત્ય અને નિષ્કામ-કેદારપણ મૃદ્ધા વિનાની મૈત્રીભાવના પ્રગટ થશે

ત્યારે તે સર્વ લબ્યાત્માઓને આત્મ-જીવનની-પરમશ્રેષ્ઠ પ્રદ્ય-
મ્વરૂપની સ્મૃતિમય જીવન-ભાવના ઉત્પન્ન થશે ૩૮૮.

, આત્મેતદયં જગતા નાર્થ, કૃતં યેન નિજાડ્ઝમના ।

વિદ્યતસ્તસ્ય નાજો ન, વિશ્વનાજોડરિત નો તતઃ ॥૧૮૯॥

જ્યારે લબ્યાત્માઓને સર્વ જગતના જીવો પ્રત્યે જોઈ
આત્મ-સ્વરૂપની ભાવના જાગૃત થશે ત્યારે તે લબ્યાત્માઓ
પોતાના આત્મા ગમાન સર્વ જીવોને ગણશે, વિશ્વના જીવોથી
ન તેો તેનો નાશ થાય છે, અને તેનાથી વિશ્વના જીવોનો નાશ
પણ થતો નથી મતલબ કે અભેદ-બધુ' જોઈશેક થાય છે ૩૮૯.

આત્મનો નવધા ભક્તિ, વિના વિશિષ્ટ રોગ્યતે ।

યસ્ય તસ્ય દિ ભક્તસ્ય, દિ વ્યક્તઃ પ્રશુભધેત્ ॥૧૯૦॥

જે ભક્તના આત્મામાં નવ પ્રકારની ભક્તિ દેવશુર-પરમ
પ્રત્યે પ્રકટ થાય છે, અને તે સિવાય બીજું કંઈ તેને રહેતું
નથી, તે ભક્તના હૃદયમાં પરમાત્મા પ્રગટ થાય છે. ૩૯૦

માત્રણો ભાવનાદિઃ, સર્વેષાં વ્યાપિતા યજા ।

મદાડ્ઝમનઃ સમદિત્વં, જાયો દાનરક્તિઃ ॥૧૯૧॥

જ્યારે લબ્યાત્માઓની ભાવનામય દિશ રહેતી જાય ત્યારે
જે પ્રત્યે જોઈ શકાય તેવા સર્વ આત્માઓ પ્રત્યે સમાવેશ થાય
દેવ પ્રદેશના સર્વ આત્માઓ પ્રત્યે સમાવેશ થાય ૩૯૧

વિદ્યતસ્તસ્ય નાજો ન, વિશ્વનાજોડરિત નો તતઃ ॥૧૯૨॥

વિદ્યતસ્તસ્ય નાજો ન, વિશ્વનાજોડરિત નો તતઃ ॥૧૯૩॥

સત્તાએ આપણે આત્મા સર્વ જગત્માં વ્યાપક છે અને કેવલજ્ઞાનની શક્તિથી વ્યક્તરૂપે વ્યાપક છે. તેથી અપેક્ષાએ આત્મા કેવલજ્ઞાનની શક્તિથી સર્વવ્યાપક છે. દેહવ્યાપકભાવે વ્યક્તિરૂપે પોતાનો નાનો આત્મા વ્યાપકભાવે શ્રદ્ધા કરાયેલો સગજવો. ૩૯૨.

અધ્યાત્મશાન્તિવાઙ્છા ચૈત્કુરુ બ્રહ્મપ્રચિન્તનમ્ ।

દૈહાધ્યાસવિનિર્મુક્ત્યા, - બ્રહ્મશાન્તિઃ પ્રકાશતે ॥૩૯૩॥

હો ભવ્યાત્મન! જો તું અધ્યાત્મ-શાન્તિની ઇચ્છા રાખતો હો તો નિરંતર પરમ પ્રદાસ્વરૂપનું ચિન્તન કર. અને સ્ત્રી-ધન-કુટુંબ-પરિવારરૂપ પુદ્ગલમય દેહની મમતા છોડી દે, જેથી પરમશાન્તિ પ્રગટ થશે. ૩૯૩.

સર્વજાતીયસંકલ્પ, - વિકલ્પસ્ય નિરોધતઃ ।

આત્મશાન્તિર્ભવેત્પૂર્ણા, નાન્યથા કોટિયત્નતઃ ॥૩૯૪॥

બધા પ્રકારના સારા કે નરસા મનના સંકલ્પ અને વિકલ્પો રોકવાથી પૂર્ણ - અર્થાત્ આત્મશાન્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. મનના સંકલ્પ-વિકલ્પોને રોક્યા સિવાય કોઈ યત્ન કરવા છતાં પણ આત્મિક શાન્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. તેથી જ કહેવાય છે કે, 'મન સાધ્યું તેણે સધળું સાધ્યું.' ૩૯૪.

અહંવૃત્ત્યા મૃતો મક્તો, બ્રહ્મરૂપેણ જીવતિ ।

જીવન્સન્નપિ સ જ્ઞેયો, મૃતો મોહેન જીવકઃ ॥૩૯૫॥

જ્યારે મનમાંથી 'હું' 'મારું' એવી ભાવનાઓ નાશ પામે છે ત્યારે બ્રહ્મ પ્રદાસ્વરૂપે જીવે છે, પણ જે ગળાફૂલ

મોક્ષમાં પડેલો છે તે જીવ જીવવા છતાં પણ મરણ પામ્યા તુલ્ય
મમજવો. ૩૯૫

, આન્માનન્દરસી જ્ઞાની. મોક્ષાર્થ દેહવાગ્કઃ ।

પ્રવૃત્તીં વા નિવૃત્તીં વા, મમભાવેન વર્તકઃ ॥૩૯૬॥

જે ભવ્યાત્મા આત્મ-સ્વરૂપના આનંદનો ગ્રીચો છે તે
મોક્ષપ્રાપ્તિને માટે જ દેહને ધરતો હોવાથી મૃક્ષમ છે જાણ
દાઉપણું જીવેલી પીડા ન થાય એવા ઉપયોગપૂર્વક આન્ત્રિને
ધરતો હોવાથી સંસારની સર્વ પ્રવૃત્તિમા છે નિવૃત્તિમાં મમ-
ભાવપણું રહે છે. ૩૯૬

जीवे जीवे मतिर्भिन्ना, रुचिर्भिन्ना स्वकर्मतः ।

दृष्टुर्मुहुः प्रजायन्ते. नवीनाः बुद्धिर्पर्यवाः ॥૩૯૭॥

પ્રત્યેક જીવમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની જીવિ હોય છે, અને
રુચિ પણ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. તેથી પ્રત્યેક જીવના પોતપોતાના
કર્મવશ નવીન પ્રકારના જીવિના પર્માણે વારંવાર ઉત્પન્ન થાય
છે, તેથી જન્મથી લઈને મરણ પર્વાન્ત એક પ્રમાણની જીવિ
હોતી નથી. ૩૯૭.

विद्याया न स्थिराः मन्ति. विषयमनर्घदेहिनाम् ।

उत्पादय विनाशो हि. विद्यागणां भवेन्मदा ॥૩૯૮॥

જ્ઞાનમાં નેના સર્વ પ્રાપ્તિઓના વિદ્યાર્થી રહેતાં છે,
અર્થાત્ નિર્વિકલ્પ રહેતા, પરંતુ જીવિ અનુરૂપ વિદ્યા
પ્રદાતા દેહારૂપ દેહને મદા કરે એ સત્ય હોવાથી વિદ્યાર્થી
ઉત્પન્ન થાય છે તેવી વાત, ૩૯૮

યાવન્મનો ભવેત્તાવ, - દ્વિચારાચારભેદતા ।

વિશ્વસ્થસર્વલોકાનાં, - દર્શનધર્મકર્મસુ ॥૩૯૯॥

સંસારમાં રહેલા સર્વ પ્રાણિઓના દર્શન-તત્ત્વજ્ઞાન, ધર્મ-
આચરણ અને કર્મ-અનુષ્ઠાનોમાં જ્યાંસુધી મન રહેલું છે
ત્યાંસુધી વિચાર અને આચરણની બિન્નતા રહેવાની જ. ૩૯૯

વિશ્વસ્થસર્વજીવાનાં, - વૈચિત્ર્યં દૃશ્યતે ચ યત્ ।

તત્તુ મનઃપ્રભેદેન, તથા કર્મપ્રભાવતઃ ॥૪૦૦॥

અતો વિચારકાર્યાભ્યાં, ધર્મેક્યં વિશ્વદેહિનામ્ ।

ન ભૂતમચ્ચર્પ્યન્તં. ભાવિનિ ન ભવિષ્યતિ ॥૪૦૧॥

સંસારમાં રહેલા સર્વજીવોની અનાદિકાળથી જે વિચિત્રતા
દેખાય છે તે મનના સંકલ્પ-વિકલ્પ ભેદોથી અને કર્મના
પ્રભાવથી છે. સંસારના જીવોની વિચાર અને કાર્યમાં
એકપણું-એક ધર્મપણું આજ સુધી થયું નથી અને ભવિષ્યમાં
થશે નહિ. ૪૦૦-૪૦૧.

મનોભેદેષુ લોકેષુ, જ્ઞાની સમત્વધારકઃ ।

આત્મજ્ઞાનોપદેશઞ્ચ. દદાતિ વિશ્વદેહિનઃ ॥૪૦૨॥

જગતમાં સર્વ લોકોમાં પૂર્વકર્મ અને વર્તમાનમાં જેઓનો
સંસર્ગ હોય, તેના કારણે સર્વમાં જુદા જુદા મનોની વિચાર
ધારા ચાલતી હોય છે માટે સમ્યગ્જ્ઞાની સર્વ જીવો પ્રત્યે
સમત્વ ભાવને ધારણ કરીને સર્વ વિશ્વના જીવો ઉપર ઉપકાર
કર્મની ધારણાથી આત્મજ્ઞાનની શુદ્ધતા થાય, પવિત્ર આચાર,
વિચારો થાય-તેવો ઉપદેશ કરવો જોઈએ ૪૦૨.

મનોવિચારભેદૈશ્વ, ધર્માચારેષુ ભેદના ।

રાજ્યાદિકપટ્ટત્તીનાં, સર્વંત્ર ભેદતા મુવિ ॥૪૦૩॥

મનમાં વિચારોની ભિન્નતાના કારણે ધર્મના આચાર-વિચારોમાં ભેદ પડે છે. તેમજ રાજ્યમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય, સમાજવાદ, સામ્યવાદ, લોકવાદ, લશ્કરવાદ એમ પરસ્પર વિચારોના ભેદથી અનેક પ્રકારની ભિન્ન ભિન્ન પ્રવૃત્તિઓ આ સંસ્થામાં જોવાય છે. ૪૦૩.

અનાદિવાક્યતો ભેદો-ડમ્બઘ માવિનિ વત્તર્યંતિ ।

મૃદ્ધ્યન્તિ મોદિનરત્તેન, શાસ્ત્રાસ્રમંત્રતઃ સદા ॥૪૦૪॥

અનાદિવાક્યથી આ સંસારમાં વિચારોની ભિન્નતા હતી અને અવિધ્યકાળમાં પણ રહેશે વિચારોની ભિન્નતાના કારણે મૃગ્ય માણસો શસ્ત્ર, અસ્ત્ર અને મંત્રથી લઈ જે અનેક દુઃખી થાય છે. ૪૦૪.

મનઃકર્માદિભેદસ્તુ, વર્તંતે સર્વંદેરિનામ્ ।

વિષારાચારભેદેન, યોદ્ધવ્યં ન પદાચન ॥૪૦૫॥

મન અને કર્મ વગેરેનો ભેદ સર્વ પ્રાણીઓમાં અનાદિ કાળથી રહેલો છે. સમજૂ પ્રાણીઓએ વિચાર અને આચારના ભેદથી ક્યારેય પણ દરજ્જા ન તોળે ૪૦૫

જાગ્યજ્ઞાનસ્ય તામેન, મનોલયો મહેન્દ્રતા ।

તદા નિજાડજ્ઞમના સાર્થ, દિવ્યેષ્વં સર્વથા મહેન્દ્ર । ૪૦૬।

જ્ઞાતમજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા પછી જરૂર જ નહીં તો જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યાર પોતાના જ્ઞાતમાર્ગ ન હોય જોય તો જ્ઞાન મહેન્દ્ર મહેન્દ્ર સાર્થ દેવે દેવે ૪૦૬

વિચારાચારભેદેન, યત્સર્ણ્યં તન્મનઃકૃતમ્ ।

તત્સર્ણ્યં ક્ષણિકં જ્ઞેયં, મનોભેદાન્ન શાશ્વતમ્ ॥૪૦૭॥

પ્રાણિઓના આચાર અને વિચાર લિપ્ત હોવાથી સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે જે પરસ્પર મિત્રતા કરેલી હોય છે તે મિત્રતા ક્ષણિક-થોડા વખત માટેની સમજવી એવી સ્વાર્થો મિત્રતામાં મન મળેલું ન હોવાથી તે લાંબો વખત ટકતી નથી. ૪૦૭.

વિચારાચારતો મિત્રં, યત્સર્ણ્યમાત્મનઃ કૃતમ્ ।

શાશ્વતં નિર્વિકલ્પં ચ, અનન્તસુખદાયકમ્ ॥૪૦૮॥

વિચાર અને આચારની લિપ્તતા હોવા છતાં પણ જે મિત્રતા નિઃસ્વાર્થભાવે આત્મા સાથે કરેલી હોય છે તે મિત્રતા શાશ્વત-કાયમી, સંકલ્પ-વિકલ્પ વિનાની અને અનંત સુખને આપનારી છે. ૪૦૮

સર્વથા સર્વદા નૃણાં, વિચારાચારતુલ્યતા ।

તયા મૈત્રી ન ભૂતા હિ, માવિનિ ન ભવિષ્યતિ ॥૪૦૯॥

સર્વ પ્રકારે અને સર્વ કાલમાં સર્વ મનુષ્યોના વિચારો અને આચારો સરખા નથી હોતા અને તેથી ભૂતકાલમાં મૈત્રી થઈ નથી અને ભવિષ્યકાળમાં થશે નહિ. ૪૦૯.

આત્મસ્વરૂપભાવેન, સર્ણ્યં યેષાં પ્રજાયતે ।

મનોઽતીતં ચ તન્નિલ્યં, પૂર્ણાનન્દપ્રકાશકમ્ ॥૪૧૦॥

જ્યારે આત્મસ્વરૂપભાવથી સર્વ જીવાત્માઓની ઉપર જે મૈત્રીભાવ થાય છે, તે મૈત્રીભાવ મનથી ન જાણી શકાય, પરંતુ

કાયમ ને ટકવાવાળો. અને પૂર્ણાનન્દને પ્રદાશ કરનારો-
આપનારો છે ૪૧૦

સર્વવિશ્વજનઃ માર્થઃ, મનોમંત્રી ન જાશ્વતી ।

શુદ્ધાઽઽન્મપ્રેમનો મંત્રી, મર્થઃ માર્થ મુગ્ધપ્રદા ॥૪૧૧॥

અર્થ જગતના મનુષ્યોની સાથે મનોભાવથી કુટેલી મંત્રી
સ્વાર્થમય દોષાથી કાયમ ટકતી નથી, તેથી તે શાશ્વત ગણાતી
નથી. ત્યાંદે શુદ્ધ આત્મપ્રેમથી જગતના પ્રાણીઓ સાથે તે
મંત્રી કરાય છે તે શાશ્વત ગુણને આપનારી કાય છે. ૪૧૧.

શુદ્ધાઽઽન્મપ્રેમમેલેન, નિષ્કામા વિશ્વમિત્રતા ।

મનોભેદેન ભેદો ન. તત્રાઽઽન્મરસવેદનમ્ ॥૪૧૨॥

શુદ્ધ આત્મપ્રેમથી જે પરસ્પર મેળાપ થાય છે તે નિષ્કામ
રોમ છે અને સંસારના સર્વજીવો પ્રત્યે શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપો રોમ છે,
તેમાં મનના ભેદથી ભેદપાત્ર નથી હોત અને તેથી તે
આત્મસુખને આપનારો કાય છે ૪૧૨

મનઃપ્રમિષ્ણજીવાનાં, વિચારેષુ વ કર્મતુ ।

સામદ્રેષી ન કુદંતિ, સમયેન વિનિષ્ણાઃ ॥૪૧૩॥

પ્રાણીઓના મન પરસ્પર વિદ્યો દોષાથી કાયમ ને
વિચારોમાં હોય છે વિનિષ્ણા નહેવાળી અને કુદંતિ નહોતે
અજ્ઞાતી દોષાથી મનથી વિદ્યો ને તેના મન નથી ૪૧૩

માર્ગેક્ષતદિત્યજ, માર્થઃ સ્વરૂપિ સ્વેનિદ્રાઃ ।

માર્થઃ સ્વરૂપિ વિનિષ્ણાઃ ત્વચ્ચિત્ત વ વિનિષ્ણાઃ ॥૪૧૪॥

માર્થઃ સ્વરૂપિ, હોય છે, માર્થઃ સ્વરૂપિ, હોય છે

સત્યને પારખે છે, વિવેકપૂર્વક આરાસારનો વિચાર કરીને
સત્યને ઘડણું કરે છે અને અસત્ય (જાડી) વસ્તુનો ત્યાગ
કરે છે. ૪૧૪.

અતસ્તૈ બ્રહ્મસંસક્તા, ધવન્તિ બ્રહ્મરાગતઃ ।

વિસ્મૃત્ય સર્વસંસારં, મવોદધિં તરન્તિ તે ॥૪૧૫॥

અને તેથી તેઓ પરમપ્રદક્ષના રાગવાળા હોય છે અને
પરમપ્રદક્ષના રાગથી સમસ્ત સંસારનો ત્યાગ કરીને સંસાર
સમુદ્રને તરી જાય છે. ૪૧૫.

इत्येवं हृदि विज्ञाय, मनोलयं कुरुष्व भोः ।

यावन्मनो भवेत्तावत्સંસાર एव कथ्यते ॥૪૧૬॥

એ પ્રમાણે હૃદયમાં આત્મસ્વરૂપને ઓળખીને હે ભગ્
વાન! મનને આત્મસ્વરૂપના ચિંતનમાં સ્થિર કર. કારણ
જ્યાં સુધી મન સંકલ્પ-વિકલ્પથી યુક્ત હોય છે, ત્યાં સુધી
સંસાર ઠહેવાય છે. ૪૧૬.

वारय ज्ञानशक्त्या भो, यत्र तत्र भ्रमन्मनः ।

अन्तर्मुखं मनः कृत्वा, ब्रह्मरूपं विचिन्तय ॥૪૧૭॥

હે ભગવાન! તું જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની શક્તિ
આમ તેમ વિષયોમાં ભમતા મનને કાબૂમાં કરીને
આત્મસ્વરૂપના દર્શનમાં સ્થિર કરીને-અન્તર્મુખ બનાવ
પરમ પ્રદક્ષસ્વરૂપનું એકાગ્રભાવે ચિન્તન કર. ૪૧૭.

आन्मशुद्धोपयोगेन, मनोजयो भवेत्खलु ।

जायते कैवलज्ञानं लोकालोकप्रकाशकम् ॥૪૧૮॥

આત્મસ્વરૂપના ચિત્તનરૂપ શુદ્ધ ઉપયોગમાં જ્યારે મન ટીન
ધાય છે ત્યારે જરૂર યોગીઓ મનને જીને છે અને મનના
જીનનાં યોગીપુરુષો અપ્રમત્ત શુભશ્રેણીએ ચડીને શાયિદ
શાંતે અપૂર્વકચ્છરૂપ બીજા ચારિત્રભાવને સાધીને અનિવૃત્તિ-
રૂપ સુદમસંપરાય શુભને પ્રાપ્ત કરીને, લોભ કપાયને એક
પરમાણુ જેવો કરે છે અને તેને બાજમાં શુભરથાને ધાય કરીને
નવંધાતી ઠમં એટલે જ્ઞાનાવગ્ચામિને ધાય કરીને તેજમાં
શુભરથાને દેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને સર્વ દોષાદોષમાં વર્તના
પદાર્થોમાં દ્રવ્યત્વ-શુભત્વરૂપ પદાર્થને રેખી-જાણીને નવં
બાજમાંઓના હિતને માટે દેશના દ્વારા પ્રકાશ કરે છે ૪૧૮

ધ્યાનમમાધિતઃ પશ્ચાદ્, આત્મા ભવતિ વેવલ્લ ।

અધ્યાત્મિકમતઃ પશ્ચાત્, સિદ્ધાત્મા જાયતે પ્રજઃ ॥૪૧૯॥

આત્મ-સ્વરૂપના ધ્યાનમાં સ્થિત થયેલો આત્મા સ્વ-
જ્ઞાનને પારણ કરનારો બને છે અને છેવટે વેદનીય-નામ-જેવો
નરૂપ અધ્યાત્મિક ઠમંનો નાશ કરીને આત્મા સિદ્ધ પદમાં
રૂપ પ્રણ બને છે ૪૧૯.

પરપરવિરક્તા ચે. સર્વે ધર્મા ઝગત્તહે ।

વૈરાગ્યામિદ લોકાનાં. મરન્તિ ચિત્તશુદ્ધે ॥૪૨૦॥

આ પદ્યોપર પદ્ય પરપર વિરક્ત રીતે તો ને ને ૪૨૦
તે પદ્યોની ગદ્યકે દેહોની ચિત્તની શુદ્ધિને માટે ૪૨૦

વૈરાગ્યવિશ્વાસ-વૈદિકાં ચ મહત્તમ ।

મહત્તમવૈદિકાં, વૈદિકા ચિત્તશુદ્ધે ૪૨૦

જેવી રીતે આયુર્વેદના વિશારદો જવર, પાંડું, ક્ષમ વગેરે મહારોગો ઉપર જુદા જુદા પ્રકારના ઔષધોનો પ્રયોગ કરીને વિવિધ રીતે અનુષાનો કરાવીને રોગીના મહાન્ રોગનો નાશ કરે છે. તેમ સર્વ દર્શનના ધર્મના આચાર્યો વિચિત્ર તપ-જપ-ધ્યાન-પૂજા-સેવા-ભક્તિના અનુષાનો ભક્ત પાસે કરાવીને તેના આત્માના ચિત્તની શુદ્ધિ કરાવે છે, એટલે જેવી રીતે રોગી વૈદ્યોની દવાથી નિરોગી થાય છે, તેમ સર્વ દર્શનકારે તેઓના ભક્તોની ચિત્તની શુદ્ધિ અર્થે તેવા તેવા પ્રકારના અનુષાનો કરાવે છે. ૪૨૧.

વૈદ્યા ઔષધયો રોગા, વિવિધાશ્ચ યથા તથા ।

ધર્માશ્ચ ગુરવઃ સર્વે, હ્યાચારા વિવિધા મતાઃ ॥૪૨૨॥

જેમ વૈદ્યો, ઔષધિઓ અને રોગો નાના પ્રકારના તેવી જ રીતે ધર્મો, ધર્મશુરુઓ અને ધર્મના અનુષાનો વિવિધ પ્રકારના છે. ૪૨૨.

તારતમ્યં ચ વૈદ્યેષુ રોગેષુ હ્યૌષધાદિષુ ।

તથા વક્તૃષુ ધર્મેષુ, ધર્મકર્મસુ દૃશ્યતે ॥૪૨૩॥

જેમ વૈદ્યોમાં, રોગોમાં અને ઔષધમાં તારતમ્યતા રાં છે, તેમ દરેક ધર્મોમાં, ધર્મોપદેશકોમાં અને ધર્મના અનુષાનોમાં પણ તારતમ્યતા રહેલી છે. ૪૨૩.

इत्येवं जैनधर्मस्य,—स्याद्वादज्ञानबोधतः ।

ज्ञाता मया जगद्धर्मा, जैनधर्मस्य चाद्भक्ताः ॥૪૨૪॥

એ પ્રમાણે જૈનધર્મનો સ્વાદ્યાદ જિજ્ઞાસુ તે અગાધ જ્ઞાન તરફ છે. અને બીજા ધર્મો નદીઓ સરખા જૈનધર્મના અંગ

સાગરસ્ય તરંગા યે, મિત્રા ન સાગરાદ્ યથા ।

તથા મિત્રા ન ધર્મા સ્યુઃ, જૈનધર્મોદયેઃ खलु ॥૪૨૮॥

જેમ સાગરના તરંગો સાગરથી બિન્ન નથી તેમ સર્વે ધર્મો એક એક નયની અપેક્ષાને આધીન હોવાથી તરંગો સમાન ગણાય છે. તેથી તેમાં જૈનધર્મનો એક એક અંશ વર્તે છે. જૈનધર્મરૂપ મહાસમુદ્રમાં સર્વે ધર્મરૂપ તરંગો સમાઈ જાય છે. તેથી સર્વે ધર્મો જૈનધર્મથી જુદા નથી ૪૨૮

यथोदधिं विना न स्युः, तरङ्गाश्च तथा मतम् ।

जैनधर्मं विना सर्व-धर्मान् विद्धि ह्यपेक्षया ॥૪૨૯॥

જેમ સમુદ્ર વિના તરંગોનો સંભવ નથી, તેમ સર્વ જગત્ વ્યાપિ જૈનધર્મ વિના અન્ય ધર્મોનો સંભવ નથી, તેમ તમારે નિશ્ચયપૂર્વક અપેક્ષાથી જાણવું. ૪૨૯

अन्यदर्शन धर्मेषु, यत्सत्यं च प्रदृश्यते ।

तत्सत्यं जैनधर्मस्य, ज्ञेयं सापेक्षदृष्टितः ॥૪૩૦॥

અન્ય સર્વ દર્શનરૂપ ધર્મોમાં જે સત્યના અંશો જણાય છે, તે જૈનધર્મના જ અંશો સમજવા. કારણ કે—જૈનધર્મ વિના અન્ય ધર્મોમાં સંપૂર્ણ સત્યતા નથી, તેમ અપેક્ષાથી સમજવું. ૪૩૦.

सर्वनयादिसापेक्ष-दृष्ट्या माध्यस्थ्यदेहिनाम् ।

सदेवगुरुधर्माणां, श्रद्धाज्ञानं प्रकाशते ॥૪૩૧॥

જે આત્માઓ માધ્યસ્થ્યભાવને ધરનારા હોય છે તેઓ સર્વ નયોની, સર્વ ભંગોની, સર્વ નિશેષોની અપેક્ષાદષ્ટિને

આધારે સત્ય દેવ-શુરુ-ધર્મ ઉપરના શ્રદ્ધા-જ્ઞાનનો પ્રકાશ
કરે છે ૪૩૧.

આત્મૈવ સદ્ગુરુર્દેવો, ધર્મશ્ચ નિશ્ચયાત્સવયમ્ ।

યસ્યાન્મા સદ્ગુરુર્જાતિઃ તસ્યાત્મા જાયતે પ્રમુઃ ॥૪૩૨॥

નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ જો વિચાર કરીએ તો આત્મા જ
સ્વયં સાચો દેવ, શુરુ અને ધર્મ છે. અને એમ સમયજ્ઞાન-
પૂર્વક સમજીને જેણે પોતાના આત્માને સાશુરુ બનાવ્યો છે,
તેનો આત્મા સ્વયં પરમાત્મારૂપે બને છે. ૪૩૨.

આત્માધીના ધર્મેષ્યસ્ય, પ્રકૃતિરતરય વેગતઃ ।

આન્મોઘ્નતિર્થવેત્રપટ્ટા, જ્ઞાનં સુખં ચ વર્દતે ॥૪૩૩॥

જે બંધાત્માઓએ આત્માને આધીન પોતાની પ્રાપ્તિને
કરી હોય તે આત્માઓ અત્યધિકારમાં જ પોતાના આત્માની
મતિ કરે છે અને સમયજ્ઞાન-પૂર્વક તથા આસ્થિકી શક્તિ
બળી જ્ઞાન અને ગુણને વધારે છે ૪૩૩

પ્રકૃતિયોગમાશ્રમ્ય, જ્ઞાનાનન્દસ્ય રૂપકમ્ ।

પ્રજ્ઞાશને નિજાત્માનં, જના આત્મવિગયયાઃ ॥૪૩૪॥

આત્મા પ્રકૃતિના રોગગુ આત્મબલ હારીને ચિત્તે પ્રવેશીને
પોતાના વધમાં કરીને જ્ઞાન અને આત્મવિગય-રૂપે પોતાના
આત્માને પ્રમાણિત કરે છે - આત્મા-વિગય-રૂપે સ્વયં આત્માને
અનુભવ કરે છે ૪૩૪

આત્મનો ન વિચારી, વિ. સદાચરણમ્ તિન્ન

પ્રકૃતિરોત્પદ નિરુદ્ધે, જ્ઞાનં જાયતે વેગતઃ ॥૪૩૫॥

પ્રકૃતિથી શરીર અને મન અનુકૂલ કર્યા વગર કદાપિ પણ આત્માઓનો વિકાસ થઈ શકતો નથી. પ્રકૃતિમાં રહેલો છતો પણ નહિં લેપાયેલો નિઃસંગી આત્મા જ્ઞાની અને કેવલી બને છે. ૪૩૫.

પ્રકૃતિર્જ્ઞેયરૂપાઽસ્તિ, ચાઽઽત્મા જ્ઞાનસ્ય રૂપવાન્ ।

આત્મા તુ પ્રકૃતિં વેત્તિ, પ્રકૃતિર્ન ચ ચેતનમ્ ॥૪૩૬॥

સાંખ્યમત પુરુષ-ચેતન અને પ્રકૃતિ-જડ બન્નેને સત્સ્વરૂપ માને છે. તેથી પૂજ્યશ્રી જણાવે છે, કે પ્રકૃતિ જ્ઞાનસ્વરૂપ નથી. પણ જ્ઞેય એટલે જાણવા યોગ્ય છે. આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. એ બન્નેનો અનાદિકાલથી આજ સુધી નિત્ય-સંબંધ ચાલ્યો આવે છે, તેથી જેની જ્ઞાનશક્તિનો વિકાસ થાય છે તેવો આત્મા પ્રકૃતિના ગુણ-પર્યાયને જાણે છે, પરંતુ પ્રકૃતિ જડ હોવાથી આત્માના સ્વરૂપને જાણી શકતી નથી. ૪૩૬.

પ્રકૃતિનાયકઃ સ્વાઽઽત્મા, પ્રકૃતિર્દિં જઢજગત્ ।

આત્મા પ્રકૃતિકાર્યાણાં, કર્તાઽપિ ચાક્રિયઃ સ્વયમ્ ॥૪૩૭॥

આત્મા જ્ઞાતા-કર્તા-લોકતા હોવાથી પ્રકૃતિનો સ્વામી છે. અને જડ-અચેતન જે જગત્ તે પ્રકૃતિસ્વરૂપ છે. વૈભાવિક દશામા વર્તતો આત્મા પ્રકૃતિના કાર્યો કરે છે. તેથી કર્તા હોવા છતાં પણ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા સ્વયં અકર્તા છે. ૪૩૭.

પ્રકૃતિર્મર્વકાર્યેષુ, સાક્ષ્યાઽઽત્મા ભવેદ્ યદા ।

તદાઽઽત્મા પ્રકૃતિપોગાન્, નિર્વન્યઃ સક્રિયોઽપિ વૈ ॥૪૩૮॥

ત્યારે આત્મા પ્રકૃતિના સ્વર્ગ કાર્યોમાં સાક્ષીરૂપે રહીને કાર્યો કરે છે ત્યારે નિર્લેપી આત્મા પ્રકૃતિના યોગવાળો રહેવા છતાં અને સક્રિય હોવા છતાં પણ પ્રકૃતિના બંધથી બંધાતો નથી ૪૩૮.

અમર્યાતપ્રદેશોઽહમાત્મા વિશ્વમશુર્વિશુઃ ।

અનાદિકાલતો વન્વ, - સ્તસ્ય પ્રકૃતિયોગતઃ ॥૪૪૧॥

હું અસંખ્યાત પ્રદેશોનો તારાત્મ્યભાવે સ્વામી છું તેમ જ સાગ-સ્પર્શન-ચારિત્ર શુભ્રાદિ વિશ્વમાં વ્યાપક વિભાજન માન્યરૂપનો હું સ્વામી છું, છતાં અનાદિકાલથી સામાન્યભાવિ પ્રકૃતિના સંબંધથી પરંપરાગત બંધાયેલો નહીં ૪૪૦

કર્મપ્રકૃતિતમચન્દ્ર, - સ્ય વિયોગતો ભવેષદા ।

તદાઽઽમનો દિ મોક્ષોઽસ્તિ, પર્તાઽઽન્મા ર્યાસ્તિજાતમનઃ ॥૪૪૧॥

આત્માની સાથે અનાદિકાલથી હું કર્મોની પ્રાપ્તિ, રચના કરું, તેનો ત્યારે વિયોગ થશે ત્યારે આત્માનું સ્વરૂપ પ્રગટ થશે અને તેનો મોક્ષ થશે. આત્મા ચેતન, પમાત્માસ્વરૂપનો હતો નહીં ૪૪૧

પ્રગર્ભો રાગર્ભો ન, યદા દુષ્ણો મનેસા ।

પ્રગર્ભો વર્ણજીર્ણ, યસ્ય તસ્ય ન રમ્યતા ॥૪૪૨॥

પ્રગર્ભરૂપમાં સ્વર્ગ કર્મોની પ્રાપ્તિ, રચના કરું તે સ્વર્ગ રૂપ ત્યારે પ્રકૃતિના સંબંધથી દુષ્ણો મનેસા નહીં, પ્રગર્ભો વર્ણજીર્ણ, યસ્ય તસ્ય ન રમ્યતા ૪૪૨

प्रकृतिः प्रकृतेः कर्त्री, स्वात्मा कर्ता निजाऽऽत्मनः ।

इत्येवं साक्षिवृद्ध्या यो, वेत्ति तस्य न बन्धता ॥४४२॥

જડ એવી પ્રકૃતિ પ્રકૃતિના શુષ્ક-પર્યાયોને ઉત્પન્ન કરનારી છે અને જ્ઞાનમય આત્મા પોતાના આત્મશુષ્ક-પર્યાયોને ઉત્પન્ન કરે છે. એ પ્રમાણે સાક્ષિસ્વરૂપે પોતાને જે પોતાને સમને છે તેને કર્મનો બન્ધ થતો નથી. ૪૪૨.

विश्वस्थोऽपि न विश्वस्थो, विदेहो देहवानपि ।

न प्राणाः प्राणसंस्थोऽपि, कर्मसङ्गी न कर्मवान् ॥४४३॥

વિશ્વજગત્માં રહેલો હોવા છતાં પણ રાગદ્વેષમય પાંચામેનો અભાવ હોવાથી સંસારમાં રહેલો ગણાતો નથી. શરીર ધારણ કરનાર હોવા છતાં પણ તેમાં મૂછો નહિ હોવાથી વિદેહ ગણાય છે. દશે પ્રાણોનો ધારણ કરનાર હોવા છતાં પણ તેમાં મમતા નહિ હોવાથી પ્રાણરહિત ગણાય છે, તેજ પ્રમાણે અધ્યાત્મિક કર્મો શરીર વગેરે કર્મ અને દેહથી થાતી ક્રિયાવંત હોવા છતાં પણ ઔદયિક ભાવે મનની પ્રવૃત્તિ વિના, તમા ભવને યોગ્ય કર્મ ન કરતો હોવાથી સમભિરૂઢનમની અપેક્ષાએ તે આત્મા અકર્મવાન થાય છે. ૪૪૩.

शब्दवाच्यो न शब्दोऽहं, न च ह्रस्वो गुरुस्तथा ।

नाहं स्नेहो न वा रुक्षो, नाहं स्थूलो न वर्तुलः ॥४४४॥

જો કે શબ્દથી-સંજ્ઞાથી વાચ્ય હોવા છતાં હું પણ શબ્દસ્વરૂપ નથી. તેમજ મારું સ્વરૂપ અરૂપી હોવાથી હું લઘુ કે ગુરુ નથી પણ અગુરુલઘુ મારું સ્વરૂપ છે તેમજ હું સ્નેહ વંત કે લુપ્તો પણ નથી તેમજ સ્થૂલ કે ગોળ પણ નથી. ૪૪૪.

ન તો હું ગૃહસ્થ છું, કે ન સંન્યાસી છું, સંસારના સર્વ
રૂપોથી હું રહિત છું, ન તો હું રાગી, રાપી, ક્રોધી કે લોભી
છું. ૪૪૯.

નાહં માનો ન દમ્ભોઽહં નાહં કામો ન વૈરવાન્ ।

ન શત્રુર્નાસ્મિ વા મિત્રં, પિતા માતા ન વાલકઃ ॥૪૫૦॥

હું માનરૂપ, દંભરૂપ, કામરૂપ કે વેરી પણ નથી ન તો
હું કોઈનો મિત્ર છું, શત્રુ છું, હું માતા, પિતા કે બાળકરૂપે
પણ નથી. ૪૫૦.

નાહં દૃઢો યુવા રોગી, નારકો ન ચ દેવતા ।

નાહં તિર્યગ્ ન નામાઽહં. નાહં દૃશ્યો ન તારકમ્ ॥૪૫૧॥

હું વૃદ્ધ કે યુવાન નથી, હું રોગી પણ નથી. તેમજ
નારક, દેવ કે તિર્યચ પણ નથી. આરું કોઈ નામ નથી. હું
કોઈ દેશ્ય વસ્તુ પણ નથી. તેમજ તારક એટલે વાહનરૂપે
પણ નથી. અથવા તારક એટલે આકાશના તારા, નક્ષત્રરૂપે
પણ નથી. ૪૫૧.

પ્રકાશો ન તમો નાહં, નાહં માનુઃ શશી ગ્રહઃ ।

નાસ્મિ પાપં તથા પુણ્યં, પુદ્ગલો ન ચ પુદ્ગલી ॥૪૫૨॥

હું (આત્મા) પ્રકાશરૂપે, અધિકારરૂપે, સૂર્યરૂપે, ચન્દ્રરૂપે
કે શ્રવણરૂપે પણ નથી. ન તો હું પુણ્ય કે પાપરૂપે છું, હું
પુદ્ગલ નથી, તેમજ પુદ્ગલયુક્ત કોઈ પદાર્થ નથી. ૪૫૨.

નાહં જન્મજરામૃત્યુ-નર્દિં મોગો ન મોગવાન્ ।

નાહં દયા ન હિંસાઽહં, નિન્દાકીર્તિનં વિત્તવાન્ ॥૪૫૩॥

હું જન્મ, વૃદ્ધાવસ્થા કે મૃત્યુરૂપે પણ નથી, તેમજ હું
ભોગરૂપે પણ નથી. હું દયા કે હિંસારૂપે પણ નથી. તેમજ
નિન્દા, કીર્તિ કે ધનવાળો પણ હું નથી ૪૫૨.

વિશ્વમયિનુ ન ચ વિશ્વમયો, ન પ્રેમી પ્રેમવાનપિ ।

નાદં ગૃહં રણં નારિમ, નાદં મરિજ્જત્ર મન્દિરમ્ ॥૪૫૩॥

માનમાં સર્વ વિશ્વ અનુભવાય છે. છતાં હું વિશ્વરૂપે
નથી. તેમજ વિશ્વમાં શાશ્વતભાવે રહેનારો વિશ્વસ્થ પણ નથી.
હું પ્રેમી કે પ્રેમવાળો પણ નથી. તેમજ હું ગૃહ, રણ, મરિજા
કે મન્દિર પણ નથી. ૪૫૪.

વશીયઃ પરશીયો ન, વિશ્વરૂપો ન વિશ્વદાન ।

નિરક્ષમોઽક્ષરો વ્યક્તો મિષ્નોઽમિત્ત સર્વદિશ્વતઃ ॥૪૫૫॥

હું ચોતાનો કે પાંદો નથી, હું સંસારમાં રહેલા ૪૫૫
સમારી પણ નથી. હું નિરક્ષર હું, એટલે અક્ષરની વાત
નથી અક્ષર હું, એટલે અવિનાશી હું, અમર હું, નાનો સર્વ
વિશ્વથી બિન્ન છે. ૪૫૫

સાવિત્ર્યોજં ન દાપોજ, નાં પતી પ્રતં ચ ન ।

ગાં દેવો વધો નામી, ન સામિન્નિયાણિ વૈ ॥૪૫૬॥

હું સાવિત્ર્યરૂપે નથી તેમજ હું દાપ ૪૫૬ નથી, હું વધો
કે વધારૂપે પણ નથી, હું દેવરૂપે ૪૫૬ નથી, વધારૂપે
કે મન્દિરરૂપે નથી ૪૫૬. તેમજ હું સામિન્નિયરૂપે
પણ નથી ૪૫૬

સાવિત્રી ન રૂપીરૂપ, નામિન્નિયો ન વધારૂપ

૪૫૬ ન સાવિત્રી, વધારૂપે નથી ૪૫૬

હું સ્વર્ગનો ઇન્દ્ર નથી તેમજ રંક કે દાસ નથી હું
વસ્તુતઃ આર્ય કે મ્લેચ્છ પણ નથી હું કલંકરૂપે કે પ્રતિષ્ઠા
રૂપે પણ નથી હું મનથી રહિત નિરંજન નિરાકાર પરમ
બ્રહ્મસ્વરૂપે જ છું ૪૫૭.

સર્વપુદ્ગલપર્યાય,-મિત્રાઽઽત્માનન્તવોધવાન્ ।

અહં ત્વં તત્ત્વમિત્રોઽસ્મિ, વ્યવહારી ન નિશ્ચયી ॥૪૫૮॥

સર્વ જગતના પુદ્ગલના અનન્તપર્યાયોથી હું ભિન્ન છું,
છતાં તે આત્માના અનન્ત સ્વ-પર સ્વરૂપનો બોધ કરનારો-
જ્ઞાનવાળો છું. તેમજ હું અહં, ત્વં, તત્-ભવત્ વગેરે
ભાવોથી ભિન્ન છું. તેથી નિશ્ચયનયથી હું વ્યવહારી નથી.
નિશ્ચયનયથી હું સર્વથી ભિન્ન છું. ત્યારે વ્યવહારનયથી સર્વ
નિરોધ કરાયેલ ભાવોને ભજનારો પણ છું, એમ મારું સ્વરૂપ
અનેકાંતિક છે. ૪૫૮.

દાસત્વં જડમીત્યાઽસ્તિ, પ્રમૃત્ત્વં નિર્ભયત્વતઃ ।

ઉત્સાહ આત્મવિશ્વાસા-નિરુત્સાહસ્તુ મોહતઃ ॥૪૫૯॥

સર્વ જીવાત્માઓને જડ-પુદ્ગલોમાં લોભ રહેલો હોવાથી
તે આદ્યું જવાનો હંમેશા ભય રહેલો છે. અને તેથી તે
હંમેશા તેનો દાસ બનીને રહેલો છે. જ્યારે લોભ તેમાંથી
નિકળી જાય છે, ત્યારે તે નિર્ભય બને છે અને પ્રભુપણું
તેમાં પ્રકટ થાય છે. આત્મવિશ્વાસથી ઉત્સાહ પ્રગટે છે અને
મોહથી નિરુત્સાહપણું-પ્રમાદ આવે છે, અને પરાધીનતારૂપ
દાસત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. ૪૫૯.

આત્માનન્દરય વિશ્વામા.-કૃત્યાદોડનન્નજીવનમ્ ।

પ્રાદર્ભવતિ મહત્તાનં. ચાક્રન્યં ન પ્રવર્તતે ॥૪૬૦॥

. ૦૦આત્માઓને આત્મ-સ્વરૂપના ધ્યાનથી આત્મસ્વરૂપને
જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે; તેવો વિશ્વામ પ્રગટ થવાથી ત્યજાઈયરે
આત્મ-સ્વરૂપના જ્ઞાનરૂપ અનન્ન જીવન પ્રગટ થાય છે
અને અચગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચાલિત્રમાં વિશ્વના પ્રગટ થવાથી
અનની અંધતા નાશ થાય છે. ૪૬૦.

સ્વામિન્યં ચ દામન્યં, જગરોષેણ કલ્પિતમ્ ।

તદુ મિશ્ર્યાડરિત દામન્યં, સ્વામિન્યં ન રચમાયતઃ ॥૪૬૧॥

દામ છે આદામ કર્મના દામ પરે જીવને સ્વામિના ' ૧
દામન્ય' પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તે દામન્ય' મિશ્ર્યા ઇ - રે.
મિશ્ર્યાનથી આત્મ-સ્વરૂપની રૂપિથી સર્વ જીવોમાં સ્વતંત્ર
અનનાથી દેવાથી સ્વામિ-સેવકનાથ મિશ્ર્યા રે રે ૪૬૧

તદાડત્તા નિર્ભયો નિત્યો. નિર્મલાત્મધારદઃ ।

અભયો નિમલઃ પૂર્ણ. આગિત્વાદિતિ ર્જિતઃ ॥૪૬૨॥

રે અત્માત્મા ! તું તારા રૂપના સ્વભાવથી અભય રે
અભયો નિમલ, નિત્ય નિર્મલ આત્માને અભય રે - રે - રે
અભય, નિમલ, નિમલ, અભય રે - રે - રે - રે - રે - રે
અભય અભય રૂપના રૂપના રે - રે - રે - રે - રે - રે

યુક્ત સમર્થ છે. અનન્ત શક્તિથી યુક્ત છે, તું મતાથી
(સંશયનયથી) જન્મ-મરણ રહિત છે. ૪૬૩.

અનન્તગુણપર્યાયા, - ડધારોઽસ્તિ ત્વં મહામહઃ ।

અનન્તજીવનાઽઽત્મા ત્વં, સ્વસ્વરૂપી ભવ સ્વયમ્ ॥૪૬૪॥

અનન્ત શુભ-પર્યાયનો ઉપાદાન કારણ અને આધાર તું જ
મહાન્ જ્યોતિર્ભય-તેજસ્વી છે, તારો આત્મા અનન્ત જીવન-
સ્વરૂપ આત્મા છે, તું તારા પ્રયત્નથી જ સ્વ-સ્વરૂપથી યુક્ત
બન. ૪૬૪

શુદ્ધધ્યેયં હૃદિ સ્મૃત્વા, સ્વકર્તવ્યં કુરુષ્વ મોઃ ।

જાગૃહિ વ્રહ્મભાવેન, શુદ્ધાઽઽત્મા ત્વં ભવિષ્યસિ ॥૪૬૫॥

હે બળ્યાત્મન્ ! તું તારા હૃદયમાં આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપનું
સ્મરણ કરીને તારું કર્તવ્ય રાગ-દ્વેષ વિના સમભાવરૂપે કર.
બ્રહ્મભાવરૂપે જાગતો રહીને શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપનું ધ્યાન કર.
જેથી તારો આત્મા શુદ્ધ થશે અને તું પરમબ્રહ્મસ્વરૂપનો
ભોક્તા બનીશ ૪૬૫

દૈન્યં મા કુરુ મોહેન, વિશ્વદેવોઽસિ ચેતન । ।

જઠમિક્ષાં ચ યાચન્તે, તે દીનાશ્ચક્રિણોઽપિ હિ ॥૪૬૬॥

હે બળ્યાત્મન્ તું જરાપણ દીનતાને ધારણ કરીશ નહિ
દીનતા મોહને લીધે આવે છે, તેને દૂર કર. હે ચેતન ।
વિશ્વનો દેવ છે. જેઓ વિપયભોગરૂપ જડ પદાર્થોની ઇચ્છા
કરે છે, તેઓ ચક્રવર્તિઓ હોવા છતાં પણ દીન છે. ૪૬૬.

નાદં દીનો ન દાતાઽમ્મિ, નાદં કામો ન કામવાન્ ।

નાદં પુંવેદસ્પોઽસ્મિ, નાદં નિદ્રા ન નિદ્રકઃ ॥૪૬૭॥

પોતાનાથી અન્ય પદાર્થોના ગુણપર્યાયરૂપે પૂર્ણ સ્વરૂપે પ્રકાશી શકે. આત્મા જ સ્વ અને અન્યનો પ્રકાશક છે. ૪૭૦.

જઙ્ઘ્રવ્યેષુ વેતૃત્વં, નાસ્તિ સત્યં વદામ્યહમ્ ।

પ્રત્યક્ષોઽહં જગદ્વેત્તા, દેહસ્થઃ સત્યનિશ્ચયઃ ॥૪૭૧॥

જડપદાર્થોમાં જ્ઞાનપણું જરાપણુ નથી તે હું સાચું જ કહું છું. અને સમસ્ત સંસારને જાણનારો હું જ છું-એ પ્રત્યક્ષ છે. હું દેહમાં રહેવાવાળો છું, એ પણ નિશ્ચય સત્ય જ છે. ૪૭૧.

પ્રમાણમત્ર મજ્ઞાનં, પ્રત્યક્ષં વ્યાવહારિકમ્ ।

અનન્તજ્ઞાનપૂર્ણોઽહં, સત્તયા કથ્યતે મયા ॥૪૭૨॥

અહિંચા વર્તમાનકાળમાં પાંચમા આરામાં, દુષ્પ્રમાણના યોગે મને જે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શનસહિત વિદ્યામાન છે, તેના યોગે ઈન્દ્રિય અને મનવડે જે વસ્તુઓનો નિશ્ચય કરાય તે વ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી હું વસ્તુતત્ત્વનો નિશ્ચય કરું છું. અને તેના સહકાર્યથી ભવિષ્યકાળમાં હું અનન્ત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રથી પૂર્ણ થવાનો છું. તે વસ્તુ હાલમાં મારા આત્મસ્વરૂપમાં તિરોભાવે રહેલી છે તેને મારા આત્મસ્વરૂપની શક્તિથી વ્યક્તભાવે અવશ્ય હું કરવાનો જ છું. તેથી સ્વરૂપની સત્તાથી એટલે સંગ્રહનયની ઊર્ધ્વતા સામાન્ય સત્તાથી હું મંપૂર્ણ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વીર્ય-ઉપયોગરૂપ ગુણોથી પૂર્ણ છું, તેમ મારાથી કત્તી ચકાય છે. ૪૭૨.

અનન્તધર્મપૂર્ણોઽહં, મવિન્યામિ હિ યક્તિતઃ ।

કર્માગ્નનાયોન, માવિનિ મગવાનહમ્ ॥૪૭૩॥

હું જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની શક્તિથી અનન્ત ધર્મ પરિપૂર્ણ

દષ્ટિથી પર હોવાથી સારી રીતે પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપના આનંદ
અનુભવ નિત્ય કરે છે. ૪૭૭.

લોકસંજ્ઞા જિતા येन, नामरूपादिवासना ।

मुक्तिस्तेन कृता हस्ते, जितं सर्वं च तेन हि ॥૪૭૮॥

જે યોગીઓએ લોકસંજ્ઞા જીતી લીધી છે અને જેમને નામ
રૂપ કીર્તિ અને અપકીર્તિનો ભય નહીં થયો છે તેવા આત્મા
ઓએ મુક્તિ પોતાના હાથમાં કરી છે અને તેઓએ જ એ
સંપૂર્ણ જગત્ જીતી લીધું છે ૪૭૮.

लोकैषणादिभिर्मुक्तो, मुक्त एव न संशयः ।

सर्वकर्मणि कर्तुं स, योग्यो भवति मानवः ॥૪૭૯॥

જે ભાવ્યાત્મા આત્મ-સ્વરૂપનું સમ્યગ્ જ્ઞાન પામીને સમ્યક
દર્શન-ચારિત્ર-ભાવને લજ્જતો છતાં, લોકએષણાથી મુક્ત થયેલ
યોગી અવશ્ય મુક્ત જ સમજવો. તેમાં જરા પણ સંશય નથી
અને જગત્કલિતના સર્વ કર્મો કરવાને તે યોગ્ય જ થાય છે. ૪૭૯.

यमादितः प्रभिन्नाऽऽत्मा, यमादिकं हि साधनम् ।

साधनेषु न गुह्यामि, साधयिष्ये स्वसिद्धताम् ॥૪૮૦॥

યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર વગેરે યોગ સાધ-
નના જે બાહ્ય અંગો છે, તેમાં આત્મસ્વરૂપતાનો અસંભવ
છે. આત્મા તેથી અત્યન્ત કિન્ન છે. તેની માધના આત્મ-
સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવામાં કારણભૂત બને અને, પણ તે ઉપાદાન
કારણ ન હોવાથી તેમાં હું મોહ નથી જ પામતો, જેથી આત્મ-
સાક્ષાત્કારરૂપ મારા માધ્યમે હું જરૂર સિદ્ધ થીજી જ. ૪૮૦.

કિંચં પશ્યામિ નેત્રાશ્ચાં. તત્ર મૃણામિ નૈવ ચ ।

દંદભોગોપધોગેષુ. મૃણામિ નૈવ મોહનઃ ॥૪૮૬॥

૬' સસાગ્ને જનને નેત્રોશ્ચી જોઈ' છુ, યન્ન તેમા જન્ન
 થા જાગ્યત્ત જનના નથી તેથી દંડ-શરીર જે બેદાન બેદાન-
 પચાનુ સાધન છે. તેમા તેમજ તેથી જાગ્યાના જાગ્ય થાકેલા
 ૬' મોહ નથી જ પામના ૪૮૬.

કરોમિ યોગ્યકર્મણિ. રાગિકારેણ ક્ષતિભઃ ।

જનન્તક્ષતિધામાદે, ચમન્દારાદે ॥૪૮૭॥

આત્મા જ પોતાના સર્વ શુભ પર્યાયોને પોતાના જ સહજ સ્વભાવથી જ આધાર છે. તેથી તે આત્મા ઉપર જણાવેલા કારકો શુદ્ધ સ્વરૂપવાળો જ છે. તે જેમ અભ્યંતર કાર્યોમાં કારકરૂપે થાય છે તેવી જ રીતે બાહ્ય જડ કાર્યોમાં પણ કારકરૂપે બને છે. ૪૮૪

નિજાઽઽત્મૈવ યયા તદ્વત્, સર્વાઽઽત્માનં વિજાનત ।
વાહ્યપટ્ટકારકાદ્ભિન્નો, વિશુદ્ધાઽઽત્મેતિ જાનત ॥૪૮૫॥

જેમ આત્મા પોતાના સ્વરૂપમય શુભ-પર્યાયોમાં કારક ભાવે વર્તે છે, તેમજ બાહ્ય જડ પદાર્થોની સાથે પણ આત્માના કારક ભાવો વર્તે છે, તેમાં જડ પદાર્થોથી ભિન્ન કારક ભાવે વિશુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપનો કારકભાવ આત્માની ઉન્નતિને કરતાં સમજવો. ૪૮૫.

આન્તરં કારકં પટ્કં, વિશુદ્ધમાત્મરૂપકમ્ ।
અસ્તિ-નાસ્તિમયં સર્વં, જગદાઽઽત્મમયં સદા ॥૪૮૬॥

જે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને અનુલક્ષીને આંતર કારકોનું જે છપણું (પટક) છે, તે વિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના ઘોષ માટે ઉપયોગી થાય છે. તેમજ સ્વરૂપે અસ્તિત્વ પોતાના સ્વરૂપથી હોવાપણે છ કારકોની અપેક્ષા ભોવાય છે અને તે જ પ્રકારે પદ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ છ કારકો નાસ્તિત્વભાવે પર-અન્ય સ્વરૂપે પોતે ન હોવાપણાની અપેક્ષાએ વિચારાય છે, એ પ્રમાણે મર્વ જગત્ સ્વપરની અપેક્ષાઓએ વિચારતાં સર્વ જગત્ આત્મામય સ્વરૂપે સદા વર્તે છે. ૪૮૬.

પરદ્રવ્યસ્ય પર્યાયા, નાસ્તિ સ્વેન ને નિજે ।

આત્મનો નિજપર્યાયા, અગ્નિસ્વેન ચાઝઝમનિ ॥૪૮૬॥

આત્માથી અન્ય દ્રવ્યના થયો તે આત્માના નાસ્તિસ્વેન
મહેતા છે અને આત્માના જે પોતાના થયો છે તે આત્માના
નાસ્તિત્વ રૂપે મહેતા છે ૪૮૭.

દેવપર્યાયસ્વેન, નાસ્તિ-નાસ્તિમયં જગત્ ।

આત્મન ઇદ્ધ પર્યાયો, મિનામિનો અપેક્ષયા ॥૪૮૮॥

આ જગત્ દેવ થયો રૂપથી નાસ્તિ નાસ્તિમય .
અપેક્ષા વરે આત્માના જ વિદ્ય નો નાસ્તિ થયો તે .

સર્વ-વ્યસન-મિત્રોઽહં, મુખં ન વ્યસનાન્નૃણામ્ ।

સર્વ-વ્યસન-મુક્તાના-માઽઽત્મશક્તિઃ પ્રકાશતે ॥૪૯૧॥

હું સર્વ પ્રકારના વ્યસનોથી ભિન્ન છું, વ્યસનોમાં ક્ષણે
યેલો મનુષ્ય સુખને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. સર્વપ્રકારના
વ્યસનોથી મુક્ત આત્માઓની આત્મ-શક્તિનો સ્વયં પ્રકાશ
થાય છે ૪૯૧.

દુઃખં વ્યસનદોષેણ, વ્યસનાસક્તદેહિનામ્ ।

વ્યસનત્યાગતઃ શાન્તિઃ સુખં સ્વાધીનતઃ સ્વલુઃ ॥૪૯૨॥

વ્યસનોના કારણે દોષો ઉત્પન્ન થાય છે અને દોષો અનેક
દુઃખોને ઉભા કરે છે વ્યસનોમાં ક્ષણેલા મનુષ્યો જરૂર
દુઃખી થાય છે માટે વ્યસનોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ; તેથી
સુખ, શાન્તિ અને સ્વાધીનતાની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪૯૨.

દુર્ગુણેભ્યો વિમુક્તાનાં, વ્યસનમુક્તદેહિનામ્ ।

દુષ્ટાચારવિમુક્તાના, માઽઽત્મપ્રભુઃ પ્રકાશતે ॥૪૯૩॥

દુર્ગુણોથી રહિત, વ્યસનોથી મુક્ત અને દુરાચારોથી દૂર
રહેલા જીવોનો સ્વયં આત્મા-પ્રભુ-પ્રકાશિત થાય છે. આત્મ-
બળ પ્રગટ થાય છે ૪૯૩

સાધ્યે તુ સાધ્યવૌધાઽઽત્મા, હેતુષુ હેતુવુદ્ધિમાન્ ।

નિર્મોહી મમભાવી યો, મુક્તાત્મા સ ક્ષણાદ્ભવેત્ ॥૪૯૪॥

જે આત્માનો સાધ્ય વસ્તુમાં સાધ્યપણાનો જોધ હોય
અને સાધનામાં સાધનની બુદ્ધિવાળો હોય અને જે નિર્મોહી.
અને મમભાવી હોય તે ક્ષણમાં મુક્તાત્મા થાય ૪૯૪.

[१५५]

अहं वृत्तिर्न यस्यास्ति, यस्याश्चेत् साधनेषु च ।

अवित्यो वा क्रियासाधनं स, निर्वन्वो मुक्तः आत्मसात् ॥ १५५ ॥

आत्माने आत्म ज्ञेयी आत्मशुद्धिः तेनैव साधनम् ।
 योग्यं त्वानं यजेत् आधनेनामा आत्मा हं वा इति साधनम् ।
 ज्ञेयी आत्मशुद्धिः तेनैव साधनम् नशी ते हिमा शुद्धादि । तेनैव
 इत्युक्तं हिमा शुद्धादि न होय ते अर्थे शुद्धादि । तेनैव
 विनाशः इति अस्मिन्मार्गेनां असात् आत्मा हं इति ।

अहं वृत्तिर्न यस्यास्ति, यस्याश्चेत् साधनेषु च ।

अवित्यो वा क्रियासाधनं स, यजेत् अहं साधनम् ।

સર્વ વસ્તુઓના તથા તેના કાર્યોના ગુણ પર્યાયોમાં સાક્ષિભાવે રહ્યો હોવાથી સર્વ જગતના જીવ-અજીવ પદાર્થોને મારાથી જુદા હું સદા જોતો રહ્યો છું. ૪૯૮.

હાનિ લાંબો ન મે કિશ્ચિદ્, વિશ્વતઃ સમભાવિનઃ ।

હાનિ લાંમઃ સુખં દુઃખં, વાહ્યેન તત્તુ કલ્પિતમ્ ॥૪૯૯॥

હું સર્વ જગત્મા સમભાવને ધરતો હોવાથી મને નુકસાન કે લાભ ક્યારેય કંઈપણ થતો નથી. હાનિ કે લાભ, સુખ કે દુઃખ આ બધી બાહ્ય કલ્પનાઓ છે. આત્માને તેમાં કંઈ લાગતું-વળગતું નથી. ૪૯૯.

આત્મજ્ઞાનં પ્રકર્ત્તવ્યં, જઢજ્ઞાનં તતઃ ક્રમાત્ ।

દેહાહારાદિકર્માણિ, કાર્યાણિ હિ વિવેકતઃ ॥૫૦૦॥

આત્માએ પોતાની ઉન્નતિ માટે આત્મ-સ્વરૂપનું યથાર્થ-જ્ઞાન અવશ્ય કરવું જ જોઈએ. અને તે આત્મજ્ઞાન પછી અનુક્રમે જડ પદાર્થોનું જ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ, જેથી શરીર, ઇન્દ્રિય, મન તથા કમોના સ્વરૂપનો બોધ થવાથી સ્વપર યથાર્થ વિવેક જાગૃત થાય છે. અને તેથી કરવા યોગ્ય અને નહિ કરવા યોગ્ય કાર્યોનું જ્ઞાન થાય છે. ૫૦૦

દેહાદેર્હાનિલાભાદિ-કાર્ય જ્ઞાત્વા વિવેકતઃ ।

ગરીરાવધિ તદ્ યોગ્યં, કર્ત્તવ્યં સ્વોપયોગતઃ ॥૫૦૧॥

દેહ-ઇન્દ્રિયો મન કમં કે જે શુભાશુભ હોય તેના કાર્યોનો વિવેક કરી તેવા કાર્યો સાક્ષિભાવે કરવા પોતાના દેહની લાભ-હાનિને પણ ધ્યાનમાં રાખીને સર્વ હોકના બલને માટે, ઉપમ કરવો. કદાપિ શરીરને છોડવાનો પ્રસંગ આવે તોપણ

શાસ્ત્રી-આચાર્ય-આદિકાના ઉચ્ચજાતને જાણીને જેટલા થઈ
આમ પ્રતી ગમ્યા એ ગણ

સમી કુપેરતથા યામી, લોભઃ ક્રોધઃ મૈત્રિઃ ।
ધીર્દ્રાદિ દામ્ભાસંગે, મયમેવ વિજાનતે ॥૧૦૦॥

જેને ક્રોધને વિષયભાગની ગુણિ શામ ને ધારા જેને મૈત્રિ
માયમો યામ ને ક્રોધ, વિષયોનો માર લોભ ને ક્રોધ, ક્રોધ
ધીર્દ્રાદિ દામ્ભાસંગે મન શામ ને મૈત્રિ મૈત્રિ મૈત્રિ
આમી નામવાન મન શામ ને ક્રોધ, ક્રોધ, ક્રોધ, ક્રોધ
દેશજ દેશમાં યોજાના વખતે યામ ને ધીર્દ્રાદિ દામ્ભાસંગે
જે વિષયોની વ્યવસ્થા નેને જાણી જોઈ મૈત્રિ મૈત્રિ મૈત્રિ
ધીર્દ્રાદિ દામ્ભાસંગે મન શામ ને ક્રોધ, ક્રોધ, ક્રોધ, ક્રોધ
ધીર્દ્રાદિ દામ્ભાસંગે મન શામ ને ક્રોધ, ક્રોધ, ક્રોધ, ક્રોધ

લીધી હોય એટલે નામરૂપાદિનો મોહ ત્યાગ કર્યો હોય તેણે સમ્યક્ પ્રીતિથી આત્મસ્વરૂપનો પ્રત્યક્ષભાવે સાક્ષાત્કાર કરેલો જાણવો. ૫૦૪.

નિર્જિતકામસગસ્ય, હૃદિ વ્યક્તો ભવેત્પ્રભુઃ ।

લોકૈષ્ણાદિમુક્તેન, મુક્તિરૈવ વેચતે ॥૫૦૫॥

જે મહાયોગિએ કામાદિનો સંગ હૃદયથી છૂટી લીધો હોય તેને હૃદયમાં વ્યક્તભાવે પ્રભુ પ્રત્યક્ષ થાય છે. તેમજ લોકૈષ્ણાથી જે મુક્ત થયા હોય તેમજ કીર્તિ આદિનો મોહ ત્યાગ કર્યો હોય તે આત્માને અહિંઆ જ મુક્તિ જેવી દશા અનુભવાય છે. ૫૦૫

સર્વસંગેષુ નિસ્સંગઃ, કામો યેન વિનિર્જિતઃ ।

વિષયસંગમુક્તોઽપિ, કામેન સંગવાન્ સ્વલ્લ ॥૫૦૬॥

જે આત્માએ કામ-વિષયભોગની વૃત્તિઓને છૂટી લીધી છે તે નિસ્સંગ છે. પણ જો બાહ્યથી સર્વસંગનો ત્યાગ કરેલો હોવા છતાં પણ અન્તર્વૃત્તિઓમાં કામ-ભોગની ઇચ્છા ભરેલી હોય તો તે કામ-સંગી અવશ્ય છે. ૫૦૬.

આન્તરસંગ નિસ્સંગો, જનો વિશ્વસ્ય સંગતઃ ।

નિસ્મંગસ્તસ્ય વ્રાત્યસ્ય, ત્યાગે નાસ્તિ પ્રયોજનમ્ ॥૫૦૭॥

જે ભવ્યાત્મા અંતરંગથી સર્વ સંગથી રહિત છે અને ધર્મકથા આદિના કારણે વિશ્વનો સંગ કરે છે તે અવશ્ય નિસ્મંગી છે. તેણે બાહ્ય મગ ત્યાગ કરે કે ન કરે તેનું કંઈ વિશેષ પ્રયોજન નથી ૫૦૭

સમજવી, પણ અભ્યાસી યોગીઓએ તપ-જપ-ક્રિયાનુષ્ઠાને કરવા ભેદએ. ૫૧૦.

જ્ઞાનવૈરાગ્યમત્પ્રીત્યા, નિઃસંગત્વં પ્રજાયતે ।

સમત્વં જાયતે સત્યં, તતો મોક્ષઃ પ્રજાયતે ॥૫૧૧॥

જે યોગીઓને સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રથી યુક્ત ભાવનાથી પૂર્ણ સર્વ સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયે હોય અને શુદ્ધ-મિત્ર પ્રત્યે સમભાવના જાગૃત થઈ હોય-તેવા આત્માઓ નિઃસંગી કહેવાય છે. એવું નિઃસંગપણું-સમભાવપણું જેમને પ્રાપ્ત થયું હોય તે આત્માઓ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ૫૧૧.

બન્ધો મોક્ષોઽસ્તિ ચિત્તેન, વાલ્યે કિશ્ચિન્ન જાનત ।

ન ચ બન્ધો ન મોક્ષોઽસ્તિ, જાતે શુદ્ધે નિજાઽઽત્મનિ ॥૫૧૨॥

મનથી જ કર્મનો બન્ધ અને કર્મથી યુક્ત થવાય છે. પરંતુ બાહ્યપદાર્થો નિશ્ચયનયથી તેમાં કારણભૂત નથી. જેવું ચિત્ત પૂર્ણ શુદ્ધ થયું છે તેને કર્મનો બન્ધ કે કર્મથી યુક્ત થવાપણું નથી રહેતું. ૫૧૨.

વિદ્વેયઃ પરમાઽઽત્મા સ, વન્ધે મોક્ષે ચ યઃ સમી ।

વિદ્વેયઃ સ ચ સંમારી, વન્ધે મોક્ષે ન યઃ સમી ॥૫૧૩॥

કર્મનો બંધ થાય કે મોક્ષ થાય તેવી ઇચ્છા વિના મુખ-દુઃખના દેતુઓમાં જે સમાનભાવ રાખે છે તેને પરમાત્મા સમજવો. અને જે સમાનભાવ રાખતા નથી તેને સંસારી સમજવો. ૫૧૩.

ત્યેનમામનોધર્ય ઘીજં મદ્મગ્નેનમ્ ।

તર્કોપાયેષ્ઠ મુર્યં નન મદ્મગ્નોઃ પાદમૈતનમ્ ॥૧૪૪॥

એ પ્રસાદે ત્યાગમવર્યના મોખન થયું કામ કામ સંતોષ
નિરત એવા મળી એજ કે પ્રાપ્ત કે સંતોષાયેલા ને કે
મળાની એવા એજ મોક્ષપ્રાપ્તિનું મુખ કામ ને સંતોષ

પર્યપરોપકારેષ્ઠ, વિશ્વરમ્યમર્તેદિનામ્ ।

સ્વામાયિષ્ઠપદ્ધતિર્દિ દેવાદિતીતનામ ૪ ॥૧૪૫॥

સ્વામાયી સ્વેત્તા સર્વે પાતિ એવા ચર્યના દેવા દે
પ્રાતાના દર્યનેનાને ગદાથી કાઢે કે તરફી સ્વચર્યના ને કે
સ્વચર્યનો સ્વચર્યના પાતે કે જ્યાં પાતિ, સર્વે ને કે
૪ પાતિપ્રાપ્તી પાતે કે સ્વામાયી સર્વે સ્વામાયી ૪ ને ૧૪૫

પેથાપુરે સ્થિતિં કૃત્વા, જ્ઞાનવૈરાગ્યભાવતઃ ।

રચિતાઽધ્યાત્મગીતેયં, બુદ્ધિસાગરસુરિણા ॥૫૧૮॥

શ્રી પેથાપુરમાં ચાતુર્માસની સ્થિરતા કરીને, સમ્યગ્જ્ઞાન-
વૈરાગ્ય ભાવપૂર્વક શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિવરે આ ‘અધ્યાત્મ ગીતા’
અન્યની રચના કરી ૫૧૮

પશ્ચશતાધિકૈઃ પદ્યैઃ, ગ્રન્થોઽયમુપકારકઃ ।

આચન્દ્રાર્કમર્હી યાવ, -ચન્દતુ વિશ્વવોધકઃ ॥૫૧૯॥

પાંચસોથી અધિક એટલે પાંચસોને ઓગણત્રીસ (૫૨૬)
શ્લોકોથી યુક્ત, ચન્દ્ર-સૂર્ય અને પૃથ્વી જ્યાંસુધી છે ત્યાંસુધી
આ અધ્યાત્મગીતા નામનો અન્ય સર્વ અધ્યાત્માઓને સમ્યક્
જ્ઞાનદપૂર્વક આત્મસ્વરૂપનો શ્રેષ્ઠ ઓધ આપનાર થાઓ. ૫૧૯.

અધ્યાત્મયોગશાસ્ત્રાણા, -મમ્યાસાદ્ધ્યાનતો મયિ ।

સ્વાભાવિકી, સમુત્પન્ના, સ્ફુરણા જ્ઞાનસમ્ભવા ॥૫૨૦॥

યાદશી તાદશી જાતા, લિખિતા સાઽનુક્રમાત્ ।

દંસદૃષ્ટિયા સન્તઃ સારં ગૃહ્ણન્તુ ભાવતઃ ॥૫૨૧॥

નાનુક્રમોઽત્ર પદ્યાનાં, વિષયાણાં વિજાનત ।

અત્રાઽધ્યાત્મિકતત્ત્વસ્ય, વિષયો મુખ્ય એવ સઃ ॥૫૨૨॥

ભક્તિક્રિયાદિપદ્ધતાનાં, ગુરુકુલપસેવિનામ્ ।

ગુર્વાત્મીભૂતશિષ્યાણા, -મધ્યાઽઽત્મધર્મકાંક્ષિણામ્ ॥૫૨૩॥

દેયમધ્યાઽઽન્મનો જ્ઞાનં, ગીતાર્થેનૈયકોવિદૈઃ ।

પ્રાણાન્તેઽપિ ન દાતવ્યં, ધર્તવનાસ્તિક્કદેહિનામ્ ॥૫૨૪॥

અધ્યાન્મજ્ઞાનગીતાયાઃ, પદનાચ્છ્રવણાજ્જનાઃ ।

મનનાન્સમરણાઽજ્ઞાનં, મુખં યાન્તુ ન મદ્ગત્ ॥૫૨૫॥

अथाप्यहोनिनः मनी, उद्धेन्तां विध्यद्वान्निता. ।

माप्यद्वान्निता मनी, उद्धेन्तां विध्यद्वान्निता. ॥१३३॥

अथाप्यहोनिनः मनी, उद्धेन्तां विध्यद्वान्निता. ।

माप्यद्वान्निता मनी, उद्धेन्तां विध्यद्वान्निता. ॥१३४॥

अथाप्यहोनिनः मनी, उद्धेन्तां विध्यद्वान्निता. ।

माप्यद्वान्निता मनी, उद्धेन्तां विध्यद्वान्निता. ॥१३५॥

अथाप्यहोनिनः मनी, उद्धेन्तां विध्यद्वान्निता. ।

माप्यद्वान्निता मनी, उद्धेन्तां विध्यद्वान्निता. ॥१३६॥

[૧૬૪]

ખૂબ વધો, સાર્વિક લબ્ધ્યાત્મા યોગી પુરુષો વારંવાર પકડે
થાઓ. સંસારમા રહેલા લોકો-આત્મિક સુખના ઇચ્છુક લાભ
તમાઓ સ્વતંત્ર થાઓ. શાન્તિ, તુષ્ટિ, પુષ્ટિ, મંગલ અને છેવટે
મોક્ષને પ્રાપ્ત કરો સંસારના સર્વે જીવો સિદ્ધાન્તમયથી
યુક્ત બનો, અને શીઘ્ર શુદ્ધ-પવિત્ર આત્મિક રાજ્યરૂપ
સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરીને સ્વતંત્ર બનો નૈનધર્મ મંગલ છે.
નૈનસધ મંગલ છે, અને અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય
અને સાધુ મંગલ છે. ૐ શાન્તિ

સંવત ૧૯૮૬ ના ચૈત્ર સુદિ પાંચમને શુક્રવાર.

असौ अध्यात्मगीतायां, अनुवादेन पूर्णता ।

कृता गूर्जरी-गिरायां, ऋद्धिसागरस्वरिणा ॥ १ ॥

શ્રીવીરનિર્વાણાત્ સહસ્રદ્વયે શતકચતુષ્કે પંચાશીતી
વૈશાખ્યાં અક્ષયતૃતીયાદિને સોમવાસરે મૃગે ચન્દ્રે વર્તતે
તદ્દ્વિતીયમહરે પૂર્ણતાં પ્રાપ્તે મંગલસમયે મંગલં કૃતા મયા
ઋદ્ધિસાગરેણ ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

શ્રી પરમશુરુ ઋદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય-પરમાર્થ
શ્રી ઋદ્ધિસાગરસૂરિએ આ અધ્યાત્મગીતાનો શુભશતી લાધામાં
તેના અર્થને વ્યક્ત કરવાને અનુવાદ કરેલો છે, તેને સદ્ગુણી સંતો
અવશ્ય સુધારશે અને જે મન્દબુદ્ધિયોગે પ્રવચન વિરુદ્ધ હોય
એનો ત્યાગ કરીને આ અધ્યાત્મગીતાને પૂર્ણ શુદ્ધ કરશે. વીર
સં ૨૪૮૫ ના વૈશાખ સુદ ત્રીજને સોમવારે પૂર્ણ કરેલ છે.

— સ મા સ —

શ્રી ક્યયામ જાનપ્રગટ મંદળ તરફ
પ્રેમ શ્રેયસ ૧૧૨ ગંગા

[૧૬૮]

૦ ૯૦ આત્મપ્રકાશ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૫-૦-૦
૯૧ શોકવિનાશક ગ્રંથ	૦-૧-૦
૯૨ તત્ત્વ વિચાર	૦-૧-૦
+ ૯૩-૯૭ અધ્યાત્મગીતા વિ. સંસ્કૃત ગ્રંથ ૫	૧-૦-૦
૯૮ જૈનસૂત્રમાં મૂર્તિપૂજા	૦-૩-૦
૯૯ શ્રી યશોવિજયજી નિબંધ	૦-૧-૦
+૧૦૦ ભજનપદ સંગ્રહ ભાગ ૧૧	૦ ૧૨-૦
૦૧૦૧ ભજનપદ સં. ભાગ ૧, ૨ (આ. ૪ થી)	૨-૮-૦
૧૦૨ ગુજરાત બૃહદ્ વિજયપુર વૃત્તાંત	૧-૪-૦
+૧૦૩-૪ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજીનું વિસ્તૃત જીવન ચરિત્ર	૦-૧૨-૦
તથા દેવવિલાસ	૧-૮-૦
+૧૦૫ સુદિતજૈન શ્લોક ગ્રંથગાથા	૧-૪-૦
+૧૦૬ કલ્પાવલિ-સુખોદ	૦-૧૦-૦
૧૦૭ સ્તવનસંગ્રહ (દેવવંદન સહિત)	૦-૬-૦
૧૦૮ પત્ર સંપ્રદેશ ભાગ ૩	૦-૧૨-૦
+૧૦૯ શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વર સ્મારક ગ્રંથ	૦-૬-૦
૧૧૦ પ્રેમગીતા સંસ્કૃત	
૦૧૧૧ યોગનિષ્ઠ આચાર્ય-શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજીનું	૧૧-૦-૦
વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર	૦-૧૨-૦
૧૧૨ અધ્યાત્મસાર	૫-૦-૦
૦૧૧૩ આંતર જયોતિ ભા. ૧	૫-૦-૦
૦૧૧૪ " " ભા. ૨	૧-૦-૦
૦૧૧૫ જ્ઞાનામૃત-ભજનાવલી	૦-૪-૦
• યોગવિદ્યા	૧-૦-૦
૧૧૬ અધ્યાત્મગીતા-અનુવાદ	

૦ આ નિજાનીવાના નવા ૧૪ ગ્રંથો સમ્યોને ભેટ આપાયા છે.

+ આ નિજાનીવાના ૧૧ જુના ગ્રંથો ભેટ આપાયા છે.

૨૭ કાવ્ય-સંગ્રહ ભાગ ૭ મો.	૦-૮-૦
૨૮ જૈનધર્મની પ્રાચીન અને અર્વાચીન સ્થિતિ	૦-૩-૦
૨૯ કુમારપાલ (હિન્દી)	૦-૬-૦
૩૦ થી ૩૪ સુખસાગર ગુરુ-ગીતા ગ્રન્થ ૫	૦-૪-૦
૩૫ પદ્મવ્યવિચાર (આવૃત્તિ ૩)	૦-૪-૦
૩૬ વિજ્ઞાનપુર વૃત્તાત ન્હાતું	૦-૪-૦
૩૭ સાબરમતી ગુણશિક્ષણ કાવ્ય	૦-૬-૦
૩૮ પ્રતિષ્ઠાપાત્ર	૦-૫-૦
૩૯ જૈન ગરુડમતપ્રબંધ, ૪૦ સંઘપ્રગતિ, ૪૧ જૈનગીતા	૧-૦-૦
૦ ૪૦ સંઘપ્રગતિ (આ. ૨૭)	૧-૦-૦
૪૨ જૈન ધાતુપ્રતિમા લેખ સંગ્રહ ભા. ૧	૧-૦-૦
૪૩ મિત્ર-મૈત્રી	૦-૮-૦
૪૪ શિષ્યોપનિષદ્	૦-૨-૦
૪૫ જૈનોપનિષદ્	૦-૨-૦
૪૬-૪૭ ધાર્મિક ગદ્યસંગ્રહ તથા પત્ર મહુપદેશ ભા. ૧	૩-૦-૦
૪૮ લજ્જન સંગ્રહ ભા. ૮	૩-૦-૦
૪૯ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા. ૧ (આ. ૨)	૨-૮-૦
૪૯ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા. ૧ ના ચાર કટકા શુદ્ધ પાકા બાબેલા. ૧-દેવચંદ્ર ચોળીંગી રા. બા, ૨-નય ચક્રસાર રા. બા, ૩-કર્મગ્રન્થ રા. બા, ૪-વિચાર રત્નસાર રા. ૧)	
૦ ૫૦ કર્મયોગ (આ. ૨૭)	૧૨-૮-૦
૫૧ આત્મદર્શન	૦-૧૦-૦
૫૨ ભારતમહાકાર શિક્ષણ કાવ્ય	૦-૧૦-૦
+ ૫૩ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા. ૨ (આ. ૨)	૨-૮-૦
૫૪ ગદુલી સંગ્રહ ભા. ૨ (આ. ૨)	૦-૬-૦
૫૪ ગદુલી સંગ્રહ ભા. ૧-૨ બેગા પાકા બાબેલા.	૦-૧૨-૦

[૧૬૮]

૦ ૯૦ આત્મપ્રકાશ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૫-૦-૦
૯૧ શોકવિનાશક ગ્રંથ	૦-૧-૦
૯૨ તત્ત્વ વિચાર	૦-૬-૦
+ ૯૩-૯૭ અધ્યાત્મગીતા વિ. સંસ્કૃત ગ્રંથ ૫	૧-૦-૦
૯૮ જૈનસૂત્રમાં મૂર્તિપૂજા	૦-૩-૦
૯૯ શ્રી યશોવિજયજી નિબંધ	૦-૬-૦
+૧૦૦ ભજનપદ સંગ્રહ ભાગ ૧૧	૦-૧૨-૦
૦૧૦૧ ભજનપદ સં. ભાગ ૧, ૨ (આ. ૪ થી)	૨-૮-૦
૧૦૨ ગુજરાત બૃહદ્ વિજયપુર વૃત્તાંત	૧-૪-૦
+૧૦૩-૪ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજીનું વિસ્તૃત જીવન ચરિત્ર	
તથા દેવવિલાસ	૦-૧૨-૦
+૧૦૫ મુદ્રિતજૈન શ્લોક ગ્રંથગાઇડ	૧-૮-૦
+૧૦૬ કક્ષાવલિ-સુબોધ	૧-૪-૦
૧૦૭ સ્તવનસંગ્રહ (દેવવંદન સહિત)	૦-૧૦-૦
૧૦૮ પત્ર સદુપદેશ ભાગ ૩	૦-૬-૦
+૧૦૯ શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વર સ્મારક ગ્રંથ	૦-૧૨-૦
૧૧૦ ગ્રેમગીતા સંસ્કૃત	૦-૬-૦
૦૧૧૧ યોગનિષ્ઠ આચાર્ય-શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજીનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર	૧૧-૦-૦
૧૧૨ અધ્યાત્મસાર	૦-૧૨-૦
૦૧૧૩ આંતર જ્યોતિ ભા. ૧	૫-૦-૦
૦૧૧૪ " " ભા. ૨	૫-૦-૦
૦૧૧૫ જ્ઞાનામૃત-ભજનાવલી	૧-૦-૦
૦ યોગવિદ્યા	૦-૪-૦
૧૧૬ અધ્યાત્મગીતા-અનુવાદ	૧-૦-૦

૦ આ નિર્જાનીવાવા નવા ૧૪ ગ્રંથો સમ્યોતે બેટ અપાયા છે.

૦ આ નિર્જાનીવાવા ૧૧ જુના ગ્રંથો બેટ અપાયા છે.

